ماہوار
سُہٹی
جون ۱۹۷۴ء

معياري ادب پيش ڪندڙ

ماهوار

سُهڻي

جون ١٩٧٤ع

سال: ٥ . نمبر: ٦

ايڊيٽر

طارق اشرف

ٻانهن ٻيلي

ارشاد حسين قاضي

قيمت: ٣-٠٠

آمريڪا ۾: هڪ ڊالر

سال لاءِ: ٣٠-٠٠

Gul Hayat Institute

سهڻي پبلاشرز
الهندو ڪچو،
حيدرآباد، سنڌ.

SOHNI PUBLISHERS
WEST KUTCHA
HYDERABAD, SIND.

ترتيب

پنهنجي طرفان.... طارق اشرف ٣

تاثر، ڪهاڻيون ۽ خاڪو

هيڏي باندي، هيڏي پستي ناصر مورائي ١٣

بگين وارن جي هڙتال نجم عباسي ١٩

سڌ نہ سورن جي بيدل مسرور بدوي ٣١

چاڪاڻ جو اسين غريب آهيون جوئان رافو

الطاف شيخ ٤٣

طارق اشرف منهنجي نظر ۾ لال ٤٨

سياسي انٽرويو

عزيزالله شيخ طارق شرف ٥٣

تنقيد ۽ رايا

پڙهندڙن جا خط پڙهندڙن وٽان

Gul Hayat Institute

سيئي حق ۾ واسطا قائم

طارق اشرف، سيد سليم شاهه جي پاران، سهڻي پرنٽرس، الهندي ڪچي، حيدرآباد سنڌ، مان ڇپرايو.

پنهنجي طرفان....

اصلي دشمن

▲ موجوده حڪومت چئي ٿي ته: پريس کي آزادي آهي. وزيراعظم ڀٽو ته سدائين چوندو آهي: ’پريس کي مڪمل آزادي آهي.‘ ان پنهنجي ڪيترين ئي تقريرن ۾ چيو آهي ته: جائز تنقيد جو مان حامي آهيان اها ضرور ڪجي.‘ پر اسانکي اها شڪايت آهي ته پريس کي مڪمل آزادي ڪانهي، نه ئي تنقيد، جيڪا جائز ڪجي ٿي، انهيءَ جي اسانکي اجازت آهي، نه ئي برداشت ڪئي وڃي ٿي. جيڪڏهن پريس کي آزادي هجي ها ته سنڌي رسالن جا اديب ۽ آءٌ جيل ۾ نه وڃان ها.

▲ هاڻي ڏسجي اهو ته انهيءَ جو ڪارڻ ڪهڙو آهي، جو حڪومت ۽ ڀٽو صاحب خود ته چوي ٿو: پريس کي مڪمل آزادي آهي ۽ صحتمند تنقيد ڪريو، پر جڏهن ڪو به اهڙو پرچو، ايڊيٽر يا اديب صحتمند تنقيد ڪري ٿو ته اهو جيل اماڻيو وڃي ٿو.

▲ اها ڳالهه ظاهر آهي ته هر رسالي کي پڙهڻ جي فرصت نه ڀٽي صاحب کي ملندي هوندي نه سنڌ جي وڏي وزير کي. نه ئي انهن ذاتي دلچسپي وٺي سنڌي رسالن جي اديبن ۽ ايڊيٽرن کي جيل اماڻيو آهي. گهڻن اديبن ۽ رسالن جا ته انهن نالا ئي نه ٻڌا هوندا ۽ نه ئي ڪين اها خبر هوندي ته ڪهڙي رسالي کي بند ڪيو ويو ۽ ڪهڙو اديب جيل ويو.

Gul Hayat Institute

▲ پر اسين ڄاڻون ٿا ته اهو سڀ ڪجهه ڇو ٿي رهيو آهي ۽ ڪير ڪري رهيو آهي. اسين انهن جي نشاندهي اڳ ۾ به ڪري چڪا آهيون، هن دفعي وري به کليل لفظن ۾ ڪريون ٿا ته، اهي آهي ماڻهو آهن، جيڪي موجوده حڪومت ۾ خاص طرح سان سنڌ ۽ سنڌين جا دشمن آهن. ڪنهن حد تائين سنڌ جي محنت کاتي جي وزير جناب عبدالله بلوچ به اها ڳالهه سهڻيءَ کي اپريل واري

پرچي لاءِ انٽرويو ڏيندي مڃي آهي. هن پنهنجي انٽرويو ۾ اها ڳالهه قبولي آهي ته سي - آءِ - ڊي جو عملو پنجويهن سالن تائين جن سان ۽ جن لاءِ ڪم ڪندو رهيو آهي، انهن جون همدرديون اڃا تائين انهن سان آهن، موجوده حڪومت ۾ ڪين پنهنجو تحفظ (ناجائز)نٿو ڏسجي، تنهنڪري اهي هن حڪومت کان خائف آهن. اسين چئون ٿا ته نه فقط انهن جون همدرديون گذريل حڪومتن سان اڃا تائين آهن، پر اهي موجوده حڪومت جا سخت دشمن ۽ مودودي جماعت جا ڇاڙتا آهن، ۽ پنهنجي پوري قوت، حرفت ۽ مڪاريءَ سان هن حڪومت کي نقصان رسائي رهيا آهن. اهي هن حڪومت کي نقصان رسائڻ ۾ هڪ ئي تير سان ٻه شڪار ڪري رهيا آهن. هڪ پاسي حڪومت جي خلاف سنڌي عوام ۾ نفرت ڦهلائي رهيا آهن، ٻئي پاسي سنڌ ۽ سنڌين کان به بدلا وٺي رهيا آهن.

▲ اسين اڳ ۾ به چئي آيا آهيون تہ سي- آءِ- ڊي موجوده حڪومت جي دشمن آهي. انهيءَ جو ثبوت انفارميشن جا اهي ماڻهو پڙڏئي رهيا آهن جيڪي موجوده حڪومت، سنڌ ۽ سنڌين جا ويري آهن، پر انهن طريقو اهڙو اختيار آهي جو سنڌ ۽ سنڌين کان وير به وٺبو ۽ حڪومت جي خلاف سنڌي عوام ۾ نفرت به ڦهلايو چڏين. انجو ثبوت انهيءَ مان ملي ٿو تہ: موجوده حڪومت جي اچڻ کانپوءِ، سڀ کان وڏيڪ سنڌي اديب جيل ويا. ٻي ڪنهن به زبان جا ايترا اديب جيل نہ ويا. جيترديون رپورٽون سنڌي زبان جي رسالن، ڪتابن ۽ اخبارن تي ٿيون آهن، پاڪستان جي ٻئي ڪنهن به زبان تي نه ٿيون آهن. عجيب ڳالهه اها آهي ته گهڻي ڀاڱي سنڌ جا ترقي پسند اديب جيل ويا، جيڪي سوشلسٽ آهن ۽ جن سوشلزم جي ڪالهہ به حمايت ڪئي هئي ۽ اڄ به حامي آهن! سبب؟ فقط اهو ته سنڌي اديبن کي موجوده حڪومت جي خلاف ڪجي. اديب ادب تخليق ڪندا آهن، پڙهندڙن جي رهنمائي ڪندا آهن، پڙهندڙن جي ذهن کي متاثر ڪندا آهن، جڏهن اهي حڪومت جي خلاف ٿيندا ته انهن جو اثر عام پڙهندڙ تي ٿيندو ۽ جڏهن سنڌي اديبن کي جيل ۾ وجهندا ته سنڌي عوام جي دل ۾ نفرت پيدا ٿيندي ٻئي طرف

حڪومت ڪي سنڌي اديبن، رسالن ۽ ڪتابن جي خلاف رپورٽون لکي انهن جي خلاف سخت ڪاروايون ڪري سگهبيون.

▲ انهيءَ ڏس ۾ جيڪڏهن فقط سهڻيءَ جو ئي مثال ونجي ته سموري ڳالهه سمجهه ۾ اچي ويندي. سهڻيءَ جي ايڊيٽوريلن ۾ هميشه سنڌ جي جائز حقن لاءِ گهر هوندي آهي. اهي مطالبا هوندا آهن، جيڪي پين جا پورا ٿيندا آهن، پر سنڌ ۽ سنڌين جا نه ٿيندا آهن. انهيءَ لاءِ هميشه مثال پيش ڪيا آهن ۽ ڪڏهن ڪڏهن صحتمند تنقيد به ڪبي آهي. پر سي-آءِ-ڊي وارن هميشه نه فقط ايڊيٽوريلن کي غلط رنگ ۾ بالا حڪام تائين پهچايو، پر بي ضرر ڪهاڻين کي به حڪومت خلاف ظاهر ڪيو. جن اسان سنڌين خلاف رپورٽون ڪيون، سي به سنڌ ۾ موجوده حڪومت جي خلاف. جنکي رپورٽون ڪيون، سي به سنڌ ۾ موجوده حڪومت جي خلاف. ۽ حڪومت کي اهو تاثر ڏنو ويو ته سنڌي اديب اوهانجي خلاف آهن. حقيقت ۾ سنڌي اديبن جو وڏو تعداد ترقي پسند يعني سوشلزم ۾ ايمان رکندڙ آهي. سو هينئر حڪومت جي خلاف ٿي ويو، جيڪا سوشلسٽ نظام جي حمايت ٿي ڪري، باقي ايوب، يحيٰ ۽ پراڻين رجعت پسند حڪومتن ۽ مودودي جماعت جا چاڙتا موجوده حڪومت جا خيرخواه ٿي پيا!

▲ انهيءَ جو پيو ثبوت به پيش ڪجي ٿو. سنڌي ٻوليءَ واري بل تي وڏا فساد ٿيا. ڪيترا ماڻهو مئا، ڪيترو سرڪاري ۽ نجي ملڪيت جو نقصان ٿيو. انهيءَ ۾ رئيس امروهوي ۽ جنگ اخبار جو وڏو هٿ هو. پر انهن پنهي جي خلاف ڪهڙو قدم کنيو ويو؟ جميل الدين عالي سوشلزم جي خلاف ڪيترا مضمون لکيا (موجوده حڪومت جي اقتدار ۾ اچڻ کان اڳ) پوءِ ڪيئن نئشنل بئنڪ آف پاڪستان ۾ ايڏي وڏي نوڪري ڇو ملي؟ ڇا سي- آءِ- ڊي- هنجي خلاف موجوده حڪومت کي رپورٽون ڏنيون آهن. انهيءَ جي ڀيٽ ۾ سنڌي اديب ناصر مورائي جبل سپرنٽينڊنٽ جي امتحان ۾ پهريون نمبر آيو، پر نوڪري نه مليس، ڇاڪاڻ ته سي- آءِ- ڊي رپورٽ

Gul Hayat Institute

هنجي خلاف ڏني. وڏي ڪارڻ اهو ٻڌايائون ته هن ون يونٽ خلاف ڪم ڪيو هو. انهيءَ ون يونٽ لاءِ، جنهنجي خلاف خود ٽِڪو صاحب به هو.

▲ تازو جميل الدين عالي جنگ اخبار ۾، پنهنجي مضمون ۾ لکيو آهي ته: فقط انهن اديبن کي ورثايو پيو وڃي، جن جو تعلق عليگڙهه يونيورسٽي ۽ گورنمينٽ ڪاليج لاهور سان آهي. ايستائين جو فيض احمد فيض لاءِ ايترو به لکيائين ته: فيض کي مٿي چاڙهڻ ۾ سندس شاعريءَ کان وڌيڪ، گورنمينٽ ڪاليج جو هٿ آهي. سندس مضمون جو مفهوم اهو آهي ته: حڪومت گهٽ اهليت واري شخص کي وڌيڪ اهميت ڏئي سگهي ٿي، جيڪڏهين هو گورنمينٽ ڪاليج جو (يعني پنجابي هجي) ۽ گهڙي گهڙي اهو به لکيو اٿس: اي عوامي لابي تو ڪب جاڳي گي، جيڪڏهن اسين سنڌي اهو لکون ها ته سي- آءِ- ڊي وارا اسان تي پنجاب خلاف نفرت ڦهلائڻ جو الزام هڻي جيل اماڻين ها. پر عاليءَ کي ڪو لهر نه ڪو لوڏو. اهو ماڻهو جيڪو سوشلزم جي خلاف هو، اهو اڄ سوشلسٽ حڪومت ۾ وڏي نوڪري ماڻي پيو. اردو رسالن ۾ نيشنل بئنڪ جا اشتهار عام جام نظر ايندا، پر سنڌيءَ ۾ ڪو ايڪڙ ٻيڪڙ.

▲ زيڊ-اي- سليري پنهنجي مضمونن ۾ ڦير گهير سان حڪومت جي خلاف ڇا مان ڇا لکندو رهي ٿو پر هنجي خلاف ڪو به قدم نٿو کڄي. جنگ اخبار ۾ پنهنجي ڪالم ۾، ڪهڙي نموني سان زهر اوڳاڇيندو آهي. تازو ٥ مئي واري اخبار ۾ سڄو زور هيرائي ڦيرائي انهيءَ ڳالهه تي آهي ته جيسين پاڪستان ۾ پنجابي، بلوچي، سنڌي ۽ پٺاڻ هوندا، تيستائين اتحاد جو هئڻ ممڪن ئي ڪونهي، انهن کي هڪ ٿيڻ گهرجي، مطلب ته چار صوبن سان مسلم يڪجهتي ٿي نٿي سگهي. جنهن مان ٿي نٿي سگهي ته پوءِ ظاهر آهي ون يونٽ نهي.

▲ ١٧ مئي جي 'جنگ' ۾، سليري صاحب موجوده حڪومت لاءِ لکي ٿو: 'هڪ پاسي ته بنگلا ديش کي منظور ڪرڻ لاءِ اسلام جو نالو ٿا وٺن.... پر پاڪستان ۾ سوشلزم جي تبليغ پئي ٿئي.' (جڇ

Gul Hayat Institute

سوشلزم، ڪافرانه فعل آهي) لکي ٿو: 'پي-پي-پي جو منشور پنهنجي جاءِ تي قائم آهي. هن مطابق اسلام مذهب آهي يعني مذهبي رسمن ادا ڪرڻ جو آلهه ڪار. هنجو معشيت ۽ سياست سان ڪو تعلق ڪونهي. هن ونڊ جي روشنيءَ ۾ اسلام ۽ عيسائيت جي 'حلقهءِ اثر' ۾ ڪو فرق ڪونهي. اڳيان لکي ٿو: 'راولپنڊي (پي-پي-پي جي) ڪنوينشن ڪانپوءِ پارٽيءَ ۾ بحران آهي، جنهن ۾ سائنٽيفڪ سوشلزم جي حق ۾ قرار داد منظور ٿي هئي. سوشلسٽن نيم سوشلسٽن تي فوقيت ڇمائڻ ظاهر ڪئي.... هاڻ سابق وڏو وزير (ڪر) نظرياتي اعتبار سان ڪجهه به هجي پر هو سائنٽيفڪ سوشلسٽ نه هو.' يعني ڪر اقتدار جي محروميءَ ڪري ناراض نه ٿيو، سائنٽفڪ سوشلزم سان اختلاف جي ڪري ٿيو. پوري مضمون ۾ سُليري صاحب اِهو تاثر ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي آهي ته بنگلا ديش اسلامي ملڪ ڪونهي، نڪو آزاد آهي، هو ڀارت جو غلام آهي، هنجي آزادي فقط قومي ترانيءَ الڳ جهنڊي تائين محدود آهي. هنکي تسليم نه ڪرڻ گهرجي ها. جيڪڏهن اِها ڳالهه ڪو سنڌي لکي يا سنڌي رسالو ڇپي ها ته هن کي پاڪستان جي مفاد جي خلاف لکڻ جي الزام ۾ جيل اماڻيو وڃي ها. پر سُليري صاحب تي ڪو آڱر ئي نٿو کڻي. جنهن حالت ۾، پاڪستان بنگلاديش، کي اسلامي ملڪن جي سربراهن جي چونڊ تي قبول ڪيو آهي. آئين مان 'اوڀر پاڪستان' جون دفعات ۾ ڪڍيون ويون آهن. ڇا سُليري جون ڳالهيون عوام تي غلط اثر نٿيون وجهن. بنگلا ديش سان تعلقات تي انهيءَ جو خراب اثر نٿو پوي؟

Gul Hayat Institute

▲ ليل و نهار لاهور (٧ کان ١٣ اپريل) ۾ امتياز انور جو هڪڙو مضمون نما خط ڇپيو آهي، جيڪو هن حڪومت جي خلاف ظاهر ظهور بغاوت تي اڀاري ٿو. انهيءَ مان ڪجهه ٽڪرا پيش ڪجن ٿا: 'حڪومت جي طرفان بنگلاديش کي مڃيو ويو.... ۽ لاهور خاموش رهيو.... پر نه شاگرد ميدان ۾ نڪري آيا، پر انهن کي جيل جي ديوارن پٺيان اماڻيو ويو.... پاڪستان ڪنهن فرد واحد نه ٺاهيو هو. هنکي ٺاهڻ وارا ٻارنهن ڪروڙ مسلمان هئا. آخر هنکي ٽوڙڻ جو فيصلو ڪرڻ وارو اوچتو فرد واحد ڪهڙيءَ ريت ڪيو ۽ ڪنهنجي

آسري تي ڪيو؟ هڪ شخص، ٻارنهن ڪروڙ افراد تي ڪهڙيءَ ريت حاوي پئجي، ويو؟ نوجوانن فيصلو ڪري ورتو آهي، باطل سان وڙهڻ جو غرور، جي ڪنڌ مان ور ڪيڻ جو.

▲ جيڪڏهن ڪا اهڙي تحرير ڪنهن سنڌيءَ جي هجي ها ته نه فقط هو بلڪ سندس مٽ مائٽ، دوست احباب به بغاوت جي الزام ۾ جيل جي ڪال ڪوٺڙين ۾ هجن ها.

▲ اسين حڪومت کي، خاص ڪري وزير اعظم ڀٽي ۽ سنڌ جي وڏي وزير جتوئي صاحب کي عرض ٿا ڪريون ته: اوهين پنهنجي اصلي دشمن کي سڃاڻو، اسين اوهانجا دشمن نه آهيون.اسين سنڌي فقط پنهنجا جائز حق ٿا گهرون. اوهين چئو ٿا ته: پريس کي آزادي آهي ۽ صحتمند تنقيد حڪومت لاءِ ڪارائتي آهي. اسين فقط اوهانجي حڪم جي بجا آوري ڪريون ٿا. اسين ترقي پسند سنڌي اديب ڌي صحيح معنيٰ ۾ سوشلسٽ آهيون. اوهين دوست دشمن ۾ تميز ڪريو. اِهي ايوب ۽ يحيٰ جهڙن آمرن جا ساٿي ۽ رجعت پسند مودودي جماعت جا چاڙتا آهن. اِنهن جي ڪوڙين رپورٽن تي اوهين پنهنجي ڌي اصلي طاقت کي ٽوڙي رهيا آهيو. اسانجي طاقت ٽٽي پيئي ته اِهي اوهانجا اصلي دشمن، اوهانکي پنهنجي راهه تان آساني سان هٽائي ڇڏيندا.

▲ پوليس ۽ سي- آءِ- ڊي ڪنهنجي خير خواهه ڪانهي. آهي پئسي جا، ۽ وقت جي حاڪم جا، غلام هوندا آهن. چاهي اُهو ايوب آمر هجي، يحيٰ آمر هجي، يا ڀٽو صاحب هجي. اُنهن جي همدردي اُصولن سان نه، حڪومتن سان هوندي آهي. پنجاب جي اڳوڻي وڏي وزير غلام مصطفيٰ کر جو مثال سڀني جي سامهون آهي، ڪلهه تائين هو گورنر ۽ وزير اعليٰ رهيو آهي، سڄي پنجاب ۾ نه، بلڪ سڄي پاڪستان ۾ سندس نالي جي ڌم هئي. پنجاب ۾ ويٺي ويٺي پنهنجي پنجابي مائٽن کي سنڌ ۾ زوري پئي ورسايائين. پوليس هنجي نالي کان ڏڪندي هئي. لاهور ۾ پوليس هڙتال ڪئي ته اُن زور زبردستي دام دڙڪي سان ٽوڙائي ڏيکاري. اڄ انهيءَ ڪر، پوليس وارن جي هٿان مار کاڌي (سنڌس چوڻ مطابق) ۽

Gul Hayat Institute

ڪيس سترنهن ڪلاڪ ڪمري ۾ اڃيو ۽ بکيو رکيو ويو ڪيترائي ميل پنڌ هلڻو پيو. اهو سڀ انهيءَ ڪري ٿيو ته هاڻ حڪومت سنڌس هٿ ۾ ڪانهي. ڪلهه تائين جيڪي عقوبتون هن ٻين سان پئي ڪيون، سي اڄ سائس پيون ٿين. ڪلهه تائين پوليس ۽ سي- آءِ- ڊي سنڌس اشارن تي نچي رهي هئي، اڄ ٻين جي اشارن تي پوليس ۽ سي-آءِ-ڊي کيس نچائي رهي آهي. تنهن ڪري اسين موجوده حڪومت کي عرض ٿا ڪريون ته اوهين ته انهن ساڳين رستن تان لنگهي آيا آهيو. ڪالهه تائين پوليس ۽ سي-آءِ-ڊي جي نظرن ۾ اوهين ملڪ جا دشمن، غدار ۽ شرپسند هئا. جيستائين اوهانجي حڪومت آهي، اهي اوهانجا هٿ ٻڌا غلام آهن، پر جڏهن به اوهان کان حڪومت وئي، پوءِ ڪر جهڙا حال ٿيندا. جنهن عوام اوهانکي چاڙهيو آهي، اوهين انهن جا لاهه نه پئيو، جيڪڏهن سياڻي عوام اوهانجو ساٿ ڇڏي ڏنو ته نه پوليس اوهانجو ساٿ ڏيندي ۽ نه ئي سي . آءِ . ڊي.

▲ سنڌي اديبن ۽ ايڊيٽرن کي جيل اماڻڻ ۽ انهن تي ڪيس هلائڻ سان حڪومت کي فائدو نه رسندو. اهڙي طريقن جي ڪري هڪ پاسي حڪومت سنڌي اديبن ۽ سنڌي رسالن جون همدرديون وڃائيندي، ٻئي پاسي سنڌي پڙهندڙن جي دلين ۾ پڻ نفرت ويهجي ويندي. انهيءَ ڪري سنڌ ۽ سنڌين جي جائز حقن لاءِ سنڌي اديب ۽ رسالا جيڪو آواز بلند ڪن ٿا، انهن کي دٻائڻ جي بدران انهن تي همدرديءَ سان غور ڪري انهن مسئلن کي خوش اسلوبيءَ سان حل ڪيو وڃي.

سنڌي شاگرد ۽ رسٽيڪيشن آرڊر

▲ سنڌ سرڪار، سنڌ يونيورسٽيءَ جيءَ ١٤ سنڌي شاگردن ۽ لاڙڪاڻي گورنمنٽ ڪاليج جي ٻن سنڌي شاگردياڻين جا رسٽيڪيشن آرڊر واپس ورتا آهن. اِها سارا جوڳي ڳالهه آهي. اسين انهيءَ تي خوشيءَ جو اظهار ڪريون ٿا. پر ساڳيءَ وقت گورنمنٽ گرلز ڪاليج جي پرنسپال خلاف سخت قدم کڻڻ جي پڻ پرزور اپيل ڪريون ٿا، جو هن ٻن شاگرداڻين کي فقط انهيءَ ڪري رسٽيڪيٽ ڪيو، جو انهن سنڌيءَ ۾

Gul Hayat Institute

حلف نامو ڪنيو. جنهن حالت ۾ سنڌي، سنڌ جي دفتري زبان آهي ته پوءِ پرنسپال صاحب ڪي انهن شاگردياڻين کي رسٽيڪيٽ ڪرڻ جي جرئت ڪيئن ٿي. اسين حڪومت کي گذارش ٿا ڪريون ته انهيءَ پرنسپال جي خلاف سخت ڪارروائي ڪري ته جيئن اڳتي ڪو ٻيو اهڙو غلط قدم ڪٿي تعصب نه ڦهلائي.

▲ ساڳئي وقت اها گذارش به ڪريون ٿا ته چوڏهن شاگردن کان علاوه ٻه ڪئين شاگرد — مدد علي سنڌي، شاهه محمد شاهه، اسماعيل وساڻ، يوسف جکراڻي، اسرار احمد سرڪاري ۽ شاهنواز شاهه به رسٽيڪيٽ ٿيل آهن. پر انهن جا رسٽيڪيشن آرڊر واپس نه ورتا ويا آهن. جنهن حالت ۾ حڪومت سنڌ ۾، خاص ڪري شاگرد برادريءَ مان ٻيچيني دور ڪرڻ ٿي گهري ته انهن شاگردن جا رسٽيڪيشن آرڊر به يڪدم واپس وٺڻ گهرجن ته جيئن سنڌ ۾ فضا پرسڪون ٿئي ۽ شاگردن ۾ ڦهليل بيچيني مڪمل طرح ختم ٿئي.

فيصلو ڪريو

▲ يوسف جکراڻي، اسرار احمد سرڪي ۽ شاهنواز شاهه کي اٺ مهينا اڳ يونيورسٽيءَ ۾ ٿيل ٻن شاگردن جي قتل جي الزام ۾ گرفتار ڪيو ويو هو ۽ اهي اڄا تائين جيل ۾ آهن. قتل جي ڪيس ۾، انهن جي ضمانت منظور ٿي ويئي هئي، پر انهن کي ٻن مهينن لاءِ ڊي. پي. آر تحت Detention ڪيو ويو آهي. اٺ مهينا گذري وڃڻ ڪانپوءِ به انهن تي اڃا ڪورٽ ۾ مقدمو نه هليو آهي. اسين حڪومت کي گذارش ٿا ڪريون ته انهن تي مقدمو هلايو وڃي، يا جيڪڏهن انهن جو ڏوهه ڪونهي ته پوءِ آزاد ڪيو وڃي ۽ اصلي ڏوهارين کي گرفتار ڪيو وڃي. اهڙيءَ طرح جيل ۾ رکڻ سان هنن جي تعليم جو قيمتي وقت ضايع ٿي رهيو آهي.

جيئي سنڌ - جيئي سنڌي ٻولي

— طارق اشرف

Gul Hayat Institute

هيڏي بلندي، هيڏي پستي (تاثر)
ٻگين وارن جي هڙتال
سڌ نہ سورن جي
چاڪاڻ جو اسين غريب آهيون (اسپيني ڪهاڻي)
طارق اشرف منهنجي نظر ۾ (خاڪو)

ڪهاڻيون

ناصر مورائي
نجم عباسي
بيدل مسرور ٻدوي
جوڳان زلفو

الطاف شيخ

لال

Gul Hayat Institute

هيءُ پرچو

▲ جڏهن مان ضمانت تي آزاد ٿيس ته هيءُ پرچو تيار ٿي چڪو هو. مون فقط ايڊيٽوريل لکيو آهي. منهنجي جيل وڃڻ کان پوءِ عام تاثر اِهو هو، خود مون به اِهو سمجهيو هو ته هاڻ سهڻيءَ جو نڪرڻ ممڪن ڪونهي. پر منهنجي دوستن ارشاد قاضيءَ فيروزناميڪن کي ممڪن ڪري ڏيکاريو. اديبن مان رکيو ناصر مورائيءَ ۽ نجم عباسيءَ پوري طرح ساٿ ڏنو، ڪن 'عظيم ۽ سنڌ جي سچي محب وطن' اديبن ته انهيءَ قرارداد تي صحيح ڏيڻ کان ئي انڪار ڪري ڇڏيو، جنهن ۾ مونکي ۽ ٻين اديبن کي آزاد ڪرڻ ۽ ڪيس واپس وٺڻ جي گهر ڪيل هئي. انهيءَ وقت منهنجا غير اديب دوستئي ڪم آيا، جن مان هڪڙو مسعود نوراني به آهي. اخبارن ۾ قراردادون ۽ منهنجي آزاديءَ جا مطالبا به گهڻي ڀاڱي انهن سڄڻن ڪيا، جن سان ذاتي واقفيت نه هيم. مان انهن سڀني دوستن ۽ سڄڻن جو ٿورائتو آهيان. سنڌي اخبارن عبرت ۽ خاص طور تي 'آفتاب' جو پڻ، جن اِهي قراردادون ۽ مطالبا باقاعدگيءَ سان ڇپيا.

▲ مان ولي رام صاحب ۽ ستار پيرزادي جو به ٿورائتو آهيان جن پروف ڏسڻ جي ذميواري کنئي.

▲ هن پرچي ۾ طويل انٽرويو ڪري، شعر ۽ مضمون نه ڏئي سگهيا آهيون، اِها کوٽ ايندڙ مهيني پوري ڪبي.

▲ ٻني جي مهانگائيءَ کان هر پڙهندڙ واقف آهي، ۽ هن مهيني ته اسانکي ٻني جي ڪوٽا به نه ملي، اسانجا اشتهار به بند ٿي ويا اهڙي حالت ۾ پرچو ڪڍڻ ڏاڍو ڏکيو ڪم آهي، پر اسين ڏکن ۽ مصيبتن تي هريل آهيون، پرچو ڪڍيو اٿئون ۽ انشاءالله ڪڍندا رهنداسين. البت قيمت ۾ لاچار ٻنجاهه پئسن جو واڌارو ڪيو اٿئون، اميد ته پڙهندڙ اسانجي مجبوريءَ جو خيال ڪري، اسانکي معاف ڪندا.

— ط ـ ا

ناصر موراڻي

هيڏي بلندي، هيڏي پستي

”حيدرآباد ٽيليفون ڪرڻي اٿم. اجازت آهي؟“
”ڀلي ڪر .... ڪنهن کي ٿو فون ڪرين؟“
”طارق کي....“
”اخبار نه پڙهي اٿئي ڇا!“
”ڇو خير! طارق گرفتار ٿي ويو ڇا!“
”ها، ڪالهه طارق کي گرفتار ڪيو اٿن. ڊي-پي- آر هيٺ.“

مونکي اڳ ئي خبر هئي ته طارق کي گرفتار ڪيو ويندو. فبروري مهيني کان اهي امڪان هئا ته ڪيس گرفتار ڪيو ويندو. طارق جي آڏو ٻه رستا هئا، جيل يا سوديبازي، ڀلا ڏسو عوامي حڪومت ۾ ڪو تنقيد نهي ٿي. بس عوامي حڪومت آهي. ماڻهن لاءِ اهو ئي ڪافي آهي. هاڻ سائين خليل قاضي پنهنجو ”جمهوريت جو سچ“ لکي ۽ طارق اشرف پنهنجو عوامي اڳواڻن کي چونڊن دوران سندن ڪيل واعدا ياد ڏياري — انهن کي ڪو نهي ٿو. توهان ڇو ته ماڻهن کي ڪپڙو ملي ويو آهي. اٽي ۽ اجهي جو مسئلو حل ٿي ويو آهي. هر شي سستي ۽ سهانگي آهي. چوطرف امن امان آهي. نه چوري آهي نه زوري ۽ نه رشوتخوري. رشوتخور ڪامورا، توبهه تائب ٿي، پنج وقت نمازون پيا پڙهن. ڪلبون ۽ شرابخانا خالي ٿي ويا آهن ۽ مسجدون پرجي ويون آهن. سرڪاري عملدار، عوام جا سچا خادم بڻجيو ٻنهي هٿ ٻڌيو بيٺا آهن. بلڪل حڪم جي دير! ڪنهن غريب جو ڪنهن سرڪاري آفيس ۾ ڪم ڦاٿو ناهي، ته انجو ترت اڪلاءُ نه ٿيو آهي. بس هيڏانهن درخواست ويئي، هوڏانهن غريب جو ڪم ٿيو. سرڪاري عملدار، جيستائين غريبن جي ڪم

جو اڪلاءُ نٿو ڪري تيستائين هو پاڻي ماني حرام ٿو سمجهي. ڪير ٿو چوي ته سنڌين کي نوڪريون نٿيون ملن! ڪير ٿو چوي ته سفارش ٿي هلي! وزيرن، وڏيرن، ڪامورن، ڪليڪٽرن جا پٽ، مٽ مائٽ، دوست يار ته بنهه ويل ۾ آهن. ايڪسائيز ٽيڪسيشن، فوڊ ڊپارٽمينٽ، جيل ڊپارٽمينٽ توڙي ٻين کاتن ۾ وڏيون نوڪريون ته ڇڏيو پر ڪين پٽيوالي به نٿي ملي. سنڌ بلوچستان پبلڪ سروس ڪميشن تي به ڪنهن جو اثر رسوخ، زور بار نٿو هلي. قانون جو بول بالا آهي. رشوتخورن ۽ سفارشين جو منهن ڪارو آهي. توهان ڇئو ته عوامي حڪومت زنده باد!

سو، سائين سنڌ جي وڏي وزير جناب غلام مصطفيٰ جتوئيءَ جي هڪ طرف ڪان ڪامورن کي تنبيه جي خبر آئي ته ڊي - پي - آر (پاڪستان جو بچاءَ واري قانون) جو گهڻ استعمال ڪيو ته ٻئي طرف ماهوار ”سهڻي“ رسالي جي ايڊيٽر محترم طارق اشرف کي ان ساڳئي پاڪستان جي بچاءَ واري قانون يعني ڊي- پي- آر هيٺ گرفتار ڪيو ويو.

سنڌ جي اديب کي گرفتار ڪيو ويو آهي. سنڌ جي ان واحد ماهوار رسالي جي ايڊيٽر کي گرفتار ڪيو ويو آهي، جنهن ۾ سنڌيءَ جو اديب آزادي سان لکي سگهيو ٿي. سنڌيءَ جي قلم کي گرفتار ڪيو ويو آهي، سنڌي صحافت کي گرفتار ڪيو ويو آهي. سنڌي عوام جي پڪارن کي گرفتار ڪيو ويو آهي.

ٽيليفون ڪيم. هن طرف کان آواز آيو:

”هلو، مان ارشاد پيو ڳالهايان.“

”ڪر خبر،.... يعني طارق جي خبر“ لفظ نڙيءَ ۾ اٽڪي ٿي پيا. ”اخبار ۾.... ڇا واقعي سچ آهي.“

”ها، ادا، ڪالهه وٺي ويس.“

”چڱو مان خميس جي ڏينهن ايندس وڌيڪ روبرو .... ها، پيو ٻڌ طارق جي امان سان منهنجي طرفان همدردي ڪج ۽ ٻڌائجانئس ته مان خميس ڏينهن ايندس“ ٽيليفون رکيم- ٿڌو ساهه نڪري ويم. الائي ڇو.

Gul Hayat Institute

تاج وٽ پهتس، چيم، ”طارق گرفتار ٿي ويو آهي.“

”پراڻي خبر آهي....“ تاج وراڻيو.

”منهنجو خيال آهي ته سنڌي اديبن طرفان، طارق جي آزاديءَ لاءِ هڪ بيان جاري ڪجي....“

”ڪهڙي اخبار ڇاپيندي؟“

”اهو مسئلو بعد جو آهي، پهرين تون اهو ٻڌاءِ ته صحيح ڏيندين؟“

”بلڪل، مان انهن مان نه آهيان، جيڪي روسي اديب اليڪساندر سولزيستن جي قلم جي آزاديءَ لاءِ ڪالم لکن ٿا پر، هت سنڌن اديب ياءُ جي قلم تي جيڪي پهرا آهن، ان لاءِ ٻڏڪ به نٿا ٻولين ـ صحيح ڪبي، بلڪل ڪبي.“

حوصلو وڌي ويم.

خميس ڏينهن حيدرآباد پهتس.

ارشاد مليم، فيروز به اچي پهتو. حالي احوالي ٿياسين.

طارق جي امڙ در جي پٺيان اچي چيو:

”پٽ پلي آئين، ارشاد ٻڌايو هئم ته تون ايندين. ڪيئن سفر ته خير سان گذريءَ. ٻچڙا خوش اٿئي.“

منجهي پيس. همدرديءَ جا ڪهڙا لفظ اچاريان.

هيءَ اها ماءُ ڳالهائي رهي هئي، جنهن جو پٽ جيل ۾ وڌو ويو آهي.

”ها، امان تنهنجي دعا آهي. طارق جو ٻڌم، سو اچي حاضر ٿيو آهيان....“ مان.

”ها، ابا طارق کي گرفتار ڪيو اٿن. اهو ڪهڙو قانون آهي .... ! ها ، ڊي- پي- آر يعني پاڪستان جي بچاءَ جو قانون. طارق ڪو ايڏو ڏوهي هو، يا طارق جي ٻاهر هئڻ ڪري پاڪستان جي سلامتيءَ کي ڪو خطرو هو.

”امان بس....“ لفظ نڙي ۾ ڦاسي پيو.

”ابا، مونکي خبر آهي ته تون ڇا ٿو چوڻ چاهين. منهنجو پٽ ڪنهن بدڪاريءَ يا بچڙائي، چوريءَ يا ٻئي ڪنهن ڏوهه ۾ جيل

نہ ويو آهي. هو تہ پنهنجي سنڌي عوام جي حقن جي ڳالھ ڪندي جيل موڪليو ويو آهي. مونکي ڪوبہ ارمان ڪونهي. موجوده حڪمران جيڪڏهين سنڌين جي حق جو آواز بلند ڪرڻ ۾ اسانکان اسانجا ٻچڙا ڦري وٺڻ ٿا چاهين تہ ڀل ڦرين. طارق تہ منهنجو اڪيلو پٽ هو جيڪڏهين ٻيا بہ هجنم ها تہ اهي بہ سنڌ لاءِ جيل موڪليندي خوشي محسوس ڪريان ها." "امان تنهنجي حوصلي کي شابس هجي..." چيم. "امڙ تون فڪر نہ ڪر، اسين طارق سان سندس ان جدوجهد ۾ گڏ آهيون...." "ابا، اهو وقت ٻڌائيندو تہ ڪير گڏ آهي ڪير پٺجي پاسي ٿئي ٿو. هن دورنگي دنيا کي مان ڏسيو ويٺي آهيان. توهان اديب رڳو پنهنجي لکڻين ۾ ٻتاڪون هڻندا آهيو. جي سچا ٿيو .... يعني منهنجو مطلب آهي تہ جيڪي پنهنجي لکڻين ۾ هام هڻو ٿا ۽ جن اصولن جو پرچار ڪريو ٿا، جيڪڏهين انهن اصولن سان عملي ميدان ۾ بہ سچا ٿيو تہ جيڪر سنڌ تان ڏرت لهي وڃي. پر، ابا دل ۾ نہ ڪج مان سچ ٿي چوان، توهان اديب رڳو مولمر ٿا ڪريو. سنڌي قوم سادي ۽ ابوجھ آهي، سياستدانن وانگي توهان بہ انهن کي ٺڳيو ٿا."

"امان، تون سنڌي اديبن مان ايڏو مايوس نہ ٿيءُ، اسان طارق سان گڏ آهيون."

"پٽ توهانکي شابس هجي. مونکي معاف ڪج مان جيڪي محسوس ڪريان ٿي، اهو چيو ٿي ڏيان. منهنجي پٽ طارق جو بہ اهوئي ڏوھ آهي."

"امان، آخر تنهنجي تربيت جو بہ اثر هوندو." مون چيو.

"ها، مونکي ان ڳالھ تي فخر آهي تہ مون پنهنجي پٽ جي تربيت بهادرن وانگي ڪئي آهي. هو بهادر آهي ۽ اصول تي ڪڏهين بہ سودو نہ ڪندو ۽ سندس اصول سنڌ جي عوام جي ڏکن دردن ۾ ڀاڱي ڀائيوار ٿيڻ آهي. عوام کي ٺڳڻ نہ آهي. هن مونسان گڏ ڏک ڏٺا آهن. هن کي ڏکن جو قدر آهي، هو ان ڳالھ تي سندرو ٻڌي بيٺو آهي تہ سنڌي عوام جي ڏکن دردن کي دور ڪرڻ ۾ ڪابہ ڪسر ڪٿان نہ ڇڏيندو ـــ سنڌين جي حقن لاءِ جدوجهد ۾

Gul Hayat Institute

جيڪڏهين منهنجي پٽ سر ڏنو ته مونکي خوشي ٿيندي.“

”امان، مونکي لفظ نٿا سجهن، جن سان مان توهانجي ان حوصلي ۽ جذبي جي ساراهه ڪريان. شال اسانجي سنڌ ۾ اهڙيون مائر، ور ور ڪري جمن ۽ وڏيون ڄمارون مائين.“

”پٽ مان اڪيلي ماءُ نه آهيان، سنڌ ۾ توکي ڪيتريون ئي اهڙيون مائر ملنديون.... ڇڏ ڪٺي انهن ڳالهين کي، تون ٻڌاءِ ته توهان اديب طارق جي آزاديءَ لاءِ ڇا ٿا ڪريو؟“

”امان، مون ۽ ٻين دوستن گڏجي هڪ بيان تيار ڪيو آهي جنهن تي سنڌي اديبن، دانشورن، شاعرن ۽ صحافين کان صحيحون وٺي رهيو آهيان، بس اسان اهو ئي ڪري سگهون ٿا ته حڪومت کان طارق جي آزاديءَ جو مطالبو ڪريون.“

”اديب صحيحون ڏيندءَ؟“

”ڇو ڪونه ڏيندا!“

”چڱو امر جليل کي منهنجي آڏو فون ڪري ڏس ته ڇا ٿو چـــوي!“

”ڇو امان، تون امر جليل کان مايوس آهين ڪيئن؟“

”نه پٽ، ائين نه سمجهه. امر جليل ۾ منهنجون وڏيون اميدون آهن. طارق ته هن کي عقيدت جو نذرانو پيش ڪرڻ لاءِ ’جليل نمبر‘ به ڪڍيو. جليل مڙس ماڻهو آهي.“

”امان، مان به ته ائين ٿو سمجهان“ مون جواب ڏنو.

جليل کي گهر تي ٽيليفون ڪيم.

”هلو، مان ناصر ڳالهائي رهيو آهيان.“

”ڪهڙا حال اٿئي، ڪٿان پيو ڳالهائين، ڪراچيءَ مان يا....“ جليل جو آواز آيو.

”حيدرآباد مان.“

”ڪر خبر ڪيئن اچڻ ٿيو؟“

”طارق کي گرفتار ڪيو ويو آهي...“

”ها، مونکي خبر آهي....“

”سو اسان اديبن حڪومت کان طارق جي آزاديءَ لاءِ

Gul Hayat Institute

هڪ بيان تيار ڪيو آهي تون ان تي.... "

"مان صحيح ڪونہ ڏيندس، مون ڊاڪٽر نجم عباسيءَ کي پہ ٻڌائي ڇڏيو آهي." جليل جو آواز هو.

مونکان ڇرڪ نڪري ويو.

"پر ڏس نہ اسان سنڌي اديبن طرفان....."

"مون لاءِ ائين سمجهہ تہ مان سنڌي اديب ڪونہ آهيان."

"۽ هو سچل جي بغاوت جي جهنڊي ۾ تنهنجو مضبوطيءَ سان قبيل هٿ" مون غصي مان ڪيس چيو.

"اهو منهنجو شخصي معاملو آهي...."

"يعني ملي وارو مڪر...." مون کيس چيو پر هن ان کان اڳ ئي ٽيليفون بند ڪري ڇڏي.

"ابا، مون سچ ٿي چيو تہ توهان اديب...."

امڙ جو آواز آيو، سندس آواز ڳورو هو.

"نہ امان، ائين نہ سمجهہ.... مان تو کي سنڌ جي چوٽيءَ جي اديبن کان صحيحون وٺي ڏيکاريندس. سنڌ جا اديب حق پرست آهن، ڏاڍ ۽ ڏهڪاءُ سان هو سدائين جهيڙيا آهن. تون يقين رک...

.... امڙ تون يقين رک.

سي - آءِ - ڊي

ـــ پنجاب سي- آءِ- ڊيءَ- انهن مسلمانن نوجوانن تي، جيڪي وطن جي تحريڪ آزاديءَ ۾ حصو وٺڻ ۽ انگريزن جي حڪومت خلاف جدوجهد ڪرڻ ۾ اڳيان اڳيان هئا، انهن تي نہ فقط انتهائي تشدد ڪيو، بلڪ انهن کي جسماني لحاظ کان بيڪار ۽ دماغي طرح لاچار ڪرڻ ۾ ڪابہ ڪسر نہ ڇڏي. جيڪو مسلمان نوجوان هٿ چڙهيو، تنهن کي پنهنجو جاسوس بڻائي ورتائون، جنهن تي وس نہ هلين، تنهنکي اهڙيءَ طرح پيهي ڇڏيائون، جو خدا ڏي پناهہ.

ـــ شورش ڪاشميري

(پسِ ديوارِ زندان' ڪتاب تان ورتل)

نجم عباسي

بگين وارن جي هڙتال

لاريءَ مان لٿس. هيڏانهن هوڏانهن نهاريم. هميشه جي ابتڙ، ڪا بگي نظر ڪانه آئي. ڪجهه لوڊنگ لاريون ۽ ٽرڪون بيٺيون هيون. اڏي واريون هوٽلون، ماڻهن سان سٿيل هيون. ڪيترا ماڻهو، بيچينيءَ سان، پنهنجي ٻنهي پاسي واجهائي رهيا هئا. چاچو نورل به نظر ڪونه آيو. مون هنکي پنهنجي اچڻ جو لکيو به هو. نورل منهنجو سڳو چاچو هو ۽ بگي هلائيندو هو.

هڪڙي همراهه کان بگين جي نه هجڻ بابت پڇيم. هن ٻڌايو ته بگين وارن هڙتال ڪئي آهي.

مونکي ڏاڍو اچرج لڳو. اسانجي ڳوٺ جهڙو ننڍو ڳوٺ ۽ هڙتال! ڪوڙو ٿي نه ٿي لڳو.

پر هنيئر اچرج ڪائڻ ۽ ڪوڙو لڳائڻ کان وڌيڪ انهيءَ ڳڻتيءَ اچي ويڙهيو ته ڳوٺ ڪيئن پهچبو؟

منهنجو ڳوٺ، پڪي رستي واري هن لارين جي اڏي کان پنج ميل پري هو. هن وقت منجهند ٿي چڪي هئي ۽ ڪاڙهو وڌندو ٿي ويو. اسانجي ڳوٺ وارو رستو برابر بيحد خراب هو. پر ماڻهو ڏکيو سکيو وڃي پنهنجي گهر پيڙو ٿئي ها.

هي رستو اهڙو خراب آهي، جو حيدرآباد کان هن اڏي تائين ڏيڍ سئو ميل مسافريءَ ۾ ايتري تڪليف، ٿڪ ۽ بيزاري ڪانه ٿيندي آهي، جيتري هنن پنجن ميلن ۾. اهي ڏيڍ سئو ميل پنجن ڪلاڪن ۾ طئه ٿيندا آهن، ته هنن پنجن ميلن لاءِ به ڪلاڪ لوڙڻو پوندو آهي.

رستو ڪچو ۽ ڊسڙ سان ڀريل آهي. ڪٿي کڏون ۽ کوٻا،

ڪٿي ڏڙا ۽ ڏٻا. پاسي وارين ٻنين ۽ واٽر ڪورسن مان پاڻي ڀڄڻ ڪري، اچيو رستي ۾ پوي. اهو پاڻي ڪٿي سڄو رستو ولاڙيو وڃي، ڪٿي تلاءُ ٺهيو وڃن، ڪٿي گپ چڪ ٿيو پوي. ڪن هنڌن تي ٻنين وارن رستي جو ڪجهه حصو والاري، هر ڪيڙي، فصل پوکي ڇڏيو آهي. ان ڪري اتي رستو ڏاڍو سوڙهو ٿي ويو آهي.

رستي جي حالت اهڙي آهي، جو ان تي پيدل هلڻ مشڪل آهي ۽ بگيءَ تي سفر ڪرڻ سزا. بگيءَ تي ويهڻ وقت اهڙا جهاڪا جهوٽا ۽ لوڏا لهرا ايندا آهن، جو محسوس ٿيندو آهي ته اجهو ٿا آنڊا اڇلجي ٻاهر نڪرن. سنڌ سنڌ سور ڪرڻ لڳندو آهي. مٽي ايڏي اڏامندي آهي، جو ڪپڙن جو ته خانو خراب ٿيو وڃي، پر منهن ۽ لڱ به ايترو ڏوڙ ۽ ڌڌڙ سان ڀرجي ويندا آهن، جو گهر پهچندي، مائٽ مشڪل سان سڃاڻي سگهندا آهن.

جڏهن به چار بگيون هڪ ٻئي پٺيان ڀڄنديون وينديون آهن، تڏهن رستي تي مٽيءَ جو طوفان ڏسبو آهي.

پاڻيءَ مان جهاڳيندي، مٽيءَ مٿان جو ميري پاڻيءَ جون ڦينگون پون ته ڪپڙن کي چڱ گپ جو پلستر لڳيو وڃي.

ڪڏهن ڪڏهن گاڏي گپ جي وچ ۾ ڦسيو پوي. ڦيٿا سوگها ٿيو پون. پوءِ سوارين کي لاهي، انهن ۽ لنگهندڙ واٽهڙن جي واهر سان، قاتل ڦيٿا مٿي کڻبي، گاڏيءَ کي گپ مان آزاد ڪرڻو پوندو آهي.

بگيءَ وارا اڪثر لنگهيل بگين جا ڇيلا وٺي هلندا آهن ته جيئن بچاءُ ٿئي. پر حادثا ڏهاڙي پيا ٿين.

بگيءَ جا پرزا ٽٽيو پون يا ڍلا ٿيو پون. لوڏن ۽ جهٽڪن ڪري، ڪڏهن لوهه جون ڪمانون ڀڄيو پون، ڪڏهن ڪاٺ جا ٻر ٽٽيو پون، ڪڏهن ٻڪا ڇپا ٿيو پون، ڪڏهن پانيل، ٽيڪ، بينڪ، سپري يا هودي جو خانو خراب ٿيو وڃي. پائدان جلدي الڙيو پون ۽ ڦيٿا گهر گهلا ٿيو وڃن. ڪن حادثن ۾ ڦيٿي جا چوڏهن ئي آرا ۽ ڍيڍي ٽڪر ٿيو پون. ڪڏهن ته بگي بولاٽيون کائي، اونڌي

Gul Hayat Institute

ٿي پوندي آهي ۽ سڄي چڪنا چور ٿي ويندي آهي.

اهڙي طرح گهوڙي جي سنجن جي به سخت ٽي ستيا ناس ٿيو وڃي. چمڙي جون ريتون، زين، چنگيون، جوٽ، هسڙي، دمچي وغيره ڇڄيو پون.

گهوڙن کي به گهڻو نقصان ٿيندو رهي ٿو. هنن جي سيني ۾ ڦٽ ٿيو پون، ڪچ لڳيو پون، منڊا ٿيو پون، سنڌ نڪريو پون، يا هڏا ڀڄيو پون.

سوارين جا به هڏا ۽ حياتي هميشه خطري ۾ رهن ٿا.

مان ڳوٺ تمام گهٽ ۽ وڏي وٿيءَ ڪانپوءِ ويندو آهيان. پر اها خبر اٿم ته منهنجي ڳوٺ جا ماڻهو صدين جا ستايل، مگر بيحس ۽ بي شعور آهن. هو زميندارن، ڪامورن ۽ پوليس کان هيسيل ۽ ڊپيل آهن. هو وهمن جا ماريل آهن. هنن ۾ ايتري سجاڳي، ايتري جرئت، ايتري پڪي ڪانهي جو ظلم ۽ پرماريت خلاف آواز اٿارين. هنن جي ڪنهن به طبقي ۾ ايتري تنظيم ڪانهن پيدا ٿي، جو هو 'هڙتال' جهڙو وزندار قدم کڻي سگهيا آهن.

اسانجي ڳوٺ ۾ وڻهارو کن بگيون آهن. ٽيشن يا لارين جي اڏي تائين پهچڻ لاءِ سواريءَ جو ذريعو فقط بگي آهي. ڳوٺ کي ٻهراڙي به گهٽي آهي. خود ڳوٺ جي آدمشماري ٽي هزار کن آهي. ٻين شهرن ڏانهن ماڻهن جي اچ وڃ ڪافي ٿئي ٿي. نوڪريءَ وارا، واپاري، دڪاندار، ڪورٽن ۽ آفيسن ڏانهن ويندڙ، شاگرد، بيمار، چاچي ۽ ٻيا ماڻهو ٻين پاسي ايندا ويندا رهن ٿا.

رستي جي مصيبتن جو سوچي مون خيال ڪيو ته شايد بگيءَ وارن، ان جي باري ۾ احتجاج ڪيو آهي ته ان کي فورن پڪو ڪرايو وڃي. چاڪاڻ ته گهٽي ۾ گهڻو هرج، انهن جو ٿي پئي ٿيو آهي. ڪترن ورهين کان وٺي، ڳوٺ وارن درخواستون پئي ڏنيون آهن، اخبارن ۾ ليک پئي وجهرايا آهن، ۽ ڪامورن، ممبرن ۽ وزيرن وٽ پنڌ پئي ڪيا آهن. پر رستو نه ٺهي نه ٺهيو آهي.

ڏينهن ڏاڍو تتل هو. ٻيو ڪو چارو ڪونه هو. ان ڪري

Gul Hayat Institute

ڏيهرو هڪ هوٽل ۾ ويهي ڪرڻو پيو. ٽيهريءَ جو، جڏهن ڏينهن ٽريو، تڏهن مسافر پنڌ پيا. جزوت سامان گهڻوهو، سي پنهنجو سامان هوٽلن وارن وٽ امانت ڇڏي هليا. مان پنهنجي هڪ ڳوٺائي، گل‌سان، گڏجي ڳوٺ ڏي روانو ٿيس.

گاهه مونکي ٻڌايو ته ڇهه مهنا اڳ ٻه هنن بگين وارن هڙتال ڪئي هئي، پر ناڪامياب ٿي هئي. هيءَ هنن جي ٻي هڙتال آهي. پوءِ هن مونکي ذري پرزي خبرون ٻڌايون.

اڳين هڙتال جو فوري ڪارڻ اهو هو، جو ٿاڻي جي جمعدار، هڪ بزرگ بگيءَ واري کي ماردو ۽ بيعزتو ڪيو هو.

هنن بگين وارن تي پوليس جون ڏاڍايون ته اصل کان جاري هيون. ڪيڏانهن بگيءَ ۾ چڙهي ويندا هئا ته ڀاڙي جو نالو به ڪونه. ڪڏهن ته ڪو سپاهي يا جمعدار، پوري بگيءَ ۾ پنهنجا ٻار ٻچا يا يار سنگتي وٺي ويندو يا ڪو مهمان موڪليندو ته به ڀاڙي کان آڱوٺو.

ڪڏهن سپاهين جي پارٽي بگيءَ تي چڙهي ويندي ته به بگيءَ واري کي پيسو ڏوڪڙ ڪونه ملندو. سرڪاري ڪم سان ڪورٽن ۽ آفيسن ڏانهن ويٺو هوندن ته به سواري مفت ۾.

ڏوهن جي جاچ ۾، واردات جي جاءِ ڏي ويندا ته ڀاڙو ته نهيو پر بگيءَ واري کي ماڻيءَ ٽڪر ۽ گهوڙي کي داڻي لپ به ڪانه ملندي. ڪن وارداتن جي سرزمين تي سارو سارو ڏينهن لنگهي ويندو هو. سپاهي پاڻ ته مٺيا طعام کائيندا هئا، پر بگيءَ واري کي ۽ سندس گهوڙي کي لنگهڻ ڪيڏو پوندو هو.

اهڙين حالتن هيٺ، مفت ۾ هن رستي جون تڪليفون سهڻ، مفت ۾ هن رستي جي پلصراط پار ڪرڻ، مفت ۾ هن رستي جا خطرا سر تي کڻڻ، زهر جو ڍڪ پيئڻو هو. ڪو بگين وارن جي دلين ۾ نه جهاتي پائي ڏسي ها.

جي بگيءَ واري اچڻ ۾ دير ڪئي، يا بوٽ ٻچڙو بنايو، يا ڪرڪيو ته ٿڏي تي موچڙا ملندس ۽ گاريون کائيندو.

Gul Hayat Institute

جي ڪنهن ضرورت يا مجبوريءَ ڪري هلڻ کان انڪار ڪيائين ته پوءِ بگيءَ واري جي لاءِ شامت اچي ويندي. گاڏيءَ ۾ ٽن سوارين کان وڌيڪ ماڻهو هجن توڙي نه، پر وچ واٽ تي گاڏيءَ کي بيهاري چالان ڪندا ته تو وڌيڪ مسافر کنيا آهن. پوءِ اڌ رستي تي مسافرن کي به لاهي ڇڏيندا هو ۽ پريشانيءَ ۾، ته گهوڙي گاڏيءَ کي به وٺي ويندا ٿاڻي تي. انهن کي اتي ايستائين وهاريو ويٺا هوندا، جيستائين هو سپاهين جي مٺ گرم نه ڪري ۽ آئينده ڪڏهين به سپاهين جي حڪم کان انڪار نه ڪرڻ جو قسم نه کڻي.

سپاهين کي پنهنجي سواريءَ لاءِ گهوڙا رکڻ جي اجازت هئي. هي سپاهي سرڪار کان 'گهوڙا پتو' ته اگهاڙيندا هئا، پر گهوڙا ڪونه رکندا هئا. پوءِ جڏهن سندن ڪو بالا عملدار دئري تي ايندو هو ته هي سپاهي انهن ئي بگين وارن کان گهوڙا وٺي، ٿاڻي جي ڪڙهه ۾، بگين وارن جو ئي آندل گاهه وجهي، آهرن تي ٻڌائي بيهاري ڇڏيندا هئا.

ايتريون سهولتون حاصل هوندي به، سپاهي هنن کان منٿلي (ماهوار خرچي) جو تقاضا ڪندا. جيڪو نه ڏيندو، تنهن کي لارين جي اڏي پرسان اچڻ نه ڏيندا، ۽ اڌ ميل پري وڃي بيهڻ جو حڪم ڪندس، جنهنڪري سوارين جو هن تائين پهچڻ مشڪل ٿيو پوي.

ساليانو ڪاميٽي ٿيندي آهي؛ جنهن ۾ گهوڙن ۽ بگين جي چڪاس ڪري، ليسن ڏنو ويندو آهي. ان واسطي پراڻيءَ گاڏيءَ جي سرڪاري في سوا ٻه رپيا آهي ۽ نئين گاڏيءَ لاءِ ساڍا چار رپيا. پر گاڏي ۽ گهوڙو ٺيڪ هوندي به پوليس هنن کان پراڻي گاڏيءَ تي ڏهه رپيا اگهاڙيندي ۽ نئين لاءِ پندرهن.

عام ماڻهن کي به پوليس جي ڏاڍاين جو نشانو بڻجڻو پوندو هو. هڪ پيري نبن ڪلهوڙو پنهنجي پٽ جو وهانءَ ڪرڻ لاءِ ڄڃ وٺي ٽي ويو. ٽيشن تي پهچڻ لاءِ هن تي بگيون پاڙي ڪري ڇڏيون هيون. جنهن وقت بگيون روانيون ٿيڻ واريون هيون، ته

Gul Hayat Institute

هڪ سپاهي پنهنجي ٽن ماڻهن سميت اچي وارد ٿيو. قادوءَ بگيءَ واري کي چيائين ته ڀي ڪا بگي ڪانه ٿي ملي ۽ اسان کي ضرور وڃڻو آهي، ان ڪري انهن سوارين کي لاهي اسان کي کڻ. قادوءَ جواب ڏنو ته اسان هنن کان اول ئي ڀول ڪري ڀاڙو وٺي ڇڏيو آهي ۽ هي به پنڌ پرڏائون پيا وڃن ۽ هنن کي ريل گاڏيءَ تي ضرور پهچڻو آهي.

نيڪ ڀاڳ به سپاهيءَ کي منٿون ايلاز ڪيا. پر سپاهيءَ ڪونه مڃيو ۽ بگيءَ واري کي چالان ڪرڻ ۽ ٿاڻي ۾ وٺي وڃڻ جي ڌمڪي ڏنائين. آخر قادوءَ بيوس ٿي، ڇڇ وارن کان ٻانهون ٻڌي معافي ورتي، ۽ هنن کي بگي خالي ڪرڻ لاءِ چيائين.

هنن جي ڇڇ رلي وئي.

ٻيو مثال: مان گهوٽان ٿيو آيس. بگي ٻيرجي چڪي هئي. ان وقت هڪڙو سپاهي اچي نڪتو ۽ بگيءَ واري کي چيائين ته مونکي ڪمو هل. بگيءَ ۾ جڳهه نه هئي ڪانه. انڪري ٿي هن هڪ به سواريون موٽائي ڇڏيون هيون. پر هينئر بگيءَ واري چڙهيل سوارين کي منٿ ڪئي ته ٻيلي سوڙهه سنگهه ڙ ۾ هلي پهچنداسين، هي وقت جا حاڪم آهن، انڪار ڪندس ته مونکي لوڙڏو پوندو پوءِ هر ڏکئي رستي جو ڏکيو سفر وڏيڪ ڏکيو ڪٽيو. بگيءَ واري ۽ مسافرن کي سب ڪجهه صبر سان سهڻو پيو.

ايڪڙ ٻيڪڙ بگين وارن، گوٺ جي زميندار ۽ ٻين چڱن مڙسن وٽ شڪايتون ڪيون هيون ۽ سپاهين جي بالا آفيسرن وٽ درخواستون ۽ دانهون به ڏنيون هيون. پر ڪجهه ڪونه ٿيو هو. ڀاڳ ٿاڻي وارن کي انهن شڪايتن، درخواستن ۽ دانهن جي خبر پئي ته بگين وارن تي وڏيڪ مار موچڙو ڪيائون.

ٻهرين هڙتال وارو واقعو هن ريت هو. جمعو خان، ٻهرين، اچي ڏاڙهيءَ وارو ۽ نيڪ نمازي بگيءَ وارو هو. هڪ ڏينهن ٿاڻي جي جمعدار کي، ڏهه ميل پري، هڪ شهر ۾ وڃڻ جي ضرورت پئي. بگيءَ لاءِ ماڻهو موڪلائين. خبر پئي ته ٻيا سڀ مڃول پنهنجيون بگيون سوارين سان پري وڃي چڪا هئا. باقي جمعو خان گوٺ ۾ موجود

Gul Hayat Institute

هو. حقيقت ۾ جمعو خان انڪري ان ڏينهن بگي جوٽي نه سگهيو هو، جو هو سخت بيمار هو.

ارڏليءَ اچي جمعي خان جو در کڙڪايو، ۽ اندر جمعي خان کي چوائي موڪليائين ته جمعدار صاحب کي ٻاهر وڃڻو آهي هڪدم ٽانگو ٻڌي ڪاهي اچ. جمعي خان جواب موڪليو ته مان بيمار آهيان ۽ اٿي ويهڻ جهڙو نه آهيان، انڪري نه هلي سگهندس.

جمعدار جواب ٻڌي، باهه ٿي ويو. چوائي موڪليائينس ته ڪٽ تي پاڻ ڪڻائي به ٿاڻي پهچ، نه ته جيل جي هوا کائڻي پوندءِ.

جمعو خان مجبور ٿي، ٻن پاڙيسرين کي سڏائي، انهن جي ڪلهن جي ٽيڪ تي، رڙهندو رڙهندو، ٿاڻي ۾ پهتو. اهڙي حالت ڏسندي به جمعدار واڪو ڪري چيو "توهان حرامخور ڪم پوڻ تي ڪونه ڪو بهانو بڻائيندا آهيو!" ائين چئي، ٻيڙي بيمار کي ٿڦا ٺوڪي ڪرڻ لڳو. هو ته اڳئي ڪمزور ٿي چڪو هو، جو پهرين ٿڦڙ تي ئي بيهوش ٿي ڪري پيو .... پوءِ ڳوٺ جا ماڻهو هن کي ڪٽ تي گهر کڻي ويا.

هيءَ خبر ڳوٺ ۾ پکڙجي وئي. بگين وارا به موٽندا ويا ته هن ڳالهه جي سڌ پوندي وين. هنن مان گهڻا اچي جمعي خان جي گهر گڏ ٿيا. ڳالهين ڪندي اهو چيو ويو ته پوليس جي ظلم خلاف ڪجهه ڪرڻ کپي. هاڻي حد ٿي چڪي آهي. ڇا ڪريون؟ ڪنهن وٽ دانهين وڃون؟

هڪڙي چيو "شهرن ۾ ظلم جو مقابلو ڪرڻ لاءِ پورهيت هڙتال ڪندا آهن يا پوليس جي ڏاڍائيءَ خلاف رڪشا وارا هڙتال ڪندا آهن ۽ ان نموني پاڻ تان ظلم لاهڻ ۾ ڪامياب ٿيندا آهن. اسين به هڙتال ڪيون. ايستائين بگيون نه جوٽيون، جيستائين اسان جي تڪليفن جو تدارڪ نه ٿئي."

"اهو ڪيئن ٿيندو؟" ڪنهن پڇيو.

"بگيون نه هلنديون ته ڳوٺ وارن کي تڪليف ٿيندي، نوڪرين وارن کي ڊيوٽيءَ تي وڃڻ لاءِ، واپارين کي وڏي شهر مان سامان وٺڻ لاءِ، شاگردن کي اسڪول ۾ وڃڻ لاءِ، شادي ڪرڻ

Gul Hayat Institute

وارن کي ڇڇ وٺي وڃڻ لاءِ، ڳوٺ موٽندڙن کي ٽيشڻ تان ۽ لارين جي اڏي تان هيڏي اچڻ لاءِ، ماڻهن کي سامان سڙو کڻڻ لاءِ اهڙي مصيبت ٿيندي جو ڇٽيءَ جو ڪير ياد اچي ويندن."

ڪن ڳالهه سمجهي ڪن ڪانه سمجهي. ڪن جي واڇ ڳوڙو ٿي وئي، ڪي مرڪيا. ڪي ماٺ رهيا، ڪن واهه واهه چيو.

پوءِ هڪڙي ڄڻي پڇيو "ان ڪانپوءِ ڇا ٿيندو؟"

"ڳوٺ جا ماڻهو اسان کي منٿون ڪندا ته اٿين نه ڪريو. اسان چونداسين ته اسان جي تڪليفن جو تدارڪ ڪريو، اسان کي ڏاڍاين کان بچايو ته اسين سواريون کڻڻ لاءِ تيار آهيون."

"اسان جي پيٽ ۽ گهوڙن جي داڻي جو ڪهڙو بلو ٿيندو؟"

"ٿوري تڪليف ته سهڻي پوندي. هونءَ به ته سواري نه ملندي آهي، يا گهوڙو اڳهو ٿي پوندو آهي، يا پاڻ ناچاق هوندا آهيون، تڏهن به ته ٻه ٻه، ٽي ٽي ڏينهن ڪم تي ڪونه نڪرندا آهيون. تنهن ڪانسواءِ اسان جي ٻڌي هوندي ته هڪ ٻئي جي مدد به ڪنداسين."

اهڙي طرح ٻئي ڏينهن کان ئي ٻگين وارن جي هڙتال شروع ٿي وئي. سواريون ٻگين جي اڏي تي اچي موٽي ويون. ماڻهو هنن جي گهر ويا، پر ٻگين وارن مجبوري ڏيکاري. پوليس وارن کي پتو پيو. هنن ٻن ٽن ٻگيءَ وارن کي ٿاڻي تي گهرايو. هو ڪونه آيا.

پوءِ سپاهين، خير محمد ٻگيءَ واري ني ميهن جي چوريءَ جو الزام هڻي، اچي هن کي گهران گرفتار ڪيو، ۽ هڪڙيون پارائي ٿاڻي تي وٺي آيا. اهڙي طرح مختاري خان تي به ڊوڙيءَ ۾ اٽڪاءِ وجهڻ جي تهمت مڙهي، پڪڙائون. ٻنهي کي ٿاڻي تي اونڌو ٽنگي، ايستائين ماريندا رهيا، جيستائين هنن ٻگيون وڃي جوٽڻ نه قبوليو.

ڳوٺ جي زميندار کي به ڪيڏانهن اسهڻو هو. هن نظر محمد ڏي ماڻهو موڪليو ته ٻگي ڪاهي اچي. هن وڃڻ کان انڪار ڪيو. زميندار چار ماڻهو موڪليا، جي هن کي ڪنهي کڻي هن وٽ آيا. زميندار هن کي ڇهڪ ڏئي چار هنيا ته هن ٻانهون ٻڌي چيو:

"مالڪ، مونکي ته ٻين پڙڪايو هو، مان ڇا ڄاڻان هڙتال

Gul Hayat Institute

مان. هلو ته مان هينئر ئي ٿو توهان کي بگيءَ تي ڪٺي هلان."

اهڙي طرح خيرمحمد، متارو خان ۽ نظرمحمد جو سواريون ڪٺي هليا، ته باقي ٻيجبل بگين وارا به هڙتال بيسود سمجهي، سواريون ڪڻڻ لڳا.

سج ٻڏڻ وارو هو ته اچي ڳوٺ پيڙا ٿياسين. ڏوڙ جو درياهه جهاڪيندي، مٿو ۽ منهن مٽيءَ ۾ ڀوت ٿي ويا هئا. ڳوٺ جي ٻاهران واري کوهه جو نار گيڙي، نيسر مان ٻُڪَ ڀري هٿ ڏوتوسين ۽ پاڻي پيتوسين.

بگين وارن جي هڙتال ڪري، ماڻهو ڏاڍو پريشان هئا. پاڻ ۾ گڏجي صلاحون مصلحتون ڪري رهيا رهيا هئا ته هن مسئلي سان ڪيئن منهن ڏجي. ڳوٺ جو زميندار ۽ ٻيا چڱا مڙس به چرپر ۾ اچي ويا هئا. هو گڏجي، هڙتال ختم ڪرائڻ جي تدبير سوچي رهيا هئا.

جن کي ضرور وڃڻو هو، سي پنڌ، پيتيون، هڙون، ٿيلها، پڙيون، بدڙيون، ڳوٿيون ۽ ڪنڊيون مٿي تي رکيو، يا سامان گهڻو گهڻو هون ته ڪنهن ماڻٺ يا ٻاڙيسريءَ کي سامان کڻائڻ لاءِ سان ونئي، رستي تي رڙهندا ٿي نظر آيا.

هن دفعي هڙتال جو سبب اهو هو جو متارو خان بگيءَ وارو پنهنجي يارن ٻجن کي پنهنجي راڄ جي ڪنهن شاديءَ تي وني ٿي ويو ته هڪڙي پوليس واري اچي روڪيس، ۽ چيائينس ته بگي مون کي ڏي. متاري جي انڪار تي، سپاهيءَ بيعزتو ڪري ضاعفن کي هيٺ لاٿو ۽ متاري کي ڏاڍي مار ڪيڌي، ٿاڻي ۾ بند ڪري رکيائين.

هن دفعي مڙني بگيءَ وارن گڏجي، قسماقسمي چيو ته مرندا مري ويندا سين پر گبدي نه ٿيندا سين، اٽ نه مڃيندا سين، ۽ ايستائين گهوڙو بگيءَ ۾ نه جوٽيندا سين، جيستائين، اسان جي تڪليفن جو تدارڪ نه ٿيو آهي. ضروري خرچ پکي لاءِ هنن ڦوڙي ڪري ڪجهه پيسا به ڪٺا ڪيا. هنن هڪدم تارون ڪري ايس- پي ۽ ڊپٽي

ڪمشنر کي سپاهين جي ظلم ۽ پنهنجي هڙتال تي وڃڻ کان آگاهه ڪيو.

هڙتال کي اڄ پنجون ڏينهن هو. ٽن بگين وارن کي جداجدا الزامن هيٺ گرفتار ڪري، ٺاڻي ۾ بند ڪيو ويو. ماري ماري هنن کي سڄائي وڌو هئائون. پر هنن ترڪيءَ تيل لڳڻ نه ڏنو. بگين ڪيڻ کان صفا نابري واري بيٺا هئا.

زميندار به زور لڳايو هو. ٻن ٽن بگين وارن کي لڪڻ مان رتورت ڪري ڇڏيائين، پر ڪنهن به ڪونه مڃيس.

پڪڙجي ويلن ۾ منهنجو چاچو نورل به هو. اها به خبر پيم ته چاچو بگيءَ وارن جي سنگت جو سردار مقرر ڪيو ويو هو. ان ڪري پوليس هن تي وڌيڪ سختي ڪئي هئي. مان آهيان ته ڪلارڪ، پر هن ڳوٺ ۾ معتبر ماڻهو سمجهيو ويندو آهيان. ٺاڻي تي مونکي پنهنجي چاچي سان ملڻ ڏنو ويو. بلڪ مونکي اشارو ڏنو ويو ته هاڻ پنهنجي چاچي کي هوڏ تان هٽڻ جي هدايت ڪريان.

مون چاچي جي حالت ڏٺي ته ذري گهٽ روئڻ اچي ويم. هن جا ڪپڙا ڇيهون ڇيهون ٿيل هئا، ۽ هن جي پٺيءَ تي ڏنن جا نشان هئا. هن جي هڪ اک سڄيل هئي. هن جا چپ سڄيل هئا. هن جي منهن ۽ ٻانهن تي رهڙون هيون. هن جون اکيون اوجاڳي کان ڳاڙهيون هيون ۽ هن جا چپ ٻاڙي ۽ ڪاڏي جي کميءَ ڪري سڪل هئا. هو عمر جو وڏو ته اول ئي هو، پر هينئر جهور پوڙهو لڳي رهيو هو. هن جي چيلهه چپي ٿي پئي هئي. پر هو پنهنجي ارادي تي اٽل هو.

خير محمد بگيءَ واري کي غنڊائپ جو الزام لڳائي ١١٠ ۾ چالان ڪرڻ ۽ هٿڪڙيون هڻڻ لاءِ جمعدار پاڻ هن جي گهر تي آيو. خير محمد روپوش ٿي ويو هو. پوءِ هن جي گهر ۾ پيچ ڏاهه ڪئي وئي ۽ ضاعفن کي به گاريون ڏنيون ويون. ان بعد غصي مان جمعدار پنهنجن ماڻهن کي حڪم ڪيو، جن، خير محمد جو ٻاهر بيٺل ٽانگو، جو هزار پندرهن سئه ملهه جو هو، ان کي ٽوڙي ٽڪرا ٽڪرا ڪري ڇڏيو.

جڏهن جمعدار هيءَ ڪارروائي ڪرائي رهيو هو، ان وقت اوچتو ئي اوچتو پر وارن گهرن جي ڇتين تان سروٽا، پٿر، ڀتر ۽ جنبون پوليس مٿان وسڻ لڳيون. هي ڪن اسڪولي شاگردن جو ڪارنامو هو.

انهيءَ وقت ڳوٺ وارن جو ميڙ به وڌي رهيو هو. هنن جي اکين جي ڏاڍن مان، جمعدار اندازو ڪيو ۽ انديشو ٿيس ته ڪو ڀيڙ نه ٻري پوي. اهو به ڏٺائين ته اسان ماڻهو به آهيون رکو ٿي ۽ بندوق آهي هڪڙي، سو جي ڇٽ ڇڙيا ته بچ بچ ڪري ڇڏيندا.

ان ڪري جلدي جلدي، ٻاهريون پنو ر ڪندي، دڙڪا ۽ دهمان ڏيندو، ميدان ڇڏي ويو.

پوءِ ڪو سپاهي، ڪنهن به گهٽيءَ مان لنگهيو ٿي ته ڇوڪرن ۽ ماڻهن هن تي هُوڪرا ٿي ڪيا.

زميندار، موالي‌ءَ کي سڏائي ڏمڪايو.

موالي شاهوءَ بگيءَ واري ورائيو ”وڏيرا سائين، تون اسان جو بابو آهين، پر سنگت سان ساٿ ڏبو. قسم کي ڪوڙو نه ڪبو، تون ڀلي ڪل ادبڙي ڇڏ، پر جنهن بگيءَ ۾ گهوڙو جوٽيو تنهن ڇڻ پنهنجي ماءُ ....“ پوءِ زميندار، چم ڇڙهيل لڪڻ سان، هن جي کل ادبڙي ڇڏي.

هو ٻاهر نڪتو ته گهٽيءَ ۾ ڪن ماڻهن چيس ”موالي، اسان کي به ويل ۾ وجهي ڇڏيو اٿو. پر مٿان ياڙي ٿيا آهيو.“

موالي‌ءَ هٿ ٻڌا: ”توهين اسان جا پاڻر آهيو. توهان سان اسان جو سر لڳي. اسان هنن ڏاڍن سان هميشه لاءِ نبيرو ڪنداسون. اسان هنن ڏاڍن جا ڏونگر ڏاري ڏيکاريندا سون.“

هنن ريڊئي تي ڊرامي ۾ ٻڌل هڪڙي جملي جو نقل ڪندي چيو. ڪن ماڻهن تاڙيون وڄايون ۽ ڪن نعرو هنيو: ”علي، علي!“

موالي ورائيو ”سڀ جي ڀلي!“

چاچي نورل، جنهن کي ٽاٽي ۾ بند ڪيو ويو هو، تنهن جي گهر وارن جي حالت ڏسي ڪهڪاءُ اچي ويس. ٻڪاٻل ٻارڙا پيءُ کي ياد ڪري ”بابا، بابا،“ چئي، روئي رهيا هئا. چاچيءَ، وهمن ۽

Gul Hayat Institute

اندیشن جو شڪار ٿي، هنجون هاري رهي هئي. گهر ۾ ڪو ٻيو مرد ماڻهو ڪونه هو. هو اڪيلائيءَ ڪري ڊنل ۽ گهٻرايل هئا، انڪري مان پنهنجي گهر ٻدران، وسڻ خاطر وڃي هنن جي گهر لڪيس.

ٻگهين وارن کي سندن مائٽن ڇڏائڻ جي ڪوشش ڪئي هئي. پوليس، پيسا وٺي، ۽ ٻگهين وارن جي معافي نامو لکي ڏيڻ تي ڇڏڻ تي تيار هئي. پر چاچو نورل ٽوڙي سندس ساٿي ٻگهيءَ وارا معافي وٺڻ يا هڙتال ختم ڪرڻ تي تيار نه هئا. هنن جو شرط هو ته سندن گهوڙن پوريون ڪيون وڃن.

ماڻهو ڏاڍو پريشان هئا. ڪيترائي ٽوليون ٺاهي، زميندار وٽ ويا ته ٻگهين وارن جي مسئلي جو ترت ڪو حل ڪڍيو وڃي. هنن مان ڪن پوليس خلاف ۽ ٻگهين وارن جي فائدي ۾ بالا آفيسرن کي تارون ڪيون. اهو به ڏٺو ويو ته ڪي ڳوٺاڻا، پنهنجي پنين ڏاڻ گاهه ۽ لوسڻ لئي اچي هنن ٻگهين جي گهوڙن کي کارائيندا هئا. ڪن ماڻهن، گرفتار ٿيلن جي ٻارن ٻچن جي سار سنڀال به پئي لڌي.

نيٺ، ڳوٺ جو زميندار ۽ چڱا مڙس گڏجي، اچ ٻگهين وارن سان ملڻ آيا. (نه ته صدين ۾ هو ڪڏهن به هنن مسڪينن وٽ ڪونه آيا هئا.)

ٻگهين وارن آخري جواب ڏنو ته:

"هن ٿاڻي وارا اسان کان لکت ۾ معافي وٺن ۽ پوليس جا بالا عملدار اسان کي خاطري ڏيارين ته آئينده پوليس اسان سان مفت خوري، بيگر ۽ ڏاڍ مڙسي بند ڪندي."

هي چڱا مڙس ٿاڻي تي ويا. پر جمعدار ڪتو جواب ڏنو ته "اسين هنن ٽڪي جي ٽانگي وارن کان معافي ڪونه وٺنداسين."

هو نا اميد ٿي موٽيا.

پوءِ، ان ڏينهن ئي، هي چڱا مڙس، وفد ٺاهي، ايس. پي ۽ ڊپٽي ڪمشنر سان ملڻ لاءِ، ضلعي جي هيڊ ڪوارٽر واري شهر ڏي روانا ٿيا.

بيدل مسرور بدوي

سڌ نہ سورن جي

گهر ۾ گهڙيس تہ هنکي ڏسي منهنجا قدم اڳتي چرڻ کان ڇڪجي ويا. هن رئو سنڀالي پنهنجا اڀوڳا اڀيا و ڪريل وار ڍڪيا. حيرانگيءَ جي حالت ۾ ٻيٺو هنجي ڪومايل منهن ۾ ٿي ڏٺم. اکين مان ڳوڙها ٿي ڳڙيس. نڪ جي ٻونڊ ڳاڙهي ٿي وئي هئس، جنهن ڪري هر هر ٿي سڻڪيائين. شمان سندس پرسان ٿي پيل هئي پلنگ تي ويٺي مارئي کي هلڪڙيون ٿڦڪيون هڻي سمهاري رهي هئي، هن جي منهن مان صاف پئي بکيو تہ هن ڪيس روئي پنهنجي اجڙيل حالت جو احوال اوريو هو. تڏهن تہ شمان جي اکين ۾ عورتائي همدردي جا ڀاڃا پئي نظر آيا. مون نگاهون ڦيرائي هن ڏانهن ڏٺو. هوءَ، جنهن مخمل ۽ ڪمخواب جي ڪپڙن جي سڌ ڪئي هئي، سا، اڄ ميرن ڪپڙن ۾ ويٺي هئي. سندس هنج ۾ سمهيل ابهم نمائيون نظرون ڪئي ماءُ جي ملول منهن ۾ تڪي رهيو هو.

هوءَ منهنجي گهر اڄ آئي ڪيئن! ڪو وقت هو، جو مان هنکي پنهنجي زندگيءَ جو ساٿي بنائڻ لاءِ آتو هوندو هوس. ڪو وقت هو جو مون هن سان اندو عشق ڪيو هو. پر هن منهنجي پيار کي نہ چاتو هو، نہ سڃاتو هو. جڏهن هن هڪ ڏارئي بدشڪلي ڪپي ڪکڙ سان شادي ڪئي هئي، تنهن رات مان ڏاڍو رنو هوس. ايترو جو اها رات مونکي سموري زندگي ياد رهندي. ان رات مونکي هنجي هميشه جدا ٿي وڃڻ جو احساس ٿيو هو. هنجي نفرت کان ڪيل انڪار جو ڏک ٿيو هوم ۽ تڏهن مان ڏاڍو رنو هوس، ايترو جو تنهن رات اکين جا سڀ ڳوڙها وهائي ڇڏيا هئم، تنهن رات کان منهنجي اکين جا ڪشڪول ڳوڙهن

Gul Hayat Institute

ڪان خشڪ ٿي ويا آهن. مان رنو هوس. ان ڪري جو مان غريب هوس، منهنجي قسمت غريب هئي ۽ غربت ئي هن ۽ هنجي ماءُ، ماسيءَ لاءِ وڏي گار هئي، ۽ انڪري ئي جو مان ٽڪي جو سيڪريٽري هوس، جنهن جي ٿورڙي ڪمائيءَ تي هن جي لالچي ماءُ، ماسي ڪڏهن به نه پلجي سگهن ها. هنجي ماسي، جنهن هنکي پاليو هو سا ته مونکي اصل منحوس سمجهندي هئي، چنبو سمجهندي هئي. جڏهن مان ئي هن ڏرتيءَ تي اڪيلو پاڇندڙ غريب هوس جو غربت ۾ هن سان شادي ڪرڻ جو خواب ڏسي رهيو هوس. اڄ منهنجي نامڪمل خوابن جي راڻي شازي منهنجي گهر ۾ نمائين نگاهن سان مونڏانهن ڏسي رهي هئي. ڪي هزار سوال سندس نظرن مان ايري منهنجي اندر ڪي اٿلائي پٿلائي رهيا هئا ۽ مان حيران هوس ته هوءَ منهنجي گهر اڄ آئي ڪيئن!

گهڻي دير ڪانپوءِ پنهنجي هڪ هند بيهي، ماحول تي حيران ٿيڻ جو خيال متاثر لاءِ مان ٿورو اڳتي وڌيس، پر سمجهه ۾ ڪجهه نه آيم ته ڇا ڪريان! ڪوٽ لاٿم. ڪليءَ تي ٽنگيم ته به من ۾ سوچ جا ويڙها اچا به وڌيڪ منجهڻ لڳا. منجهيل ڌاڳن جي وڪڙن ۽ ڦهلاءَ ۾ پاڻکي ڦاسندو محسوس ڪيم. ڀلا مان حيران به ڇو نه ٿيان! جنهن سان مون ايڏو پيار ڪيو، جنهن سان زندگي ڀر ساٿ رهڻ جا پور پچايا ها، تنهن منهنجي پيار کي ٺڪرائي، نفرتن جي آڙاهه ۾ اڇلائي ڇڏيو هو. سا اڄ منهنجي سامهون هئي، جنهن منهنجي پيار کي پنهنجي خاندان جي نفرت ۽ ٺلهي وڏمائڻپي تي قربان ڪرڻ ۾ فخر سمجهيو هو. هيءَ ئي هئي جنهن شادي ڪرڻ کانپوءِ به منهنجي گهر اچڻ جي تڪليف به ڪانه ڪئي هئي، تنهن کي جو مان اڄ پنهنجي گهر ۾ ڏسان! سو به اهڙيءَ حالت ۾!! ته حيران ڪيئن نه ٿيان !!!

ڪ.ت لاهي، شمان جي پر ۾ اچي ويٺس، ته به شازيءَ لاءِ همدرديءَ ۽ پيار جا جذبا منهنجي من کي وڪوڙڻ لڳا. ڳالهائڻ جي شروعات ڪرڻ لاءِ هڪ لفظ به نه ٿي جوڙي سگهيس. هوءَ مونڏي ٽڪڻ لڳي، جڏهن مونکان ڪجهه پڇڻ آئي هئي. جڏهن

Gul Hayat Institute

ڇڏي نه سگهندي هجي. مون ڳالهائڻ چاهيو پر نڙي خشڪ لڳم. منهن تي مرڪ آڻڻ چاهيم پر ڦڪاڻ ۽ ڪوڙاڻ جو احساس منهن تي تري آيل سمجهيم. ڪنهن سان ڳالهايان؟ ڇا ڳالهايان! ڪنهن سان مرڪان، ڇا تي مرڪان! مونکي ته ڪجهه سمجهه ۾ ڪين ٿي آيو.

ننڍڙي ٻار ماءُ جي هنج ۾ پيشاب ڪري وڌو جيڪو هن جي ڪپڙن تان وهي پلنگ جي چادر تي ڦڙا ڦڙا ٿي بيٺو. هوءَ اٿي، نڪ کي رئي سان ڍڪي ڇپن ۾ پڻ پڻ ڪيائين.

”ٻار آ.“ شمان ڪيس پنهنجائپ ڏيکاري.

”تنگ پيو تنگ ڪيو ٿئين.“ هن سخت لهجي ۾ چوندي ٻار کي هيٺ پٽ تي ويهاريو ۽ پاڻ چادر ڪڍڻ لڳي.

”تون ڇڏ ادي، نوڪرياڻي اچي ڪندي.“ شمان ڪيس هٿ کان وٺي جهليو ۽ آواز ڏئي نوڪرياڻيءَ کي سڏ ڪيائين. نوڪرياڻي رنڌڻي ۾ ماني تيار ڪري رهي هئي سا ٽڪڙ ۾ اٿي هٿن هٿن سان اندر هلي آئي. ”ڇو! اڃا ماني تيار ڪانه ٿي آهي؟ ڇڏيو، تون وڃ بس.“ ائين چئي شمان پاڻ پلنگ تان چادر ڪڍي ۽ ڪمري کان ٻاهر وئي. شمان جي وڃڻ سبب ڪمري ۾ هوءَ، مان ۽ سندس پٽ تي ويٺل ٻار وڃي بچياسين، جيڪو منهن مٿي ڪري مونڏي ڏسي رهيو هو، جنهن جي ڏسڻ تي مونکي پيار اچي ويو. شايد انڪري جو مون مارئيءَ کي هيٺ پٽ تي ويهندو ڪڏهن به نه ڏٺو هو ۽ شايد انڪري جو هيءُ شازيءَ جو پٽ هو. هو منهنجو ٻار نه هو. هو منهنجي محبت جي نشاني نه هو پر ڪنهن ٻئي جي ميل جو ثبوت هو. ڪنهن ٻئي ڪڪڙ جو پٽ هو. مونکي ٻار تي نفرت ٿيڻ لڳي ڇو ته شازيءَ مون منجهان نه، هن ڪنهن ڪڪڙ جي صحبت مان اهو ٻار ڄڻيو هو. دل چيو وڌي ان پٽ تي ويٺل شازيءَ جي پٽ کي لت هڻي ڪيدان، يا ڪيس گهٽو ڏئي ماري ڇڏيان. ختم ڪري ڇڏيانس. انڪري، ته سندس ماءُ منهنجي زندگي تباهه ڪري ڇڏي هئي. هن منهنجي پيار کي ٺڪاريو هو، منهنجي خوابن جي دنيا کي ڊاهي مسمار ڪري هڪ ڪنهن ڪڪڙ سان شادي ڪئي هئائين جنهن مان اجهو هيءُ ٻار ڄڻيو اٿس. مون هٿ وڌائي ٻار کي گهٽو

Gul Hayat Institute

ڏيڻ ٿي چاهيو پر الائي ڇو منهنجا هٿ ڪجي نه سگهيا. الائي ڇو مون هن ابهم کي مارڻ جو ارادو لاهي ڇڏيو. شايد انڪري جو هن معصوم جو ڪو به ڏوهه نه هو. ڏوهي هئي ته هوءَ هئي. ان هوندي به مان شايد کي مارڻ لاءِ تيار نه هوس. الائي ڇو. پر اٽلو هن لاءِ من ۾ همدرديءَ جا ڀاوَ ڪر کڻندي محسوس ڪيم، انڪري ته مونکي اهو وقت ٿي ياد آيو جڏهن هن مونکي ٺوڪاري ڦٽو ڪري ڇڏيو هو. تڏهن هنجو مونتي هڪ قسم جو احسان هو جو مونکي ڌڪاريو هئائين ڇو ته هنجي ڌڪار ئي مون کان منهنجي زندگي سڌارڻ جو فيصلو ڪرايو هو، هن جي ڌڪار ئي مونکي جيئڻ جو ڍنگ سيکاريو هو. ۽ اڄ، هنجو مونوٽ اڇڻ ڪنهن مجبوريءَ جو ڏس ڏيئي رهيو هو. ائين سوچيندي منهنجي اندر ۾ اٿل سوچ جا منجهيل ڌاڳا هڪ هڪ ڪري کلڻ لڳا. منهنجي اندر مان هن ۽ هنجي معصوم ٻار لاءِ ڪجهه وقت اڳ ۾ پيدا ٿيل نفرت جو احساس گهٽجڻ لڳو ۽ ائين ئي هنجي بيوس حالت منهنجي خودداريءَ تي حاوي ٿي ويئي.

اڪيلائپ جي هن ٿورڙي وقت کي مون ائين ئي وڃائڻ ٿي چاهيو انڪري، ته هاڻي هن سان نفرت ڪرڻ يا ساڻس ٻي ڪنهن بدسلوڪي ڪرڻ مان ڇا ملندم! مونکي ڪهڙو فائدو رسندو، جڏهن ته هوءَ اڄ منهنجي گهر ۾ هلي آئي آهي ته پوءِ ڇو نه ساڻس، همدردي ڪجي. ائين سوچيندي دل چيو ته وڌي وڃي ڪيس ڀاڪر پايان، يا ڪر پائي روئي ڏيان، اوڇنگارون ڏئي روئان. سندس اندر پيهي ويل ڳالهه تي پنهنجا چپ رکي چوانس ته 'مون کي تو سان پيار آهي، مون تو سان پيار ڪيو آهي شازي، ڪلهه قسمت مونکي تنهنجي در تان ڌڪا ڏيارائي ڪڍيو هو. اڄ قسمت توکي منهنجي گهر وٺي آئي آهي، پر مان توکي ڌڪا ڏيارائي نه ڪڍندس شازي. مان تنهنجي هر مجبوريءَ جو تدارڪ ڪندس ڇو ته مون پاڻ مجبور زندگيءَ جا ڏينهن گهاري ڏٺا آهن.'

مان سوچيندو ئي رهجي ويس پر سندس ويجهو وڃي نه سگهيس، مان ڪيس ڀاڪر پائي نه سگهيس، اندر جا سور سلي نه سگهيس. وقت کي گذاري ڇڏڻ لاءِ مون کيس ائين ئي چئي ڏنو: "نالو ڇا اٿس؟"

Gul Hayat Institute

هن اکيون هيٺ ڪندي وراڻيو: ”ٻبلو سڏيندو هوس پڻس.“

مان ’سڏيندو هوس‘ تي سوچڻ لڳس. ائين سوچيندي سوچيندي مونکي هڪ قسم جي خوشي محسوس ٿيڻ لڳي انڪري، ته هن مون سان شادي نه ڪئي هئي پر جنهن سان سموري زندگي گڏ رهڻ جا ناتا جوڙيا هئائين سو ڪيتري عرصي کان ڪانئس ڌار ٿي ويو هو، جنهن جي خبر مونکي اڳ ۾ ئي هئي ۽ هاڻي جڏهن هنجي زبان مان ٻڌم ته پڪ ٿي ويم. منهنجي اندر ۾ وري هنڪي گهٽ ڪرڻ جو احساس اڀري آيو. دل چيو ته چوانس: ’ڏس ڪاڏهن نه ڏک.‘ پر نه چيومانس انڪري ته هنڪي هاڻي منهنجي اکيان جيئن ليلائڻو پوي. پيار جي بيک پنڻ لاءِ. اهڙا ٻول مون هنجي واتانئي ٻڌڻ ٿي چاهيا جنهن منهنجي پيار کي ٺڪاريو هو، اڄ انکي پيار جي ٻيک پنندي ڏسڻ ٿي چاهيم. مونکي خوشي پئي ٿي ته اڄ هوءَ مجبور ٿي منهنجي در پيهي آئي هئي. ائين سوچيندي من ۾ خوشين جون شرنايون وڄنديون محسوس ڪيم. هڪ گهڙيءَ لاءِ ائين لڳو ڄڻ هوءَ هميشه جي لاءِ مون سان رهڻ لاءِ آئي هئي، ۽ اهو خيال ڪري مان ڪجهه ٻود ۾ پرجي ويس ۽ چاهيو واڻي هنجي اڪيلائپ وارو وقت ائين ئي وڃائڻ ٿي چاهيم، ته جيئن ڪيس احساس به ٿئي ته مان ڪيڏو نه پڪو ماڻهو ٿي ويو آهيان جو ساڻس پوريءَ ريت منهن ڏئي ڳالهايان به ڪين ٿو. مان تيستين چپ رهيس جيستين شمان پلنگ تي اڇي ٻي چادر وڇائي. جلد ئي نوڪرياڻي ٽيبل تي ماني ڻاهي رکي. شمان هنکي به سڏيو: ”اُهُ اچ، ماني نه کاءُ.“

Gul Hayat Institute

”نه توهان کائو.“ هن بيحد اداسيءَ مان وراڻيو. لڳم ڄڻ سندس من ۾ منهنجي ۽ شمان جي پيار جو ساڙ اڀري آيو هو.

”آءُ آءُ، الله ڀلي ڪندو. تون اچ نه ماني نه کاءُ.“ شمان کيس ٻانهن کان وٺي ٽيبل ڏانهن گهلي آئي ۽ ڪرسي تي ويهارڻ لڳي. هنجي اکين ۾ ڳوڙها تري آيا. ننڍڙي کي پٽ تان کڻي هن پنهنجي هنج ۾ ويهاريو، هو سندس منهن ۾ ڏسي رهيو هو. هوءَ ڪرسيءَ تي ويٺي ته نوڪرياڻي ننڍڙي ٻبلوءَ لاءِ گلاس ۾

گرم کير کڻي آئي.

”مائيءَ کي ڏينس ته کير پيئاريس.“ شمان جي واتان هن لاءِ پنهنجائپ جا اکر ٻڌي مونکي ڀڪ ٿيڻ لڳي ته شازي منهنجي گهر ۾ ٿي رهڻ لاءِ آئي هئي. ’ڪندي پنهنجو ٿهيل ٽڪيل جهڳو برباد‘ مون سوچيو.

”نه ادي، ڏاري کير تي هريل ناهي.“

”ته پوءِ ويچاري کي هيتري وقت ۾ ڍڪ بہ ته نه ڏنو ٿي.“

”هيڏو ته ڏو گهيو اٿيئن.“ هن بيزاريءَ مان وراڻيو. شمان وري بہ کيس ماني کائڻ لاءِ چيو، ته هن بي ڊولو هٿ کڻي بيدليءَ سان گرهه ڀڄي وات ۾ وڌو.

”ويچاري ڏاڍي ڏتڙجي وئي آهي“ شمان هنجي منهن ۾ ڏسندي چيو.

’ڏتڙجڻ هنجي سدا بهار زندگيءَ ۾ لکيل ته ڪين هو شمان!‘ منهنجي من مان ڪو اڌمو اڇل کائي ٻاهر آيو. ڀڳل گرهه هٿ ۾ ئي رهجي ويس، پر چوڻ تي زبان نه اٿلي نه ته چوانس ها، ’پيار جي بدلي نفرتون ته اسانکي پلءِ پيل آهن. هي ايترا ته سڪما ستابا آهن جو ڪنهن جي زندگي بہ خريد ڪري سگهن ٿا شمان، اسان غريب ته ساهه کڻڻ لاءِ ڪنهن جو سهارو ٿا ڳولهيون.‘

”مون توکي گهڻا ڏک ڏنا آهن شبو.“ ائين چوندي سندس اکين مان ڳوڙها ڪري پيا. منهنجي بہ اکين ۾ ڳوڙها تري آيا انڪري جو هن منهنجو اڌ نالو کنيو هو ۽ جنهن مونکي هڪدم منهنجي هنجي پيار ڀرين ڏينهن جي ياد ڏياري ڇڏي. ”مان اڄ تنهنجي گهر لڙي آئي آهيان. انڪري تہ خدارا مون لاءِ پيدا ٿيل نفرت ختم ڪري ڇڏ.“ هن سڏڪن کي روڪڻ ٿي چاهيو.

’زندگيءَ ۾ مليل نفرت ۽ انجي ڪوڙاڻ جو احساس من تان ميٽڻ منهنجي وس ناهي شازي. ايترو سو ضرور ٿيو آهي ته شمان جي پيار، زندگيءَ جي ان ڪوڙاڻ جو اثر گهڻو گهٽ ڪري ڇڏيو آهي.‘ ائين سوچي مون شمان ڏانهن ڏٺو جنهن جي منهن

تي اچا موڪائيءَ جا ماڳ پٽي بڪيا. ”شازي تون اڄ مونکان ڇا ڪسڻ آئي آهين؟“ مون گلي تي زور ڏيندي چيو پر آواز ڇڻ اداسين جي گهرائين مان نڪتو.

”ڪجهه به نه.“ هن جو نڪ پاڻيءَ سان پرجي آيو جنهن کي پنهنجي آڱوٺي ۽ آڱرين جي مدد سان سڻڪي، رئي سان اگهي ڇڏيائين.

”ته پوءِ مون غريب جي گهر اچڻ جي تڪليف ڪيئن ڪيءِ؟“ مان حيران هوس ته منهنجي اندر مان نڪرندڙ اکرن جو اظهار آواز مان ڇو نه پئي ٿيو. مان ايترو نرم دل ڪيئن ٿي ويو هوس.

”مونکي تو کانسواءِ ٻيو ڪو سهارو نظر نه آيو.“

’سهاري جون راهون ته تو ئي جدا ڪري ڇڏيون هيون شازي، اڄ وري ڪهڙي قسم جي سهاري جي ڳالهه ڪري رهي آهين.‘ مون سوچيو ۽ چيم: ”ڇو، ڇا ڳالهه آهي؟“

”جيڪڏهن تون مونکي هن ڏکي وقت به ڌڪاري ڇڏيندين ته موت کانسواءِ مون لاءِ ٻيو ڪو چارو ڪونهي،“ هن سڏڪندي چيو ”ڇا تون منهنجي من جي مونجهه نه ٻڌندين؟“

’مون جو توسان پيار ڪيو هو تنهن کي تو ئي اڻ پورو ڪري ڇڏيو هو، جڏهن تو منهنجي زندگي سنوارڻ کان انڪار ڪيو هو. تنهنجي ماءُ، ماسيءَ مونتي ان لاءِ ظلم ڪيو ته مان غريب هوس. اڪيلو هوس. تڏهن ئي ته تنهنجي ماءُ، ماسيءَ منهنجي پيار کي پاپ سمجهي مونکي ڌڪاري ڇڏيو هو. پر اڄ مان وڏو آفيسر آهيان. ايڏو وڏو جو تنهنجو مڙس به مونوٽ ملازم آهي.‘ ائين سوچيندي منهن تي ڪـوڙي مرڪ اڀري آئي. ڇو ته هنجو مڙس منهنجي آفيس ۾ ملازم هو. مون شازيءَ کي پنهنجي اندر ۾ اٿيل طوفان کان واقف ڪرڻ ٿي چاهيو پر الائي ڇو منهنجي زبان مون سان ساٿ نه پئي ڏنو. مون اڄ ڪيس کولي ٻڌائڻ ٿي چاهيو ته ’ڪجهه عرصو اڳ تنهنجا مائٽ تنهنجي هٿن ڳاڙهن ڪرڻ لاءِ هنجي پيرن تي ڪريا هئا سو اڄ مون کان گهٽ درجي واري نوڪريءَ ۾ آهي. مون محنت

ڪٿي آهي، هيءُ منهنجي محنت جو ڦل آهي. مونکي پنهنجي ڪيل محنت تي فخر آهي، مان خوش آهيان شازيءَ جو قسمت توکي به اڄ منهنجي در تي مجبور ڪري آندو آهي.' مون ٺهڪ ڏيئي هن تي کلڻ ٿي چاهيو، مون هنکي هنجي ويران ٿيل بهارن جو احساس ڏيارڻ ٿي چاهيو ، مون هنکي هنڌڙي نتيجي ملڻ تي شرمندو ڪرڻ ٿي چاهيو. پر، مان اندر جي هورا ڪورا ۾ ڦاٿل، سوچيندوئي رهيس. چئي نه سگهيس ته 'اڄ تون مونکي اهو ٻڌائڻ آئي آهين ڇا نه تون اڪيلي آهين؛ پوءِ ان وقت اهو احساس ڇو ڪونه ٿيو هيءَ جڏهن مان اڪيلو هوس. ڇا مونکي مايوسيءَ جي پيڙا ڏکويو نه هوندو، ڇا پيڙا تون هن وقت ڀوڳي به نه ٿي سگهين ۽ سا به منهنجي جهوليءَ ۾ اڇلڻ آئي آهين تون اهو ٻڌائڻ آئي آهين ڇا ،ته تو پنهنجي ڪئي تي پڇتايو آهي، اڇانو ڪٿي پڇتايو آهي شازي. پڇتاءَ جي پيڙا ته مون ڀوڳي آهي.' مون ٻ گهو ساهه کنيو. هڪ قسم جي ڇڪ محسوس ٿي ڪيم. هن اکيون کڻي مون ڏي نهاريو ۽ منهنجو من پگهرجي پاڻي ٿي ويو.

"مان مري ويندي سانءِ شيو."

"مونکي ڇا ٿيندو." منهنجي من به سڏڪو ڀريو. چئي نه ويٺس پر هڪ گهڙيءَ ۾ محسوس ڪري ورتم ته هنجي مرڻ جو مونکي ڏاڍو ڏک ٿيندو.

"توکي به منهنجي مرڻ جو ڏک نه ٿيندو!" هن سڏڪندي چيو.

'ڏک ته مونکي ڏي ٿيندو شازي.' من روئندو محسوس ڪيم. ڪو ڏوراپو زبان تي تري آيو: 'مڙس به ته پاڻ ڳولهي ڪنيو هيءَ.' پر سمجهيم ڳالهائيندس ته روئي ويهندس. چپ ڪيم. ساهه منجهائي ڇڏيم. پر ٿوري دير ڪانپوءِ وري چئي ويٺس، "ڏوهه به ته تنهنجو هو"

"آهو منهنجو ڏوهه ناهي شيو." اکيون اگهندي چيائين. ۽ منهنجي من ۾ هن لاءِ هيڏي ساري همدرديءَ جو محل ٻڌڻ لڳو. منهنجي اندر ۾ ڪروڙ پرجي ويو ڇو ته هوءَ ڪو ڙ ڳالهائي رهي هئي. مونکي نڱي رهي هئي. منهنجون رڳون خشڪ ٿي ويون. اکين ۾ ساڙ و محسوس ڪيم. اندر ڪڙهڻ لڳو، دل چيو ته اٿي

چپاٽ هڻي چوانس ’ته ڇا تنهنجي ماءُ- ماسيءَ جو ڏوهه هو.‘ هن ڪنڌ ڪٽي مونڏانهن نهاريو جنهن تي ويتر منهنجي سموري بدن کي ڪاوڙ جي چڙ ويڙهي ويئي. ڇرين جيان ڪرسي ڇڏي اٿس. اندر ۾ آيو ته چوانس: ’ته تنهنجو ڪوئنيا ۾ هن سان گڏ رهڻ، گهمڻ ڪائڻ پيئڻ جو ڪهڙو مقصد هو ؛ ڇا انڪري تنهنجي جسم جو مالڪ بڻجي ويو هو جو تنهنجي پيٽووي جو پاءُ هو.‘ دل چيو ته ويجهو وڃي چوانس: ’تون مونکان ڪيترو لڪائيندينءَ شازي. ڇا تون ان ڪان انڪار ڪندينءَ ته هن تنهنجي عصمت لٽي هئي، هن تنهنجي ماءُ، ماسي کي به نه ڇڏيو هو، هن تنهنجي به عورت پڻي ٽوڙي ڇڏيو هئي، هن تو ۾ هٿ وڌا هئا. ڇا تنهنجو پاڻ پيش ڪرڻ به ٻئي ڪنهن جو ڏوهه هو. تنهنجي ماءُ، ماسيءَ جو به هن منهن ڪارو ڪري ڇڏيو هو تڏهن ته اهڙي بدناميءَ ڪان بچڻ لاءِ هن کي منتون ڪيو هيائون، قرآن ٻڌڙ ڪيو هيائون. جواب ڏي شازي ڇا مان غلط ٿو چوان.‘ پر، منهنجي من ۾ جا لوچ هئي سا زبان تي اچي نه سگهي. ان پاڻ تي افسوس ڪرڻ لڳس، ان افسوس جي حالت ۾ ئي وڃي وڃي نلڪي تي هٿ ڌوتم. نلڪو کوليندي به به دل ۾ آيو ته ٻڌائي ڇڏيانس: ’مونکي اها خبر آهي ته تنهنجو پيٽبويو نه انڪري زهر کائي مئو هو جو تنهنجي پيٽ کي هن پنهنجي پاءُ ڪان ڪڍو ڪم ڪرائيندي ڏٺو هو. تنهنجي ان پيٽ کي جا هن جي زال هئي. ۽ مونکي اها به خبر آهي ته اڃا تائين هوءَ تنهنجي مڙس جي ڪچ ڇڏڻ لاءِ تيار ناهي.‘ هٿ ڌوئي ٽوال سان اگهڻ لڳس ته هنجي مڙس جي قسمت تي ساڙ اچڻ لڳو. واقعي قسمت ته ان ڪهي ڪڪڙ جي.

”ڪيئن ٿي چوين ته تنهنجو ڏوهه نه هو.“

”سچو ڏوهه منهنجي پيءُ جو آهي، جنهن هنکي ڦاسائي هيٺ ڪيو آهي.“

تڏهن مان سوچڻ لڳس تازي ٿيل واقعي تي، هوءَ مڙس ۽ پيءُ جي رويه سبب پنهنجي گهر ويٺي هئي. مونکي ڪجهه خيال ٿيو. هڪ ڳالهه چڱي ٿي جو مون ڪجهه وقت اڳ ۾ اهڙيون

Gul Hayat Institute

ڳالهيون شازيءَ سان نه ڪيون ڇو ته جا ڳالهه هن پئي ڪئي تنهن
۾ هن جو نه، پر سندس پيءُ جو ڏوهه هو. منهنجي من تي ڦهليل
نفرت جا غبار هڪدم گهٽجي ويا. هاڻي مونکي پوري پڪ ٿي وئي
ته شازي هن گهرجي چانوَ ۾ رهڻ جو پڪو ارادو ڪري آئي هئي.

”پوءِ، مان تنهنجي ڪهڙي مدد ڪريان!“ ائين چوندي
مون پنهنجي هٿن جي ترين تي پگهر ايندي محسوس ڪيو. شمان
ڏانهن نهاريم جا ائين ٽي ٽيبل تي رکيل مانيءَ تي هٿ اٽڪائي ويٺي
هئي. هنکي خبر هئي ته مون شازيءَ سان پيار ڪيو هو ۽ هاڻي به
مان شمان کي ڌوڪو ڏيڻ نه چاهيو. مون شمان کي ڏسندي چيو،
”هنجي نوڪرياڻي ٿي رهنديءَ.“

هن ڪوبه جواب نه ڏنو. مان سندس جواب جي انتظار ڪرڻ
کانسواءِ ٿي چئي ويٺس: ”ته ڇا منهنجي سريت ٿيڻ ٿي چاهين؟“
مون دل تي پٿر رکي تمام گهڻي همت ڪري فخر سان چيو. ائين
چوندي منهنجي اندر ۾ سالن کان پگهرجندڙ نفرت جو ٻرندڙ جبل
هڪدم ڦاٽي پيو. شمان ٽيبل وٽان اٿي ٻاهر هلي وئي. ۽ مونکي لڳو ته
شمان کي منهنجي ڳالهه نه وڻي هئي. شمان، جنهن مونکي پيار ڏنو
هو. شمان، جنهن مونکي منهنجي مايوس زندگيءَ ۾ حوصلو ڏنو هو.
تنهن شمان کي مون ڏک ڏيڻ نه ٿي چاهيو. مونکي پنهنجي چيل
جملي تي افسوس ٿيڻ لڳو. مونکي ائين چوڻ نه کپندو هو. شمان
کي سمجهائڻ ۽ اندر وٺي اچڻ لاءِ ڪمري کان ٻاهر وڃڻ لڳس،
ته هن جهڻي آواز ۾ سڏ ڪيو. ڪري موءاڻي منهنجي ويجهو آئي ۽ هٿ
جوڙي اکيان اچي بيٺي. مان منجهي پيس. مان هڪدم ڪجهه نه
ٿي سمجهي سگهيس ته هوءَ هٿ جوڙي منهنجي اکيان اچي ڇو
بيٺي هئي. مون ڪيس هٿن کان وٺي پاڻ ڏي ڇڪڻ ٿي چاهيو،
سندس ڳلن تان ترڪندڙ ڳوڙها اگهڻ ٿي چاهيام. مونکي هن تي
بي اختيار پيار اچڻ لڳو. مون سندس ڳلن تان لاڙون ڪري وهندڙ
ڳوڙهن کي پنهنجي رومال ۾ جذب ڪرڻ لاءِ هٿ وڌايم ته هن
ڇيو.

”مان هٿ ٿي جوڙيانءِ شمو....“

۽ مان حيران ٿي ڪيس ڏسندو رهيس. من ۾ سوچيم. ’شازي، جي منهنجي سريت تي رهڻ پسند ڪري ٿي ته شمان کي به سمجهائي وٺندو.‘ پر الائي ڇو مان ان وقت ڪو فيصلو ڪري نه ٿي سگهيس. مون هن جي هٿن ۾ هٿ وڌا. هنجي اکين جا بند ٽٽي پيا، منهنجو من نه روئڻ لاءِ آتو ٿي ويو. هن منهنجي هٿن ۾ منهن لڪايو ۽ رئندي چيو.

”منهنجي ڀيڻ ڏائڻ شبو، هن منهنجي مڙس کي قابو ڪري ڇڏيو آهي، هو مون کان گهڻو دور ٿي ويو.“ مون سندس هٿن مان هٿ ڇڏايا. مون ڪڏهن به هنجي اهڙي حالت جو تصور ڪين ڪيو هو. هنن سورن جي سڌ شايد هن کي به ڪانه هئي. هن اچل ڏئي ٻار کي کڻي منهنجي پيرن ۾ ڦٽو ڪيو ۽ پاڻ نه فرش تي ويهي رهي. ٻار روئڻ لڳو. منهنجي ڌيءَ مارئي به ڇرڪ ڀري اٿي ويٺي ۽ گهر ۾ روج ڏسي وائڙي ٿي وئي.

”مان، هن ڪانسواءِ زنده نه رهي سگهنديس شبو. تنهنجوئي آسرو هيم، خدا کي مڃ، هن معصوم کي ڏس، تون به اولاد وارو آهين، پنهنجي ڌيءَ جي صدقي.“

مون ڪس پيرن مان اٿاريندي چيو، ”ڀلا نيٺ ڇا ڪجي!“ مون ڏٺو سندس ابهم ڪڏهن مونڏي ڏسي رهيو هو ته ڪڏهن ماءُ کي. مارئيءَ هن گوڙ تي رڙ ڪري ماءُ کي سڏ ڪيو. مائس ٻاهران ڀڄندي وٽس اچي پهتي.

”هو تو وٽ ملازم آهي نه.“

”ها.“

”هو تنهنجي چوڻ ۾ اچي ويندو شبو، هو تنهنجي چوڻ ۾ اچي ويندو.“ هن رئي سان نڪ ۾ آيل پاڻي ڪڍيو، ”.ونکي منهنجو مڙس موٽرائي ڏي، مان ان کانسواءِ نه رهي سگهندس، تنهنجو ئي آسرو هيم، تون به انڪار ڪري ڇڏيندين ته موت کانسواءِ مونکي ڪو ٻيو چارو ڪونهي. شبو مونکي منهنجو سهاڳ وٺرائي ڏي.“ هوءَ اوچنگارون ڪري روئڻ لڳي. مون هن جي منهن ۾ ڏٺو جيڪو روئڻ سبب سڄو ڳاڙهو ٿي ويو هوس، روئڻ سبب سندس رئو به آلو

Gul Hayat Institute

ٿي ويو هو. مون هنجي اکين ۾ ڏٺو جن مان ناوڻ جل ڌارا پئي وسي. جن سهڻين اکين جي چوڌاري هلڪا ڪارا داغ پئجي ويا هئا. هنجي روئڻ تي ڊبلو به چپ ڪري روئي رهيو هو. مون ڏٺو، غور سان ڏٺو، مون ڏيان سان ڏٺو، منهنجي اکيان اها شازي ڪانه هئي جنهن مونکي ڌڪاريو هو پر هڪ اها مجبور عورت منهنجي سامهون بيٺي هئي جا پنهنجي ور لاءِ رڙي رهي هئي.

اقبال جا قدردان

— انجمن اتحاد طلبا، گورنمينٽ نيشنل ڪاليج شهيد ملت روڊ (ڪراچي) جي پاران ڪلهه شام جو پنجين وڳي سر سيد هال ۾ اقبال تي هڪ مذاڪري جو اهتمام ڪيو ويو. پر پڌندڙن مان هڪڙو به ڪونه آيو. تقرير ڪندڙن پنجن مان ٻه به نه آيا. جنهنڪري اهو مذاڪرو، بنا شروع ٿيڻ جي ختم ٿي ويو.

(۲۹- اپريل، جنگ)

قيد ڇا آهي؟

— قيد ڇا آهي انسان جي پنهنجي مرضيءَ جي ٽٽڻ ۽ پرائي مرضيءَ تي هلڻ جو، انسان نه پنهنجي مرضيءَ سان مُرڪي سگهي، نه پنهنجيءَ مرضي سان سمجهي سگهي، نه ئي جاڳي سگهي. نه ڪائي سگهي نه پي سگهي. نه گهمي سگهي، نه اٿي ويهي سگهي ۽ نه ئي ڳالهائي سگهي.

— شورش ڪاشميري

('پس ديوار زندان' ڪتاب تان)

Gul Hayat Institute

جوڳان رلفو

سنڌيڪار: الطاف شيخ

چاڪاڻ جو اسين غريب آهيون....

— ڪڙا تہ ڏکيا ڏينهن اچي ويا آهن. اسان وٽ هر روز حالتون خراب تر ٿينديون وڃن ۽ سُک ساٿ ڇڏيندا وڃن. گذريل هفتي اسانجي ماسي گذاري وئي. اڃان ان جو ڏک گهٽيو ئي مس تہ ڇنڇر ڏينهن، هن ڪي دفن ڪرڻ کان پوءِ مينهن راڳا ڪري ڏنا. ان ڪري بابي کي بہ ڪاوڙ اچي وئي. چاڪاڻ جو جون جي فصل ۾ تازو لابارو پيو هو ۽ سڀ آن پوني تي اڃان رکيو هو تہ اوچتو سخت جهڪ سان مينهن ائين اچي ڪڙڪا ڪيا جو اسان بہ چار ڪڻا بہ اندر ڪري نہ سگهياسين ۽ سڄي موسم جي محنت اکين اڳيان لمحي اندر ناس ٿي وئي.

۽ منهنجي ڀيڻ ٽاچا جيڪا هاڻ ٻارهن سالن جي ٿي آهي، تنهنجي ڍڳي تازو ڪالهہ نديءَ ۾ لڙهي وئي. اها ڍڳي بابي سندس ڄمڻ واري ڏينهن کان سندس نالي ڪري ڇڏي هئي. نديءَ ۾ ٽن راتين کان ڪو چاڙهہ ٿيندو رهيو، آخر ڪپر ڪنارا ڊاهي ٻوڙ ٻوڙان مچائي ڏنائين. وڻ ٽڻ، سڀ ان ٻوڏ جي لپيٽ ۾ اچي ويا. هيٺ ڪيچي ۾ جيڪي ڪچا ۽ ڪکائان گهر هئا سڀ لڙهي ويا، ۽ ماڻهو وڏي مشڪل سان پنهنجا سر بچائي ڀڳا. منهنجي ڀيڻ ۽ آئون بہ هڪ اتاهين ڀاڙيءَ تي ويهي اکين اڳيان اهو نظارو ڏسندا رهياسين. نديءَ ۾ ايڏو گوڙ ۽ گڙڪو آهي جو پر ۾ جيڪي ماڻهو ڳالهائي رهيا هئا انهن جو بہ آواز ٻڌڻ ۾ نٿي آيو فقط وات پٽجندا ۽ ٻوڙجندا نظر پئي آيا. اتي اسانکي ڪنهن جي واتان ڄاڻ پئي تہ ندي اسانجي رابيل ڍڳيءَ کي بہ ڪٽي وئي آهي. جيڪا بابي ڀيڻ ٽاچاجي نالي ڪئي هئي. رابيل جو هڪ ڪن ڳاڙهو ۽ ٻيو اڇو هو ۽ ڏاڍي سهڻي هئي.

سمجھہ ۾ نٿو اچيم تہ ھن نديءَ اکرڻ جو ڇو سوچيو جڏھن تہ ھوءَ اھو سمجھي وٺي ھوندي تہ ھوءَ اھا ساڳي ندي نہ رھي آھي. رابيل اھڙي بہ تہ بيوقوف نہ ھئي. يا تہ ھن ننڍ منجھہ بيخبريءَ ۾ ھلي پنھنجو انت پاڻھي آندو. ڪجھہ خبر نٿي پوي! ھونءَ ھر روز جڏھن آئون وٿاڻ جو در کولي ھن کي پٺيءَ تي جھبين ڏ ڪ ھئي ننڍ مان سجاڳ نہ ڪندو ھوس، تيسين سچو ڏينھن ھوءَ اکيون بند ڪري ويٺي ھوندي ھئي۽اٺين پٺي ڍ گھا ڍ گھا ساہ کڻندي ھئي — جيئن ڍ ڳيون ننڍ ۾ کڻنديون آھن. سو پڪ اٿين ٿي ٿيو ھوندو. ننڍ ۾ ئي ھوءَ وچي نديءَ تائين پھتي ھوندي. پوءِ جڏھن پاڻي ڇيلھہ ڪان مٿي چڙھيو ھوندس تہ اوچتو اک کلي ھوندس ۽ جان بچائڻ لاءِ خوف ۾ مونجھہ وچان ويتر نديءَ جي پيٽ ڏي رخ رکيو ھوندائين ۽ ٻڏي وئي ھوندي. ٻڏڻ وقت ھن دانھون تہ ضرور ڪيون ھونديون ۽ ايڏيون دانھون.... ايڏيون انھون جو — خدائي بھتر ٿو ڄاڻي تہ ڪيڏيون دانھون ڪيون ھوندائين.

ھڪ ھمراہ جنھن اسانجي رابيل کي ٻڏندي ڏٺو ھو تنھن کان اسان پڇيو تہ اسانجي رابيل سان گڏ ٿو سندس ڦر "گابو" بہ ڪو ڏٺو. تہ ھن وراڻيو تہ ھن کي فقط ايتري ياد گيري آھي تہ ڳاڙھي ۽ اڇي ڪن واري ڍ ڳي ھن جي سامھون ٻڏي وئي. ھوان وقت ٻاہ ٻارڻ لاءِ ڪاٺيون ميڙڻ ۾ رڌل ھو.

سو ھاڻ اسانکي اھا خبر ناھي تہ آيا گابو جيئرو آھي يا ماءُ سان گڏ درياہ ۾ ٻڏي ويو. الله ئي بھتر ٿو ڄاڻي خدا مٿل ٻچي تي رحم ڪري ۽ ھاڻ جيئن تہ اھا ڍ ڳي منھنجي پيءُ ڏاڍا وٽ نہ آھي سو اھي مصيبتون جيڪي اسان جي گھر تي پھرين بہ نازل ٿي چڪيون آھن سي ھڪ واريءَ وري نازل ٿي سگھن ٿيون منھنجو مطلب آھي تہ منھنجي پيءُ ڏکيا ڏينھن ڏسي، رت ولوڙي پٽ ڪري اھا ڍ ڳي "رابيل" تڏھن ڳنھي ھئي جڏھن ھوءَ اڃا ننڍڙي گابي ھئي. ان کي پالي تاتي وڏو ڪري منھنجي پيءُ ڏاڍا جي حوالي ان ڪري ڪيو ھئائين تہ جيئن ھن جي ناٿي ڪجھہ ملڪيت ھجي ۽ ھوءَ وڏي ٿي پنھنجين وڏين ڀينرن وانگر رنڍي

نه ٿئي — ها، وڻشيا!

بابي جي چوڻ مطابق اسان جون ٻه وڏيون ڀينرون ان ڪري خراب ٿيون ڇاڪاڻ جو اسان غريب آهيون هو خوش نه رهنديون هيون. اڄان ڇوڪريون ئي هيون ته هر ڳالهه ۽ شيءِ لاءِ هوڙ ڪنديون هيون ۽ هر خصيص شيءِ تي هرڪجي وينديون هيون. اسان وٽ پئسو نه هو جو بابو انهن جي پورائي ڪري سگهي. آخر وڏيون ٿي خراب ماڻهن جي ور چڙهي ويون. هو خراب ڳالهه جلدي سکي ويون. ايتريقدر جو اڌي رات جو ڪو ٻاهر سيٽيون وڄائيندو هو ته هو اهو به سمجهي وينديون هيون ته سندن ڪو يار سڏي رهيو آهي ۽ پوءِ ته ڏينهن جو به گم رهنديون هيون. هر بهاني اهائي ٻاهر پيون وينديون هيون. هڪ ڀيري دفعو ته هنن ڪي مردن سان گڏ نديءَ وٽ اگهاڙو به ستل ڏٺو ويو.

آخر بابي هنن کي گهر کان لوڏي ڪڍيو ۽ هو 'آيوڏلا' شهر ڏي هليون ويون — يا شايد ڪنهن ٻئي شهر ڏي (ونکي چڱي طرح پڪ ناهي) پر اها خبر اٿم ته هو خراب ٿي چڪيون هيون.

ان ڪري بابو منهنجي ڀيڻ ٽاچا لاءِ هر وقت فڪر مند ٿو رهي. هو نٿو چاهي ته ٽاچا به ٻين ڀينرن وانگر خراب ٿي وڃي. هو چاهي ٿو ته ٽاچا منهنجي نندي ڀيڻ بافضيلت واري زندگي گذاري ۽ ڪنهن سٺي ماڻهوءَ سان به شادي ڪري. ان ڪري جيسين هوءَ وڏي ٿئي. اها ڍڳي رابيل هن لاءِ ضمانت هئي. ڍڳي هوندي هوءَ اهو ڪڏهن به سوچي نه سگهندي ته اسان ڪيترو غريب آهيون. پر هاڻ ته ڏاڍي ڳالهه ٿي هوءَ هر شيءِ تي هرکي سگهي ٿي. ڪو به همراه هن کي فقط ڍڳيءَ جي لالچ ڏئي پنهنجو ڪري سگهي ٿو.

بس هاڻ ته اهائي هڪ اميد وڃي بچي آهي ته شل گابو سو سلامت هجي منهنجا مولا شل هن ماءُ سان گڏ نديءَ ڏي وڃڻ جو فيصلو نه ڪيو هجي. جي هو به رابيل سان گڏ ٻڏي چڪو آهي ته پوءِ منهنجي ڀيڻ ٽاچا خراب ٿيڻ کان ڪو ڏور ڪو آهي نه منهنجي ماءُ ڪڏهن به اهو پسند نه ڪندي ته هن جي ٽين ڌيءَ به خراب ٿي وڃي.

Gul Hayat Institute

امان هر وقت اهو چوي ٿي ته هن کي سمجهه ۾ نٿو اچي ته خدا هن کي اهڙيون ڏيهرون ڏئي ايڏي وڏي سزا ڇو ڏني! هن جي ته ڪڙم قبيلي ۾، سندس ناني پڙناني کان وٺي هيلتائين ڪا به اهڙي عورت ڪانه نڪتي- اهي سڀ هميشه مائٽن جي چئي هيٺ ۽ خدا جي خوف ۾ رهنديون هيون. هو هميشه اهو ياد ڪندي رهي ٿي ته آخر هن کان ڪهڙي اهڙي خطا ٿي آهي جنهن جي ڏوهه ۾ هيڏي وڏي سزا ڀوڳي رهي آهي، جو هڪ رنڊي پٺيان ٻي رنڊي ڄايس. پر هن کي سندس ڪوبه اهڙو ڏوهه يا گناهه ياد نٿو اچي. جڏهن به هوءَ انهن ٻن ڀينرن بابت سوچيندي آهي ته ٿڌي آهه ڀري چوندي آهي. ”يا رب العالمين منهنجي ٻچڙين تي ٻاجهه ڪجانءِ.“

پر بابو چوي ٿو ته انهن بابت هاڻ سوچڻ به اجايو آهي جو هو خراب ٿي چڪيون آهن. اسان وٽ ڏاچا باقي رهي آهي ان جو خيال ۽ اونو رکڻ کپي . هوءَ تمام جلد وڏي ٿي رهي آهي ۽ هن جون به چاليون سندس ڀينرن وانگي اپرنديون وڃن- نوڪائتيون ۽ پريل جنهن کي ڏسڻ لاءِ هر شخص واجهائي . ۽ خرابي اتان ئي شروع ٿئي ٿي.

”ها“ منهنجو پيءُ چوي ٿو ته ”جيڪو به ڏاچا ڏي ڏسي ٿو ته هيءَ ڇوري به موت ۾ ان کي هينئر ئي نگاهن سان ڏسي ٿي. ڏسجو ويٺا ته هيءَ به ٻين وانگر بدچال نڪرندي“. سو هينئر ڏاچا منهنجي پيءُ اکيان سڀ کان وڏو غم جو جبل آهي.

۽ هن وقت جيئن ئي ڏاچا کي سندس ڏيڪيءَ جي مرڻ جي خبر پئي آهي ته هوءَ وچڪارون ڏئي روئي رهي آهي. هوءَ هتي منهنجي پرسان گلابي وڳي ۾ ويٺي آهي ۽ نديءَ ڏانهن نهاري پنهنجي ڏيڪي لاءِ ويٺي روئي. سندس اکين مان ميرانجهڙي پاڻيءَ جون به نهرون ڦٽي نڪتيون آهن ڄڻ ته سندس اکين ۾ سچ پچ جي ڪا ندي سمايل هجي.

آءٌ هن جي چوڌاري ٻانهن ورائي ڪيس پرچائڻ جي ڪوشش پيو ڪريان پر هوءَ سمجهي ئي نٿي. هوءَ اڃا به ڏاڍيان پار ڪيدي روئي رهي آهي. هن جي سڏڪن جو آواز ائين لڳي رهيو آهي

Gul Hayat Institute

جيئن نديءَ جو ڪپرن مٿان اٿل جو گوڙ گڙڪو. ۽ هاڻ هوءَ ڏڪي رهي آهي. ٻوڏ هاڻ وڌي وئي آهي ۽ ان جا ڇنڊا سنڌس منهن تي لڳي رهيا آهن. جيئن ئي هوءَ سڏڪا ڀري ٿي ته سندس ننڍڙيون ڇاتيون هيٺ مٿي ائين ٻپون ٿين جڻ ته اهي سڄي رهيون آهن ۽ سندس خرابيءَ جو آغاز ٿيڻيون.

["ڇاڪاڻ جو اسان غريب آهيون" — اسپيني ڪهاڻيءَ جو مصنف جئان رالفو ڏکڻ امريڪا جي ملڪ ميڪسيڪو جو رهاڪو آهي. هيستائين هن جا فقط ٻه ڪتاب ڇپيا آهن. هڪ افسانن جو مجموعو El- Llano- En- Llamas سن ۱۹۵۴ ۾ هڪ ناول Pedro - Paramo سن ۱۹۵۵ ۾، جيڪي پيچيده بناوت جي باوجود تمام گهڻو مقبول ويا آهن.

÷÷

— غريبي قدرت جي خوفناڪ سزا آهي . ۽ غريب قدرت جو خوفناڪ مذاق.

شورش ڪاشميري

('پسِ ديوارِ زندان' ڪتاب تان ورتل)

Gul Hayat Institute

÷÷

— ڪوبه ماڻهو بکئي پيٽ تي محب وطن ٿي نٿو سگهي.

ڊبليو سي- برلن

لال (خاڪو)

طارق اشرف منهنجي نظر ۾

نالو طارق اشرف، ذات وڏي ۾ وڏي، ڏڪ گهٽ خدا کي ويجهي ۾ ويجهو. ونحن اقرب.... الخ جي خيال کان نه، پر جائي پائي ذات جي لحاظ کان. سيدفي الاشخاص. هون ته هفتي ۾ ڏينهن جو هڪ ڏينهن به سيد آهي ۽ ڏڻ ۾ پڻ هڪ قسم جو ڏڻ، وڏن جو وڏو ويا سد آهي اهڙي نموني ڳولا ڪبي ته اهو سلسلو ويندو شيطان جي آندي، وانگر ڊگهو ٿيندو. پر طارق اشرف، نالي جي اڳيان اهڙا اڳياڙي ڳنڍڻ پسند ڪونه ڪري، نالو جهڙو بنا ڳنڍڻ جهڙو، پر دراصل ناچي پڻ سنڌي سڳورو آهي. البت شادي سا بمبئي مان ڪئي اٿائين، ڪجهه فلمن جو شوق ۽ ڪجهه اڙ جي مرضي، هٿي غريب جو ڏينگو ڏيري ڪري وڌائون. چي، ”چا ڪيان، مشرقي ڇوڪرو نيس، سو ماءُ جو چيو ڪيئن موٽايان. ماءُ ئي ته سڀ ڪجهه اٿم.“ آءٌ ڪيس ٻڌائيندو آهيان ته: هو مشرقي ڇوڪرو گهٽ، پر مشرقي ڇوڪري وڌيڪ آهي. انگين عضوين به آهي واقعي اهڙو، غريب تي مرد هئڻ جو اجايو الزام آهي. فلم ڏسڻ جو شوق اٿس حقيقت ۾ پاڻ بذات خود هڪ ناهوڪي فلم آهي.

قد جو پورو پنو، نه ڊگهو، نه مندرو، جسم گوشت کان پاڪ ۽ صاف، صرف هڏن جو پڃرو ۽ پڃري مٿان کل اٿين ڇهتيل. جيئن سارنگيءَ تي خلاف. منهن نه گول ۽ نه ڊگهو، ڳٽن تان ماس روڙيل ۽ ڳيٽن ۾ گهٽ. مٿان اوهان چاهيو غب غب سمجهو. جيڪي هڪ عاشق صادق لاءِ ٻڌي ۽ سڪي ڪوه مثل هوندا آهن. منهن جا هڏا ٻاهر تي نڪتل، رت ست نالي ماتر. رنگ زردالوءَ مان

Gul Hayat Institute

نڪتل باداميءَ جهڙو. روپ گاڏڙ ساڏڙ. اکيون ڪنهن وڃايل شيءِ جي تلاش ۾، ڪنهن مهل هيڏي، ته ڪنهن مهل هوڏي، ڏاڙهي مڇ صفاچٽ جهڙي هٿ جي تري. ڪسرو ناهي، پر هٿ جي صفائي ڪندو آهي، مٿي تي ٻه گهاٽا گهاٽا وار، ٽيا سڀ ته منهن ۾ ئي ڪونهن، ٻوءِ وارن تي کهڙي معيار، ته ڦڙا تيل جا وارن ۾ وڌائين ته گنج ٿيو، ۽ وارن سان چڙ ته وڏي سخا ڪيائين. وارن کي ڦٽي ڏيئي ڪين ورهائڻ جو خاص منفرد ۽ اديبانا انداز.

سادو سودو، اندر ۾ ٻلا ڪانهي. جو آيو سو ڦهڪايو. ڳڻ ڳوت مڙيوئي ڪجهه گهٽ. جهڙو هو بهو درويش گفتگو آهستي آهستي تدرج سان. آهستگي جي ڪري گفتگوءَ ۾ ربط قائم ڪيو وٺي. مزيدار ۽ لذيذ سالڻو. دل جو صاف ۽ سچو، گهڻو تڻو پيٽ جي مرض ۾ مبتلا. مرض هٽي نهوڙي نيو اٿس، تنهنڪري جوانيءَ ۾ ئي پيريءَ ۾ داخل. علاج معالجي سان به نه پيس. گيسر ۽ ويسر ۾ وقت گذاريو ڇڏي. منهنجي ليکي هو آهستي آهستي، آسان قسطن ۾، خودڪشي ڪرڻ جي پنج سالہ رٿا تي عمل ڪري رهيو آهي. هڪ پيري، انهي سلسلي ۾، هڪ مزي جهڙي ڳالهه ڪيائين، ته هو مونکان پنهنجي ذات بابرڪات جي خود ڪشي ڪرائيندو. ته جيئن پاڻ وڃي حورن جي هنجن ۾ مزا ماڻي ۽ آءٌ جيڪڏهن D.P.R سان آزاد به ٿيان ته هڪ قسم جي عجيب ۽ غريب خون ۾ ڦاسي پوان.

سائين سردار علي شاهه سندس ڏيري ۽ آڊري جسم کي ڏسي چوندو آهي: 'سهڻي رت سٽ پي ويٺي اٿس. پر بقول مالڪ: هو جهڙو ڇاڙو آهي، تهڙو رکيو آهي.

عضون کي چورڻ پورڻ جي سخت خلاف. انهيءَ پوءِ کان ته متان عضوا هيٺ مٿي ڪجن ته وري موٽي پنهنجي جاءِ تي اچڻ کان نابري وارين. عضون تي اعتبار پٽيءَ ڪونهيس، تنهنڪري ساڻن هٿ چراند ڪونه ڪري. ورزش کان ائين پيو لهرائيندو، جيئن گنجو پاڪيءَ کان.

غريب سپاجهڙو، ڳالهائڻ ٻولهائڻ جو صاف ۽ مٺو ۽ ٻڌڻ

جو ڪڙو. سچار مڙس، ڪوڙ بدوڙ سان هرگز نه پيس. لچڻ جي ڪاڻ. پيارو پيارو، جهڙو گهر جو ٻاتي. هر و پر و ڪيس پيار ڪرڻ تي دل پئي گهرندي.

نشو پتو ته پنهنجي جاء تي، سگريٽ به ڪونه واپرائي. البت کنائڻ کائڻ جو شوقين آهي، پڪوڙا به ڏاڍا وڻندا اٿس ۽ پاپڙن سان به پريم اٿس. آءُ اڃا هي فيصلو نه ڪري سگهيو آهيان ته هي ٿو ماني ڪائي يا ماني ٿي هنکي ڪائي، گوشت جي ڪائڻ جي معاملي ۾ وهم جو شڪار، جيستائين پنهنجي سر ڪُهي وڃي ڪري ڪاسائيءَ ڪان نه وٺي اچي، تيستائين ڇهيس به ڪونه. پر جيڪڏهن پاڻ به وٺي اچي ته به وڏيڪ پڪي مُکياري. وٽيس ته گوشت تي مهرباني ڪري، وٽيس ته هٿ به نه لائي. بمدا ڪائڻ تمام گهڻو پسند ڪندو آهي، رنگ ڪوڙي ڪاغذ جهڙو پسند اٿس. البت ڪپڙا رنگين پائيندو آهي، ميوي جي پسنديءَ جي ڪيس به خبر ڪانهي، باقي ڪاٺ گدري سان اصل نه پڙيس. نفاست پسند آهي. خوشبو ۽ عطر سان چاهه اٿس. مطالعي جو چڱو موچارو شوق اٿس، پر باهر وقت ڪونه مليس. هٿ اندر سُڪ ۽ اُڪ آهي ۽ ان سان گڏ چووبهه ڪلاڪ واندو. پيل پهو مزا ماڻي. سرڪار مهرباني ڪري، بنا پئسي، مفت ۾ فرصت مهيا ڪري ڏني اٿس. سرڪار جو ٿورائتو آهي. سرڪار نامدار جا مٿس ٿوراڻ ٿورا. جيستائين سرير ۾ ساهه هوندس تيستائين پيو ڳائيندو. جتوڻيڪ سُر نه اٿس، پر جهڙو حال تهڙو پيش پريان.

ترقي پسند سان گڏو گڏ، قديم ۽ اڻ ڏٺي خدا ۾ اعتبار اٿس. رجعت پسندن سان پڙيس ڪونه ۽ جو آيو سو ٺهڪايو قسم جي طبع هئڻ ڪري ڪي نام نهاد ترقي پسند مٿس ٺوڪيا وتن. سندن خوشامد ۽ چاپلوسي ڪري ڪونه، تنهنڪري ڪين وٽي ڪونه. نه خوشامد ڪري نه ڪرائي، نه ٻڌي نه ٻڌائي، نه لکي نه لکائي. سو ويچارو آهي ڏکن ۽ ڏوجهرن ۾.

مظلوم ٻوليءَ جو مظلوم قلمڪار ۽ فنڪار، تنقيدي صلاحيتن جو ڀنڊار، سنڌي ٻولي، علم ۽ ادب سان جنون جي حد

Gul Hayat Institute

تائين عشق اٿس. سنڌي ٻوليءَ جي خدمت جي سلسلي ۾ نفي نقصان جي ڪڻ ڪوٽ ڪو نه ڪري. خود فراموش قسم جو مالڪ آهـــي.

هڪ ڀهڙا هيٺا هڏ ۽ حال، پيو ۽ جيل، جيل به حيدرآباد سينٽرل جيل! شل خير جي گذريس. آهي نه غريب وڏي ويل ۾.

سرڪار به ڪا عقل جي ڪاڻ آهي، جو ڀهڙن سراپا مريضن ڪان به نٿي مڙي. همراهه هيٺ مٿي ٿي پوي، ته سرڪار ڏچي ۾. چٽي پريندي به جان نه ڇٽيس. چٽي به اهڙي جو جڻري ته ڪک جي مٺي نه لک جي. جهڙي تهڙي ماڻهوءَ جو ٿي ملهه ڏهه هزار رپيا آهي، ۽ اتفاق سان هيءُ نه اديب آهي، پوءِ سرڪار وڃي جوءِ ڪي جٽيا پائي. سرڪاري خزاني کي چٽي جدا، ۽ ڪانگيرو ۽ ٿهل بکيڙو جدا. سرڪار کي ڇتو به ڪائي وجهندو ۽ ڦٽ ڦٽ به جدا وسندس. سو سرڪار کي ڇوان، جي منهنجي مڃو ته هن هيٺين هڏ کي ڇوٽ ڇڏيو نه ته ڪو ڪڙو نه اچي رهي پوءِ پلي هنجي بدران ڪو ٿلهو متارون، سٽيي منهن ۽ ٿلهي پيٽ واري اديب کي ڳٽڙ ڪان جهلي اچي ڪال ڪوٺڙيءَ ۾ پهچايوس، مڙيو ئي آهن انگ اڪر پورا ڪرڻا. باقي سرڪڻ ڦاهي سيني کي پوري. هن غريب يتيم کي ڇڏيو، ته وڃي پاڻ مرادو پنهنجي ليکي موت کي منهن ڏي. جنهنجو پنهنجو پاڻ کي آهستي آهستي مارڻ جو پروگرام هجي، تنهنکي تکڙ ڪري، سوڙهو ڪري ۽ گهٽي مارڻ مان، سرڪار کي ڪهڙو نفعو. مٿل قوم جي اديب کي مارڻ مان ڪهڙو فائدو. ڪجهه ته لوڪ ٻوڪ جو به خيال ڪجي.

Gul Hayat Institute

عزیزالله شیخ

سیاسي انټرویو

طارق اشرف

پژهندڼ حا خط

تنقید ءِ رایا

Gul Hayat Institute

پژهندڼ وڼان

طارق اشرف (انٽرويو)

عزيز الله شيخ

(سنڌ نعپ جي صدر جناب عزيز الله شيخ کان اهو انٽرويو، طارق اشرف ڇنڇر جي ڏينهن ٻنپهرن جو ساڍين ٽين وڳي کان، ساڍي ڇهين وڳي تائين ورتو. رات جو حيدرآباد موٽي آيو ۽ ٻئي ڏينهن ٧- مئي تي گرفتار ٿي ويو.)

تعارف

عزيز الله شيخ صاحب ١٢ ڊسمبر ١٩٢٨ع تي غريب آباد - سکر ۾ ڄائو. پرائمري تعليم ميونسپل اسڪول غريب آباد - سکر ۽ سيڪنڊري تعليم نيو.ماڊل هاءِ اسڪول سکر ۾ حاصل ڪيائين. ١٩٥٠ع ۾ سنڌ يونيورسٽي مان ايل- ايل- بي ڪري ١٩٥٢ع ۾ اعليٰ تعليم لاءِ انگلنڊ روانو ٿيو. جتان ١٩٥٥ع ۾ بار- ايٽ- لا جي سند حاصل ڪري ١٩٥٦ع ۾ ڪراچي واپس اچي وڪالت شروع ڪيائين. ١٩٥٧ع ۾ سنڌ مسلم لا ڪاليج ۾ ليڪچرار (پارٽ- ٽائيم) ۽ ١٩٦٥ع ۾ انهيءَ پرنسيپال جي عهدي تي مقرر ٿيو. ١٩٧٢ع ۾ جڏهن تعليمي ادارا قومي ملڪيت ۾ ورتا ويا، تڏهن استيعفا ڏيئي وري وڪالت شروع ڪيائين ۽ سياسي قيدين جا ڪيس به هلائيندو رهيو. انهيءَ وقت کان نعپ ۾ شامل ٿي عملي سياست ۾ حصو وٺڻ شروع ڪيائين. اينٽي ون يونٽ فرنٽ جيستائين غير سياسي تحريڪ هئي تيستائين ١٩٦٨ع کان ١٩٧٠ع تائين شامل رهيو پر جڏهن سنڌ متحده محاذ ٿيو تڏهن فرنٽ ڇڏي ڏنائين.

ٽئين بار ڪائونسل ١٩٦٥ع موجب جيڪي چونڊون ١٩٦٩ع ۾ ٿيون، ان ۾ شيخ صاحب پهريون سنڌي هو جيڪو پاڪستان

Gul Hayat Institute

بار ڪائونسل جو وائيس چيئرمن ٿيو. ١٩٧٤ع ۾ سنڌ بلوچستان
بار ڪائونسل جو ميمبر ٿيو.

پروگرام مطابق هن دفعي حزب اختلاف جي ليڊر جو انٽرويو ڏئي رهيا آهيون. انهيءَ کان اڳ حزب اقتدار مان سنڌ جي وزير **عبدالله بلوچ** جو انٽرويو ڏنو ويو هو. ايندڙ مهيني وري به حزب اقتدار جو وارو آهي.

ڪجهه پڙهندڙن اسانکان پڇيو آهي ته حزب اختلاف مان آهي به هستيون ڪهڙيون هيون، جنڪان اوهان انٽرويو وٺڻ چاهيو، پر انهن ڪان انٽرويو نه ملي سگهيو. هڪ جو نالو وقت اچڻ تي ٻڌائبو، ٻئي جو نالو **ظفرشاهه** آهي، جيڪو سنڌ اسيمبليءَ جو ميمبر آهي. اهو اڪيلو ميمبر آهي جيڪو سنڌ جي مفاد لاءِ اڪثر اسيمبليءَ ۾ آواز اٿاريندو رهيو آهي، سندس انهيءَ جذبي ڪان متاثر ٿي سنڌي شاگرد پنهنجي جلسن جي صدارت ظفر شاهه ڪان ڪرائيندا آهن، ۽ مون به اهو سوچي، ته: سنڌ لاءِ اهوئي ماڻهو آواز بلند ڪري رهيو آهي، انهيءَ ڪان انٽرويو وٺجي. خبر پيم ته پاڻ ڪراچيءَ ۾ آهي، فون ڪيم، پاڻ ئي فون ڪنئين، ٻڌايم ته: ”سهڻيءَ لاءِ انٽرويو وٺڻ ٿو چاهيان.“ ڪجهه دير جي خاموشيءَ ڪانپوءِ چيائين، ”ڪهڙي قسم جا سوال پڇندا؟“ چيم، ”عام دلچسپيءَ جا سياسي سوال.“ ٻئي پاسي طويل خاموشي رهي. پڇيم، ”اوهانکي انٽرويو ڏيڻ ۾ اعتراض آهي؟“ چيائين، ”نه نه، اهڙي ڳالهه ڪانهي. پوءِ به ڪهڙي قسم جا سوال هوندا؟“ جواب ڏنم، ”موجوده سياست جي باري ۾ ۽ سنڌ متعلق.“ چيائين، ”ٺيڪ آهي، پر مان سڀاڻي ته ڳوٺ وڃي رهيو آهيان، پندرنهن ڏينهن ڪانپوءِ موٽي ايندس. بلڪل وٺجو.“

ڪجهه دير ڪانپوءِ، مون وري فون ڪئي. چيم، ”سائين، اوهين سڀاڻي ڳوٺ ويندا، جيڪڏهن اها ڳالهه پسند ڪريو ته مان اڄ رات ڪراچي پهچجي، اوهانکان انٽرويو وٺڻ اچان.“ جواب ڏنائين، ”نه ادا، ايترو جلدي نه. مونکي ڪجهه تياري ڪرڻ

Gul Hayat Institute

ڏيو.“ پڇيم، ”پر انٽرويو ڏيڻ تي ته رضامند آهيو؟“ چيائين، ”بلڪل.“

ڪجهه وقت ڪانپوءِ جڏهن سنڌ اسيمبليءَ جو اجلاس هلي رهيو هو، مون وري ظفر شاهه کي فون ڪئي، سندن نوڪر فون رسيو ڪئي ۽ پوءِ شاهه صاحب پاڻ آيو. ٻڌايم، ”سهڻيءَ جو ايڊيٽر ڳالهايان پيو، انٽرويو لاءِ اوهان ڳالهه ڪئي هئي، هاڻ جڏهن حڪم ڪيو، اچان.“ سوچي پڇيائين، ”انٽرويو ۾ ڪهڙي قسم جا سوال پڇندا؟“ جواب ڏنم، ”گذريل دفعي به عرض ڪري چڪو آهيان. وڌيڪ آسانيءَ لاءِ سهڻيءَ جو تازو پرچو ڏسي سگهو ٿا، جنهن ۾ مير علي احمد ٽالپور جو انٽرويو آهي.“ سوچي چيائين، ”ادا ٺيڪ آهي. هينئر ته اسيمبليءَ جو اجلاس هلي رهيو آهي، ختم ٿئي ته پوءِ حاضر، ڪراچيءَ ۾، يا ته سگهيو ته حيدرآباد ۾ انٽرويو ڏيندس. جنهن ڏينهن اجلاس ختم ٿئي، اوهان مونکان وقت وٺجو.“

جنهن ڏينهن اجلاس ختم ٿيو، مون شاهه صاحب کي شام جو ڪراچي فون ڪئي. فون ڪنهن نوڪر کنئين. ٻڌايومانس، ”سهڻيءَ جو ايڊيٽر طارق اشرف حيدرآباد مان ڳالهائي رهيو آهيان، سائين ظفر شاهه سان ڳالهائڻو اٿم.“ نوڪر اتان ئي چيو، ”سائين، حيدرآباد مان طارق اشرف پيو ڳالهائي....“ پوءِ آواز اچڻ بند ٿي ويو. ٿوري دير ڪانپوءِ نوڪر چيو، ”سائين ستو پيو آهي، ڪلاڪ ڪن ڪانپوءِ اٿندو.“ فون بند ٿي ويئي.

ڪلاڪ ڏيڍ ڪانپوءِ مون وري فون ڪئي، ڪنهن عورت فون کنئين پڇيومانس، ”شاهه صاحب آهي؟“ چيائين، ”ها، اوهانجو نالو؟“ نالو ٻڌايم، ٿوري دير ڪانپوءِ آئي، چيائين، ”شاهه صاحب ٻاهر نڪري ويو آهي.“

ٻئي ڏينهن مون ارشاد قاضيءَ کي ڪراچي موڪليو ته: تون پاڻ شاهه صاحب سان روبرو ملي، انٽرويو لاءِ وقت وٺ، جيڪڏهن انٽرويو ڏيڻ لاءِ شاهه صاحب تيار نه هجي ته جواب وٺي اچجان.

ارشاد ڪراچي ويو، هڪ دوست وٽان فون ڪري شاهه صاحب لاءِ پڇيائين، فون کڻڻ واري پڇيو، ”اوهين ڪير پيا ڳالهايو.“

Gul Hayat Institute

ٻڌايائين تہ ، ”مان سهڻيءَ جو نمائندو آهيان.“ ڪجهہ دير ڪانپوءِ جواب مليو ، ”شاهہ صاحب ڪونهي.“ ڪجهہ ڪلاڪن ڪانپوءِ ارشاد وري فون ڪئي، اهو ئي جواب مليو، ۽ جڏهن ارشاد چيو، ”چڱو مونکي اوهان پنهنجي بنگلي جي ايڊريس ڏيو، مان پاڻ اچي شاهہ صاحب سان ملندس.“ تہ جواب مليو، ”ادا، اسين هن بنگلي ۾ رهيل ضرور آهيون، پر اڻواقف آهيون. اسانکي خبر ڪانهي تہ هن جڳهہ ڪي ڇا سڏبو آهي.“

سائين ظفر شاہ انٽرويو سهڻيءَ کي ڏيڻ چاهي ٿو يا ڪن سببن ڪري نٽائي رهيو آهي، انهيءَ لاءِ آخري ڳالهہ تيستائين نٿي ڪري سگهجي، جيستائين ساڻس ملاقات نہ ٿئي.

اسانجي لسٽ ۾ حزب اختلاف جي جن ليڊرن جا نالا هئا، انهن ۾ هاڻ نالو سنڌ نعپ جي صدر بيرسٽر عزيزالله شيخ جو هو . جمعي جي ڏينهن ٥ مئي تي ارشاد، شيخ صاحب سان مليو. شيخ صاحب چيو، ”ادا مان حاضر آهيان ، جڏهن بہ انٽرويو وٺو.“ پوءِ سنڌن صلاح سان آچر ٧ مئي تي صبح جو وقت ورتو ويو. مان ڇنڇر رات ڪراچي پهچي ويس. پر آچر تي حيدرآباد ۾ ضروري ڪم هئڻ ڪري، شيخ صاحب کان فون تي پڇيوسين تہ ، ”آچر جي ڏينهن بدران جيڪڏهن ڇنڇر جي شام جو انٽرويو ڏيو تہ مهرباني ٿيندي.“ شيخ صاحب چيو تہ، ”مونکي تہ ڪوبہ اعتراض ڪونهي، پر انهيءَ ڏينهن بار جون چونڊون آهن، مان ڏاڍو مصروف رهندس.“ پر اسانجي زور ڀرڻ تي راضي ٿي ويو ۽ ڇنڇر جي ڏينهن ٻنپهرن جو ٽين وڳي جو ٽائيم ڏنائين. سوچيو هوم تہ آرام سان ويهي انٽرويو لاءِ سوال لکندس.

شام دوستن سان ڪچهريءَ ۾ گذري وئي. رات تڪ ڪري سوال لکي نہ سگهيس. البت صبح جو سوير اک کلي، انهيءَ کان اڳ جو ارشاد ننڊ مان اٿي، مون ٤٢ سوال لکي ورتا.

ٻنپهرن جو ٽين وڳي ارشاد فون ڪئي، شيخ صاحب فون کنئين، ۽ چيائين تہ، ”ادا مان اوهانجي ئي انتظار ۾ ويٺو آهيان.“

اسين سوا ٽين وڳي سندس آفيس پهتاسين، اتي اسانجو پراڻو دوست مهر حسين شاه به ويٺو هو، جيڪو اڄڪلهه شيخ صاحب وٽ پريڪٽس ڪري رهيو آهي.

عزيزالله شيخ صاحب سنجيدگيءَ سان پنهنجي سجايل ايئرڪنڊيشنڊ آفيس ۾ ويٺو هو. سندس آفيس ۾ چوڌاري رکيل الماريون قانون جي ڪتابن سان ڀريل هيون. فرش تي ڳاڙهو دبيز غاليچو پيل هو. سندن ساڄي پاسي واري پٽ تي هڪ تصوير ٽنگيل هئي، جنهن ۾ هڪ يوناني ماڻهو، کاٻي هٿ ۾ تلوار ۽ ساڄي هٿ ۾ ميزان جهليل، ڏيکاريل هو. تصوير جي هيٺيان Statue of Justice (انصاف جو مجسمو) لکيل هو.

سوال: سياست ۾ بهرو وٺڻ لاءِ اوهان نعپ جي چونڊ ڪهڙي خيال سان ڪئي؟

جواب: مون سياست ۾ عملي طور تي ڪڏهن به حصو ڪونه ورتو هو، پر هميشه جمهوريت جي خاطر جيڪي پارٽيون وڙهنديون رهيون، تنجي ليڊرن تي، جڏهن به ڪيس ٿيندا رهيا يا انهن جي ورڪرن تي، ته ١٩٦٢ کان، مون انهيءَ ۾ جيترو مون کان ٿي سگهيو، مون انهيءَ ۾ حصو ورتو آهي. تنهنڪري جڏهن ٢٥ مارچ ١٩٧١ ۾، (اوڀر پاڪستان تي) ايڪشن ڪيو ويو ۽ وري جڏهن ڊسمبر ۾ اوڀر پاڪستان اسان کان جدا ٿي ويو، تڏهن مونکي وڏو صدمو رسيو مون سوچيو ته يا ته مان سياست تي ڳالهائڻ بند ڪري ڇڏيان يا عملي سياست ۾ بهرو وٺان. انهيءَ وقت جيڪي پارٽيون سامهون هيون، تن مان جماعت اسلامي ۽ جمعيت علماءِ پاڪستان ۾ وڃڻ جو ته سوال ئي پيدا نٿي ٿيو. اُن وقت ترقي پسند پارٽيون ٻه هيون، ۽ ٻنهي جو پروگرام اُنهيءَ وقت ذري گهٽ هڪ جهڙو نظر پئي آيو، هڪڙي 'پيپلس پارٽي' ۽ ٻي انهيءَ کان وڌيڪ پراڻي پارٽي 'نيشنل عوامي پارٽي.' مون ٻنهين جو پروگرام ڏٺو، انهن جي ليڊرن کي مان ذاتي طور سڃاڻان. پارٽي پروگرام جي لحاظ کان، ايمانداري ۽ قرباني ڏيڻ واري ليڊرشپ مونکي نيشنل عوامي پارٽيءَ

۾ نظر آئي، تنهنڪري مان نيشنل عوامي پارٽيءَ ۾ شامل ٿيس.

سوال: سائين، اوهان اِهو سمجهو ٿا ته نعپ پنهنجو سياسي ڪردار ايمانداريءَ سان ادا ڪيو آهي؟

جواب: مان نعپ ۾ انهيءَ وقت داخل ٿيس، جنهن وقت نعپ جي سامهون ڪافي سخت وقت آيو، ۽ مان توهانکي يقين ٿو ڏياريان ته نعپ پنهنجي ڪنهن به موقف ڪان يا اصليت کان نه ڦرندي.

سوال: نعپ جا ٻه حصا ڇو ٿيا ۽ انهن جو ذميوار ڪير هو؟

جواب: نعپ جا ٻه حصا ڪهڙا....؟ هينئر!؟

سوال: نه، شروع ۾ جيڪي ٿيا، ڀاشاني الڳ ٿي ويو.

جواب: مان ته شامل ٿيو آهيان دير سان....

سوال: اوهان ته هاڻ آيا آهيو اوهانکي مان جي....

جواب: تنهنڪري ٿي مان ڪامپيٽنٽ آهيان.

سوال: ڀلا توهانجي خيال ۾ نعپ هن وقت پاڪستان ۾ مقبول آهي.

جواب: مان سمجهان ٿو ته نعپ ئي هن وقت پاڪستان ۾ اهڙي پارٽي آهي، جنهن لاءِ عوام ڪي عزت آهي. ١٩٦٢ کان وٺي نعپ ون يونٽ ٽوڙڻ جي جيڪا جستجو ڪئي، انهيءَ جستجو جي ڪري ٽن صوبن جي اندر نعپ جي ڪافي عزت هئي ۽ آهي، پر هينئر نعپ جيڪا جمهوريت لاءِ جدوجهد ڪري رهي آهي، ۽ پنجاب ۾ اسانجي جن ليڊرن تقريرون ڪيون آهن، ۽ هنن کي اتان جيڪو رسپانس (Response) مليو ٿو، اهو بلڪل تعجب خيز آهي. موچي گيٽ ۾ لک ڏيڍ جو مجموعو جمع ٿي ويو، هاءِ ڪورٽ جي بار ۾ جڏهن ولي خان تقرير ڪري، وڪيل ڪڏهن به تقرير ڪانپوءِ سوالن بغير ڪنهنکي به ڪونه ڇڏيندا آهن، اڄ تائين هاءِ ڪورٽ جي تاريخ ۾ ڪنهن کي ڪونه ڇڏيو اٿن. ولي خان ئي پهريون ليڊر هو، جنهن کان هاءِ ڪورٽ جي بار ڪو سوال ڪونه ڪيو. تنهنڪري صاحبِ اقتدار حڪم ڪيو ته ولي خان اِنهن ٻن صوبن ۾ نه وڃي، ڇو جو اليڪشن

Gul Hayat Institute

جو وقت ناهي. مان سمجهان ٿو جيڪڏهن ولي خان يا ٻيو ڪو (نعپ جو) ليڊر وڃي ته عوام کي عزت آهي. محبت آهي.

سوال: نعپ ڪنهن وقت، خاص ڪري ١٩٥٨ کان اڳ يا ١٩٥٨ ۾ سنڌ ۾ تمام گهڻي مقبول هئي، پر هن وقت نعپ ايڏي مقبول ڪانهي، انهي جو ڪارڻ ڪهڙو آهي؟

جواب: اوهانجي خيال مطابق مقبول ڪانهي؟ اِتي اسانجي ۽ توهانجي ڳالهه ۾ ڪجهه فرق ٿو اچي. مان اڄ به چوان ٿو ته جيڪڏهن نعپ جي مٿان جيڪي پابنديون وڌيون آهن، جوڪو تقرير ٿو ڪري يا سردار عطاالله مينگل جو اسان پروگرام رکيو سين ته جيڪي ماڻهو پروگرام مرتب پيا ڪن اُنهن سڀني کي جيل ۾ وڌو ويو. اهڙين حالتن جي ڪري نعپ کي موقعو نٿو ملي ته سنڌ ۾ وڃي. جيڪڏهن اڄ به اُنهن کي قانون جي دائري جي اندر موقعو ڏنو وڃي، مان اوهانکي يقين سان چوان ٿو ته سنڌ جو عوام نعپ لاءِ رستن تي نڪري ايندو.

سوال: اِها ٿي ته اڄ جي ڳالهه، پر عام اليڪشن ۾، سنڌ ۾ نعپ ڀرپور حصو ڇو ڪونه ورتو؟

جواب: اِنهيءَ ۾ نعپ جي ڪجهه سنڌ ۾ بدقسمتي رهي آهي. سنڌ جي پاران نعپ جو خالق، قادر اسانجو محترم جي. ايم. سيد هو، باڪ جي. ايم. سيد صاحب جي محنت جي ڪري ئي نعپ ٺهي آهي. ١٩٥٨ کانپوءِ سيد صاحب کي جيل ۾ رکيو ويو. تنهن کانپوءِ سيد صاحب جي صحت خراب ٿي پئي ۽ سيد صاحب عملي سياست کان رٽائر ٿي ويو. تنهن کانپوءِ ١٩٦٧ ۾ سيد صاحب ڪن مقررن تي وڃي سنڌي ثقافت جي باري ۾ تقريرون شروع ڪيون، تنهن کانپوءِ پوءِ تحريڪ هلي متحده محاذ جي. تحريڪ هئي، سياسي پارٽي نه هئي ڇو ته انهيءَ وقت مان به شروع ۾ ان ۾ هوس. ون يونٽ ٽٽڻ کانپوءِ سيد صاحب پنهنجي الڳ سياسي پارٽي ناهي. هاڻي ١٩٥٨ کان وٺي ڪري ١٩٦٩ يعني ١٠ سالن تائين سنڌ جي نيشنل عوامي پارٽيءَ جي قيادت سنڌ ۾ ختم ٿي ويئي. ۽ باقي ٻين کي به ايوب جي مارشل لا جي زماني ۾ دٻايو ويو. جنهن وقت ڪجهه ايڪٽوٽي (Activity) آيري ته سنڌ

۾ جيڪي سيڪنڊ ڪئٽيگريءَ (Second Category) جا ليڊر هئا، سي ايترو پارٽيءَ کي اڳتي نہ وڌائي سگهيا ۽ هڪڙو طبقو وري مهاجرن جو بہ خاص هڪڙي ڪلاس جو آيو. انهيءَ اچي اختلاف پيدا ڪيا. تنهنڪري بجاءِ پارٽي عوام ۾ مقبول ٿيڻ جي، پارٽيءَ جي اندر ڪشمڪش رهي، تنهنڪري نعپ سنڌ ۾ نہ هلي سگهي ۽ جڏهن اليڪشن جو وقت آيو تہ اها ڪشمڪش جاري هئي، سو انهيءَ ڪري، ۽ اها نعپ جي بدقسمتي آهي جو سنڌ ۾ نہ هلي سگهي.

سوال: پلا جي- ايم- سيد وري جڏهن سياست ۾ آيو هو تہ نعپ ۾ شامل ٿيو نہ ٿيو؟

جواب: اِها تہ سيد صاحب کي خبر. اِنهيءَ باري ۾ مان ڪجهہ ڪونہ ٿو چئي سگهان. اهو تہ سيد صاحب کان پڇو.

سوال: پلا پنجاب ۽ سنڌ ۾ تہ ٺهيو، پر خود سرحد ۾ نعپ کي عام اليڪشن ۾ قطعي اڪثريت حاصل نہ ٿي سگهي. جنهن حالت ۾ عبدالغفار خان ۽ ولي خان سڄي ڄمار سرحد ۾ ڪم ڪيو آهي.

جواب: غفار خان جو جيڪو ڪم آهي، سو انهيءَ جو ڪم توهان نعپ ۾ شامل نہ ڪريو. اهو شامل ڪريو خدائي خدمتگار جماعت ۾. نيشنل عوامي پارٽيءَ جو جيڪو ڪردار رهيو آهي سو اچي ۱۹۵۴-۵۵ کان آن ورڊس (On Wards) اڳتي رهيو آهي. هاڻي انهيءَ ۾ عرض هي آهي، تہ سرحد ۾ ۱۹۴۶ کان مسلم ليگ ايڏي مقبول پارٽي رهي آهي، جو ان جي مقابلي ۾ ٻي ڪا پارٽي هئي ڪانہ. خود خدائي خدمتگارن کي انهي مقابلي ۾ سيٽ وڃائڻي پئي. تنهن ڪانپوءِ ذهنن کي جيڪو خراب ڪيو ٿو وڃي تہ: هي (نعپ) ملڪ دشمن آهن. صوبائي خودمختاري معني ملڪ آزاد ڪرائڻ تا گهرن ۽ هنن (نعپ وارن) کي جيلن ۾ رکيو ويو ۽ ذهنن تي جيڪو خراب اثر وڌو ويو آهي انهيءَ جي صفائي پيش ڪرڻ لاءِ موقعو ڪونہ ڏنو ويو. تنهن ڪانپوءِ اوچتو پيو مارشل لا آيو، ۽ ٻي مارشل لا ۾، پهرين اليڪشن ۾، اسانکي موقعو مليو. تنهن مطابق مان سمجهان ٿو تہ نيشنل عوامي پارٽيءَ جو،

Gul Hayat Institute

جنهن تي هر قسم جو ليبل لڳو ۽ جنهن وٽ فنڊ به ڪونه هئا، ڪجهه به ڪونه هو، تنهنجي باوجود به جيڪي اتي سيٽ حاصل ڪيائون، مان سمجهان ٿو ته آئينده بي اليڪشن جيڪر ٿي .... ۽ تنهن ڪانسواءِ نعپ جي شهرت جو ھي به سوال آھي ته ٽي سال گذري چڪا آھن. هينئر به جڏھن باءِ اليڪشنز ٿيون، جتي نعپ جي سيٽ هئي، اتي نعپ ڪي ملي، باوجود هنن ڪي اهو ٻڌايو ويو آهي ته نعپ اوھانجي دشمن آھي. ايترو زھر ڦهلايو ويو. انهن حلقن ۾ سيٺي (صوبائي) وزير ۽ مرڪزي وزير انتخات وقت موجود رهندا هئا، هر قسم جون لالچون ڏنيون ويون. پر توهان نتيجو ڏٺو ته نعپ اڄ تائين سيٽ وڃائي ڪانهي.

سوال: خان عبدالغفار خان به نعپ جو ليڊر رهيو آهي، ۽ اڄا به سندس نعپ ۾ وڏو هٿ آهي. ڪجهه وقت اڳ هو پارٽ ويو هو ۽ ڪيس اُتي تمام گهڻا پئسا مليا هئا. اهي پئسا ڪيڏانهن ويا؟

جواب: سائين، اهو ته خان عبدالغفار خان کان پُڇو. هينئر مون عرض ڪيو ته نيشنل عوامي پارٽيءَ جو ته فقيرن وارو حال آهي، جيڪا ميمبرن مدد ڪئي انهيءَ مان هلي، باقي پيو ته سڀ خير.

سوال: پلا غفار خان جي پارٽ وڃڻ سان نعپ جي شهرت کي ڪو نقصان رسيو آهي؟

جواب: هو نعپ جي ليڊر جي حيثيت سان ڪونه ويو هو. ان وقت هو نعپ مان رٽائر ڪري چڪو هو.

سوال: اوهانجي پارٽي نعپ، ايتري وقت تائين محمودالحق عثمانيءَ کي پنهنجي پارٽيءَ ۾ ڇو رکيو، جڏھن ته هو اوهانجي منشور جي خلاف ڪم ڪندو رهيو ۽ سوشلسٽ ڪڏهن به نه هو. انهيءَ جو ثبوت سندس تحريڪ استقلال ۾ شامل ٿيڻ آهي؟

جواب: توهانجو سوال منهنجي پارٽيءَ ۾ اچڻ کان اڳ سان تعلق ٿو رکي. مان فقط ايترو عرض ڪندس ته مرڪزي قيادت ڪيتري عرصي تائين، جيڪا منهنجي هن (مرڪزي قيادت) سان ڳالهائڻ مان خبر پئي آهي، ڪيتري عرصي کان محمودالحق

عثمانيءَ کي ڪوشش ڪري رهيا هئا ته پارٽيءَ جي منشور اندر رهي • ڪجهه هُنن جون به مجبوريون هيون ، ١٩٦٩ ۾ جڏهن بي مارشل لا آئي ته نعپ تي پابندي وڌي ويئي • ري آرگنائيز (Re-organise) ڪرڻ جو وقت ڪونه مليو • اسانکي پارٽي جي ري آرگنائيز ڪرڻ جو وقت تڏهن مليو، جڏهن اليڪشن ٿي گذري ۽ جيڪا ري آرگنائيزيشن ٿي، تنهن ۾ سڀ کان اڳ محمودالحق عثماني کي چيو ويو ته پارٽيءَ جي اندر تون اهم عهدو نه ٿو رکي سگهين، ۽ هُو انهيءَ کان ناراض ٿي پنهنجي قوميت جو نعرو هڻڻ لڳو• اهو به هنجو نه هلي سگهيو، تنهن ڪانپوءِ هُو وڃي تحريڪ استقلال ۾ شامل ٿيو•

سوال: نعپ جي منشور ۾ سڀ کان وڏيڪ اهميت ون يونٽ کي ٽوڙڻ جي هئي، پر ايوب جي پوين ڏينهن ۽ يحيٰ جي ڏينهن ۾ نعپ خاموش رهي يا ائين ڪٿي چئجي ته ٽڏو رويو اختيار ڪيائين، انهيءَ جو ثبوت ان مان ملي ٿو ته ون يونٽ جي خلاف سڀ کان وڏيڪ سنڌ ۽ اوپر بنگال يعني بنگلا ديش ۾ احتجاج ٿي رهيو هو • سرحد ۽ بلوچستان ۾ خاموشي رهي، جتي نعپ جي اڪثريت هئي، تنهن کان علاوه سنڌ ۾ به حڪومت جي خلاف جيڪي به جلوس نڪتا، اهي نعپ نه ڪيرايا هئا• ٤ مارچ ١٩٦٧ واري واقعي ۾ ته باقائده چام ساقي منع ڪئي هئي ته توهان ون يونٽ جي خلاف نعرا نه هڻو• انهيءَ جو سبب....؟

جواب: جيتري قدر چام ساقيءَ جو سوال آهي، اهو توهان چام ساقيءَ کان پڇي سگهو ٿا ته اهو ڇو ڪيائين. جيڪڏهن مون ڪجهه چيو ته ٿي سگهي ٿو هُو انڪار ڪري، تنهن ڪري مان اِن جو جواب نٿو ڏئي سگهان • مونکي اهو بڌي ڏاڍو تعجب ٿو لڳي ته سنڌ ۾ ون يونٽ جي خلاف نعرا لڳا، باقي سرحد ۽ بلوچستان ۾ ڪونه لڳا. توهانکي خبر هوندي ته ١٩٦٢ کان بلوچستان جا ليڊر جيل ۾ پيا هئا، فقط ون يونٽ کي ٽوڙڻ واسطي ۽ هي جيڪي اسانجا فورسز (Forces) جبلن تي آهن..... انهيءَ کان اڳ ساڳيائي فورسز پهاڙن تي هئا ۽ ايوب خان کي جهڪڻو پيو، فقط انهيءَ ڪري ته انهن مان مان (ايوب)

راضي نامون ڪيان، نه ته هي اڳتي وڌي ويندا. پر هنن جو راضي نامون تڏهن ٿيو، جڏهن ون يونٽ ٽٽو. توهان جيڪي به هنن جون تقريرون ڪڍو. جنجي ڪري هنن کي سزائون آيون، جيلن ۾ ويا. تقريرن جو موضوع هڪڙوئي هوندو. صوبائي خودمختاري، ون يونٽ ٽوڙڻ، تنهنڪري اهو چوڻ غلط آهي. باڪ مان اهو عرض ڪندس ته مارچ ١٩٦٧ کان پهريان سنڌ جي اندر ون يونٽ جي خلاف ڪا تحريڪ هئي ڪانه. جي هئي ته ايڏي موثر ڪانه هئي. جڏهن نوجوانن جي مٿان اهو ظلم ٿيو، تنهن کانپوءِ ون يونٽ جي خلاف تمام جوش سان تحريڪ اڀري آئي. تڏهن اها تحريڪ وڃي بلوچستان ۽ فرنٽيئر جي مقابلي ۾ بيٺي. باقي اوپر پاڪستان وارا ون يونٽ واسطي ايترو نه، جيترو صوبائي خودمختياري واسطي پيا ڪن ۽ اتي، جيڪا بنگلاديش ۾ تحريڪ هلي پئي، سو اڪثر ان ۾ حصو نعپ ورتو هو. ون يونٽ جي ٽوڙڻ جو نعرو جيڪڏهن بنگلاديش ۾ لڳي پيو ته اهو ڪو عوامي ليگ ۽ مسلم ليگ ته ڪانه پيئي هئي. جنهن به صوبي ۾ نعپ جو اثر رهيو، اتي هن ون يونٽ خلاف نعرو هنيو آهي. ڪم نصيبيءَ سان، سنڌ ۾ سيدصاحب جي رٽائر ٿيڻ ڪري، جيڪا سيڪنڊ ڪئٽيگري آئي، سا پارٽيءَ پروگرام تي عمل ڪرڻ جي بدران پاڻ ۾ وڙهي پيا. نه ته سڄي ملڪ ۾، ون يونٽ ٽوڙڻ جو نعرو سڀ کان اڳ، نعپ هنيو آهي.

سوال: نعپ جي منشور ۾ آهي ته پاڪستان جي صوبن جون زبانون، پاڪستان جون قومي زبانون ٿينديون، پر (نئين) آئين ۾ جڏهن فقط اردوءَ کي قومي زبان جو درجو ڏنو ويو ته اوهانجي پارٽيءَ صوبن جي زبانن کي قومي زبانن جو درجو ڏيڻ لاءِ ڇو ڪونه زور ڀريو.

جواب: اسانجي پارٽي جي پروگرام مطابق پاڪستان ۾ چار قومي زبانون آهن. سنڌي، بلوچي، پنجابي ۽ پشتو ۽ هڪڙي رابطي جي زبان سا اردو. اسين انهيءَ موقف تان اڄ تائين نه ڦريا آهيون هي سوال اوهان مونکان سنڌ جي طرفان پڇيو آهي. ۽ اهڙي شڪايت اڪثر ڪئي ويئي آهي. مهرباني ڪري (ڏسو) اسيمبليءَ ۾، جن

آئين پاس ڪيو آهي، ڏنهن سو مان نعپ جا ٻن صوبن مان فقط ست ميمبر هئا. سنڌ مان مهاجرن کان سواءِ سترهن سنڌي ميمبر هئا. پر مون ڪڏهن به ٻڌو يا پڙهيو ڪونهي ته واضح طريقن سان انهن سنڌي ميمبرن جي خلاف ڪنهن رسالي لکيو آهي يا آواز بلند ٿيو آهي ته انهن (سنڌ سان) غداري ڪئي آهي. پر جنهن به سنڌي نوجوان ڪي ڪاوڙ اچي ٿي، اهو نعپ کي ڪچيءَ مان پڪڙي ٿو. منهنجي سامهون هي ڪاغذ پيا آهن، مان تفصيل اوهانکي ٻڌايان ٿو. اسان اسيمبليءَ ۾ صوبائي خودمختياري لاءِ، جمهوريت لاءِ، زبان لاءِ آواز اٿاريو. ۽ اسانجو مقابلو ڪنهن ڪيو؟ سنڌ جي نمائيندي. مونکي سنڌي نوجوانن تي ڪيل ايندي آهي ته اهي نعپ جي گلي ۾ هٿ وجهن ٿا، جنهنجي نمائندگي صرف سرحد ۽ بلوچستان ڪن ٿا. پر جنکي پاڻ چوندي اٿن (انهن کي ڪجهه نٿا چون) اها منطق مونکي سمجهه ۾ نٿي اچي. اوهانجي سوال جي جواب ۾ ٻڌايان ٿو ته عبوري آئين جنهن وقت ٺهيو ٿي، اسانجو انهن (پي-پي-پي) سان معاهدو ٿيو هو، جنهن ۾ اهو فيصلو ٿيو هو، فيبروري ۱۹۷۲ع تي عبوري آئين لاءِ اسين پنهنجا (نعپ ۽ پي‌پي‌پي) ڊرافٽ هڪ ٻئي کي ڏينداسين. انهن جو چوڻ هو ته صدارتي نظام ٿئي، پر اسان پارليامينٽري نظام تي زور ڀريو. ۱۹۳۵ع جي ايڪٽ مطابق ڊرافٽ تيار ڪيو ويو. انهن جو چوڻ هو ته ۱۹۶۲ع جي ايڪٽ مطابق ڪيو، جيڪو ايوب خان وارو صدارتي نظام هو. پر اسان سندن ڳالهه نه مڃي ۽ ڊرافٽ تيار ڪري موڪليوسين. هنن به پنهنجو ڊرافٽ ڪري موڪليو. اسان جيڪي ترميمون ڪيون، اهي انهن تي رضامند ٿيا. انهيءَ ۾ چار قومي زبانون ۽ اردو رابطي جي زبان هئي. پيرزادي صاحب ۽ قصوري صاحب انهيءَ کانسواءِ چيو ته اسان هائرليول (Higher Level) جي ميٽنگ سڏيون ٿا. انهيءَ جو فيصلو ٿي ويندو. اها هائر ليول جي ميٽنگ ڪڏهن ڪانه ٿي. عبوري آئين مسلط ڪيائون. نعپ اسيمبليءَ مان واڪ آئوٽ ڪيو. انهيءَ کانپوءِ (نعپ جي) مرڪزي قيادت مونکي حڪم ڪيو ته سنڌ ۾ هر جاءِ تي وڃي ٻڌاءِ ته پي‌پي‌پي صوبائي خودمختياري، زبان، جمهوريت ۽ ٽيڪسن جي معاملي ۾ ڪيترو نقصان پهچايو آهي. سنڌ جو عوام

Gul Hayat Institute

ڪيترو نقصان پهچايو آهي. سنڌ جو عوام پنهنجي پي - پي - پي جي نمائندن کي چوي ته ايترو (اڳيان) نه وڃن، انهيءَ ۾ سنڌ جو نقصان آهي. مون سنڌ جي هر ضلعي جي بار ايسوسيئشن ۾ تقرير ڪئي. سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ تقرير ڪئي. حيدرآباد لاڪاليج ۾ مون پيپر لکي وراهيو. نواب شاهه ۾ مون پبلڪ ميٽنگ ڪري چيو ته: پنهنجي نمائندن کي چوءِ ته صوبائي خود مختياري، زبان جي مسئلي، جمهوريت ۽ بنيادي حقن جي معاملي تي اسانجي مخالفت نه بلڪ پٺڀرائي ڪن. هاڻي مونکي ٻڌايو ته جڏهن سنڌ مان ڪنهن به نمائندي اسانجي پٺڀرائي نه ڪئي، اسين ست چاٽي ڪري سگهياسين؟ تنهنڪري اسين ساڄي ڌر سان ملي جمهوريت لاءِ ڪوشش ڪري رهيا آهيون. صوبائي خود مختاري لاءِ به اسانجو اهو موقف رهيو آهي ته مرڪز کي فقط چار سبجيڪٽ (SubJect) هوندا: خارجي معاملا، مواصلات، ناڻو ۽ بچاءُ جا ڪاتا. اسان اڄ ڏينهن تائين پنهنجي آئين ۾ ترميم نه آندي آهي. U -D -F سان ناهه ۾ به اسان صوبائي خود مختياري جون پوائنٽس (Points) رکيون آهن. انهيءَ ڪان اڳ انهن (پي - پي - پي) سان جيڪا بارگيننگ عبوري آئين لاءِ ڪندا رهياسين، سو تنهنڪري هن (نئين) آئين ۾ جيڪا صوبائي خود مختياري آهي، سا ١٩٣٥ع ايڪٽ يا پارٽ ۾ جيڪا هيئنر آهي، تنهنکان وڌيڪ آهي. اسانکي پارليامينٽ جي اندر طاقت ڪانهي، انهيءَ ڪري اسين مجبور ٿي خاموش ٿي وياسين. پر اهو چوڻ ته اسين پنهنجي موقوف کان ڦري ويا آهيون، غلط آهي. باقي جهڙيءَ طرح صوبائي خود مختياريءَ ۾ دست اندازي ٿي آهي، جهڙيءَ طرح بلوچستان جي گورنمينٽ کي ڊسمس ڪيو ويو يا سرحد ۾ (نئين) حڪومت ناهي وئي، يا سنڌ ۾ جهڙيءَ طرح حڪومت ۾ تبديلي آندي ويئي ۽ (هاڻوڪي) سنڌ جي وڏي وزير کي ڪچهرين ۾ جيڪا عزت ملي هئي. گهٽ ۾ گهٽ مونکي ته انهيءَ تي شرم ٿو اچي. (حقيقت ۾) وزير اعظم پنهنجي هجي ها ۽ وزير اعليٰ اڳيان هجي ها. پنجاب ۾ جهڙيءَ طرح سان دست اندازي ٿي آهي، انهيءَ لاءِ منهنجو ذاتي رايو آهي ته ڇهن سبجيڪٽن ڪانسواءِ باقي صوبن

ڪي نه ڏيندا ته عوام کي سگهڻ نه ملندو. سنڌ جو عوام اڄ به جيڪڏهن نعپ کي منتخب ڪري، ٻي اليڪشن ۾ منتخب ڪري ته نعپ هر حالت ۾ چار سبجيڪٽ سينٽر کي ڏيندي، باقي صوبن کي.

سوال: نعپ جي منشور ۾ صوبن جي زبانن کي قومي زبانن جو درجو ڏنل آهي، پر جڏهن نعپ جي حڪومت بلوچستان ۽ سرحد ۾ ٿي ته اردو کي سرڪاري زبان جو درجو ڇو ڏنو ويو؟

جواب: بلڪل صحيح (ڳالهه) آهي. منشور ۾ اڄ ڏينهن تائين ائين آهي. بلوچستان تمام پسمانده علائقو رهيو آهي، البت پشتو ۾ ٿوري گهڻي شاعري آهي ۱۹۴۵-۴۶ ۾ جڏهن مان اسڪول ۾ هوندو هوس ته اسانکي پهريون پيرو فزايالاجي ۽ هائيجن کي سنڌي ۾ پڙهڻ جو موقعو مليو هو. ٻيو ڪوبه سائنس جو سبجيڪٽ سنڌيءَ ۾ ڪونه هو. اڄ کان ٽيهه سال اڳ جيڪڏهن ڪو چوي ها ته سنڌي سڀ معاملن ۾ هلندي ته انهيءَ کي توهان صحيح قدم سڏيو ها؟ جڏهن ته نه توهان وٽ ڪتاب هجن ۽ نه ٽيڪنيڪل لينگويج. بلوچي ماڻهو اڄ ڏينهن تائين اردو ۾ خط لکندا آهن. بلوچي زبان ڊيولپ ٿي نه ٿي آهي. خالي هڪڙي زباني ٻولي آهي جنهنکي اڃا تحرير نه ملي آهي، جنهنجو گرامر اڃا پوري طرح تيار ڪو نه ٿي. تنهنڪانپوءِ بلوچن ۾ هر هڪ علائقي ۾ ويرئيشنز (Variations) آهن. انهن جو اڃا هڪڙو ويرئيشنز جو اسٽينڊرڊ نه ٺهيو اٿن، اهي ڪيئن پاڻ ۾ ايگري ڪرائي ٿا سگهجن. تنهنکان پوءِ مصيبت اها آهي جو سيڪريٽري اسٽاف جيڪو آهي، سو سڄو غير بلوچ. جيڪڏهن منسٽر صاحب بلوچي زبان ۾ لکي ته ان تي عمل ڪير ڪري؟ جيڪڏهن هيٺان کو سڄو نوٽ اردوءَ يا انگريزي ۾ لکجي اچي ۽ منسٽر صاحب آرڊر ڪري بلوچي ۾، ته ڪم هلي نه سگهندو. پشتو سان به اهڙي ساڳي مصيبت آهي. فيصلو ته ٿي ويو (منشور ۾) ان تي عمل ڪرڻ لاءِ ڪجهه وقت لڳندو. تنهنڪري انهيءَ وقت دوران ساڳي (اردو) ٻولي رکڻي آهي.

سوال: ڇا اهو بهتر نه هو ته توهان بلوچي ۽ پشتو کي صوبن جي

Gul Hayat Institute

سرڪاري زبانون ڪيو ها ۽ في الحال اردو کي رابطي جي زبان رکو ها؟

جواب: پاڻ جذباتي ڳالهه ڇڏي عملي ڳالهه تي اچون ٿا. صحيح قومي زبان اها آهي جا سڄي ملڪ ۾ سمجهي وڃي. اڄ توهان پنجاب بلوچستان يا سرحد ۾ وڃي سنڌي ڳالهايو ته ڪو سمجهندو؟

سوال: بلوچستان ۾ سمجهندا؟

جواب: بلوچستان جي ڪجهه حصي ۾ ضرور سمجهندا. اهڙيءَ طرح سنڌ جي به ڪن حصن ۾ بلوچي سمجهندا آهن. پر منهنجو مقصد اهو آهي ته ڪو رواجي ماڻهو، پٺاڻ يا پنجابي سنڌي سمجهي سگهندو؟ قومي زبان جي ترقي لاءِ وقت گهرجي. اها تاريخي حقيقت آهي ته انگريزن جي زماني ۾ يا انهيءَ کان اڳ سکن ۽ مغلن جي زماني ۾ جن زبانن ترقي ڪئي، فارسي ڪانپوءِ، هڪدم اردو آهي. پنجاب انهيءَ زبان کي هڪدم قبول ڪيو ۽ اها زبان پنجاب، سرحد ۽ بلوچستان ۾ سرڪاري زبان طور استعمال ٿيڻ لڳي. انهن ٽن صوبن ۾ اردو زبان کي ڪافي موقعو مليو. سنڌ ۾ ١٩٤٦ع کان اڳ ڪو سنڌي، اردو ڳالهائيندو هو ته اسان انکي مهذب سمجهندا هئاسون. ١٩٤٧ع کانپوءِ اردو جي اها ڳالهه (مخالفت) شروع ٿي آهي. زبانن سان حقارت نه ڪرڻ گهرجي. سنڌي منهنجي مادري زبان آهي. اردو زبان منهنجي ملڪ ۾ هرهنڌ (سمجهي ٿي وڃي) انگريزي زبان سڄي دنيا جي زبان آهي. مونکي انگريزي سان ڏاڍي محبت آهي. ٻيون ٻوليون هونديون ته مان انهن سان به محبت ڪندس. ٻولين سان حقارت نه اٿم.

Gul Hayat Institute

سوال: اردوءَ اسانجي ٻولي جو استحصال ڪيو آهي. نه فقط اسانجو پر ٻين صوبائي ٻولين جو به استحصال ٿيو آهي. استحصال ڪندڙ قوت سان نفرت لازمي ٿيندي؟

جواب: جيستائين استحصال جو سوال آهي اهو هڪڙي خاص ڪلاس پيدا ڪيو آهي. ڪم نصيبيءَ سان اها ٻولي انهنجي آهي. پنجابي به اردو ڳالهائي ٿو، پر توهانکي ڪڏهن اهو خيال آيو آهي ته پنجابي به سنڌي ٻوليءَ جو استحصال ڪيو آهي.

سوال: جيڪي به اردو ڳالهائيندڙ آهن، پوءِ اهي مهاجر هجن يا پنجابي.
جواب: ته پوءِ اوهان اردوءَ مان مفهوم ٻيو ٿا ڪيو ڇا؟
سوال: آها اردو، جنهن مان اسانجي ٻوليءَ جو استحصال ٿيو آهي. انهيءَ جو ڳالهائيندڙ ڪير به هجي چاهي مهاجر چاهي پنجابي. اهو اسانجي لاءِ هاڃيڪار آهي.
جواب: مهاجر ۽ سنڌيءَ جي ڪري ٻوليءَ جو جيڪو مسئلو پيدا ٿيو آهي، اهو مان مڃان ٿو. وڏو اهم مسئلو آهي. پر ڪجهه ٿڌي دل سان سوچيو، ١٩٤٣ع کان اڳ سنڌ جا وڏا وڏا ليڊر هندستان جي شهر شهر ۾ وڃي (اتي جي) مسلمانن کي همٿ ڏيندي، پيرين پئي چيائون ته: سنڌ هلو، خدا جي واسطي اسانکي هندن کان نجات ڏياريو. سڀ کان اڳ ١٩٤٣ع ۾ سنڌ اسيمبليءَ پاڪستان لاءِ ريزوليشن پاس ڪيو. پنجاب ۾ مسلم ليگ ١٩٤٦ع ۾ آئي. پر حڪومت قائم ڪري نه سگهي. پر اها سنڌ ئي هئي، جنهن اسلام جي بيس تي جدا ملڪ جي گهُر ڪئي. جنهن ۾ ذات پات جو ۽ زبان جو ڪو فرق نه هو. سنڌ جي ليڊرن به اهو نعرو ڏنو. ١٩٤٧ع ۾ جڏهن مهاجر اچڻ لڳا دهلي ۽ ٻين پاسن کان ته اوهان ڪئمپون هڻي انهن کي اتي رهايو. گهر مان مانيون پچرائي اوهين انهن کي ڏيندا هئا. اوهان انهن کي جايون ڏنيون، پاڻ سمجهيو. توهان اسان سنڌ وارن وڏيڪ فراخدلي ڏيکاري. انهن (مهاجرن) ۾ به ويسٽيڊ انٽريسٽ هو. انهن مان جن پنهنجي ليڊري قائم ڪرڻ ٿي چاهي، انهن هتي جي ويڪيوم کي پُر ڪرڻ چاهيو. حقيقت ۾ هتي ساهر اچڻ ڪونه هئا، ۽ جيڪڏهن هتي ويڪيوم نه هجي ها. اسان (سنڌين) ۾ ايتري صلاحيت ڪونه هئي ته اسين انهن کي لوڏي ڪڍون ها ته اهي پشاور يا بلوچستان ۾ وڃن ها. هنن ۾ طاقت هئي، هتي خال هو، مقابلو ڪنهن سان نه ڪرڻو پين. تنهنڪري اهو خال انهن پريو، ۽ جڏهين اسين اٿياسين ته اسانجي جاين تي انهن جو قبضو هو. هاڻ اوهانجي حالت اهڙي مالڪ مڪان جهڙي آهي، جنهنجو مسواڙي مالڪ ٿيو ويٺو آهي هاڻ يا ته اوهان مقابلو ڪيو يا جاءِ ڪيس ڏئي ڇڏيو. سو سنڌين لاءِ عربي سمنڊ کانسواءِ ٻي ڪا جاءِ نه بچي آهي. ٻيو طريقو اهو

Gul Hayat Institute

آهي جو انهن کي ايترو ماريون جو اهي هتان ڀڄي وڃن، سو اسان گهڻا دفعا ائين ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. پر انهيءَ ۾ ڪامياب نه ٿياسين. باقي هڪ راهه کليل آهي ته پنهنجي حقن لاءِ انهن سان ناهه ڪريون، ۽ سنڌ ۾ صدين کان ائين ٿيندو رهيو آهي. هتي پٺاڻ آيا، بلوچ آيا، بلوچن جو وڏو تعداد هتي آيو ۽ ڏسو بلوچ ڪيئن نه سنڌين سان ملي ويا. اهو انهيءَ ڪري جو وقت گذرڻ ڪري هڪ ٻئي سان ناهه ٿيو وڃي. اڄ اسين ۽ هو، مهاجر ۽ سنڌي جيڪڏهن نيڪنيتيءَ سان اهڙو ماحول پيدا ڪريون ته ويهن ٽيهن سالن کانپوءِ هينئر ٿيل جهڳڙن تي جيڪر کِلُ اچي. پر انهيءَ لاءِ جوابداري ٻنهين تي اچي ٿي. مان مڃان ٿو ته مهاجر صاحبان زيادتي ڪئي آهي. لياقت علي خان ڪراچي الڳ ڪري انهن کي صوبو ناهي ڏنو. سنڌين مقابلو ڪيو پر ڪٿي نه سگهيا. انهيءَ کانپوءِ ون يونٽ ٺهيو، ويسٽيڊ انٽريسٽ جيڪو مهاجر ڪلاس ۾ آهي، تنهن سمجهيو ته منهنجو تحفظ انهيءَ ۾ آهي ته آءٌ پنجاب جي ويسٽيڊ انٽريسٽ سان گڏ ٿيان. تنهنڪري اهي پنجاب سان گڏ ون يونٽ جو نعرو هڻندا رهيا ته جيئن اهو قائم رهي. مان سمجهان ٿو ته جيڪڏهن اسانکي پنج سال امن جا ملن ته گهڻا اختلاف دور ٿي سگهن ٿا. هاڻ جيڪڏهن سنڌ جو حق مرندو ته انهيءَ جو نقصان فقط سنڌي کي نه، بلڪ مهاجرءَ هر اردو ڳالهائيندڙ کي چاهي اهو پٺاڻ هجي، جيڪو به هتي سيٽل ٿيل آهي، انهيءَ کي نقصان رسندو. ڪم نصيبيءَ سان ٻوليءَ وارو مسئلو پيدا ڪيو ويو. ٻنهين طرفان جهڳڙو ٿي پيو. ٻنهي جذباتي ٿي سوچيو. ۽ نتيجو اهو نڪتو، جيڪو حڪومت ائين ۾ ڏنو آهي. جنهن مان نه مهاجر مطمئن آهي، نه سنڌي. مونکي ياد آهي ته ڪراچيءَ ۾ ٻوليءَ جي مسئلي تي اچا اختلاف ٿيا ئي ڪونه هئا، البت ڪن اخبارن ۾ انهيءَ جو اظهار ٿيو هو. مون ڏٺو ته ميري ويدر ٽاور کان ٻه چار...... ڏيڍ سو ڪن رف (Rough) ماڻهو هٿن ۾ ڪهاڙيون، ٽرڪن ۽ جيپن تي سوار مهاجرن جي ماءُ ڀيڻ کي گاريون، اردو جي ماءُ ڀيڻ کي گاريون ڏيندا، سڄي روڊ تان ٿيندا، سڌو گورنر هائوس پهتا. علي بخش ٽالپر ڊيليگيشن کي ليڊ ڪري

Gul Hayat Institute

رهيو هو. ممتاز ڀٽوصاحب گورنر هو، سو گورنر هائوس مان ٻاهر
نڪري آيو ۽ اچي ٻاهرتقرير ڪيائين: ”شاباس،اسانجي پارٽي ۽اسين
اوهان سان گڏ آهيون. سنڌي زبان لاءِ اسين سر به قربان ڪرڻ
لاءِ تيار آهيون.“ سنڌن پارٽيءَ سنڌي ٻوليءَ لاءِ جيڪو ڪيو،
اهو سڀني جي سامهون آهي. انهيءَ ڏينهن کانپوءِ سنڌ ۾ ماڻهن جاجذبات
ڀڙڪي پيا. مير علي بخش جو ڪهاڙين سان جلوس ڪيڻ ۽ ڪچيون
گاريون ڏيڻ، جيڪي مون پنهنجي ڪنن سان ٻڌيون. مونکيانهيءَ
تي ڏاڍو تعجب ٿيو ته انهن کي هروڀرو ڪنهن سان وڙهڻو آهي ڇا
۽ ائين ڪرڻ سان نتيجو اهونڪتو جو اسانکيءَ وڃڻو پيو. سنڌي زبان
سکڻ لاءِ مهاجر تيار آهن. مهاجرن ڪڏهن به اهو نه چيو آهي ته: اسين
سنڌي نه ڳالهائينداسين. پر اچا تائين هنن جي اسڪولن ۾ سنڌي
پڙهائڻ جو انتظام نه آهي. جيڪڏهن ايوب خان جي ڏينهن ۾ اها
غلطي نه ٿئي ها، ۽ سنڌي پاڙهڻ جو بندوبست هجي ها ته اج اهو
مسئلو پيدا ئي نه ٿئي ها. سنڌ جي اندرين علائقن ۾ مهاجرن
سنڌي پڙهي آهي ۽ انهن کي سنڌيءَ سان ڪو به اعتراض ڪونهي.

سوال: اوهانجي خيال ۾ انهن جو تعداد ڪيترو هوندو؟

جواب: مان سمجهان ٿو ته سواءِ ويسٽيبڊ انٽر يسٽ جي، گهڻائي
انهن جي آهي. ويسٽيبڊ انٽر يسٽ جڏهن انهن کي چوي ٿو ته:
اوهانجا حق مرن ٿا (سنڌي ڳالهائڻ سان) ته ڪي انهن جي چوڻ
تي عمل ڪن ٿا.

سوال: مهاجرن جو وڏو تعداد ڪراچي، حيدرآباد، سکر ۽ ميرپور
۾ رهي ٿو، اسانجو به انهن سان واسطو رهي ٿو، مان ته
چوندس ته اتي ۾ لوڻ برابر اهڙا مهاجر آهن، جيڪي سنڌي
ڳالهائين ٿا.

جواب: اتي ۾ لوڻ برابر ڳالهائيندا هوندا. انهيءَ جو سبب اهو
آهي ته ون يونٽ جي وقت ۾ سنڌي پڙهائڻ جو انتظام هو ئي
ڪونه. مهاجر ٻار جيڪڏهن انهيءَ وقت سنڌي پڙهي ها، ته هن
وقت ١٨-١٩ سالن جو هجي ها، ۽ سنڌي چڱيءَ طرح ڳالهائي
سگهي ها. جن اسڪولن ۾ اردو نه هئي، اتي جي مهاجرن ٻارن
سنڌي سکي. انهيءَ جي ذميواري ڪنهن هڪ تي نه، بلڪ انهيءَ

Gul Hayat Institute

جي ذميواري اسان سڀني تي اچي ٿي.

سوال: ٻوليءَ وارن هنگامن ۾ سنڌين سان زيادتي ٿي، ڇاڪاڻ ته انهن پنهنجو حق ٿي گهريو، ۽ مهاجرن انهيءَ جي مخالفت ڪئي ته انهن کي حق نه مليو. انهيءَ تي اوهانجي پارٽيءَ سنڌي ٻولي يا سنڌين جي حمايت نه ڪئي نه ئي بيان ڪيو.

جواب: اوهان مونکان انٽرويو پيا وٺو، مونکي اوهانکان سوال ڪرڻو ڪونهي، پر مان اوهانکان پڇان ٿو. ٻوليءَ وارا هنگاما ٿيا، سنڌين پنهنجو حق ٿي گهريو، سنڌين کي پوڳڻو پيو. حڪومت سنڌين جي آهي، انهيءَ کان ڪوبه انڪار نٿو ڪري سگهي، پوءِ ڇا سنڌين کي پنهنجو حق مليو.؟

سوال: مليو ته ڪونه؟

جواب: رهيو نعپ جي حمايت جو سوال ته انهيءَ وقت سنڌ ۾ نعپ جي ليڊر شپ .... اوهانکي ياد هوندو ته مونکي انهيءَ وقت نعپ جو صدر ڪيائون، جڏهن ٻوليءَ وارا هنگاما ٿيا هئا. اسانکي هاڻ خبر پئي آهي ته نعپ جي خلاف سازش ڪري منهنجي اليڪشن کي رد ڪيو ويو. منهنجي پرائمري ميمبر شپ رد ڪئي ويئي. تنهن کانپوءِ ٻيهر اليڪشن ٿي. اهو سڀ انهيءَ ڪري ڪيو ويو ته جيئن نعپ کي موقعو نه ملي جو هو پنهنجي موقف جو اظهار ڪري يا ڪو اسٽينڊ وٺي. اسانجي ملڪ ۾ سياسي جوڙ جڪ ڊرامائي شڪل اختيار ڪنديون آهن، ۽ اهو سڀ ڪجهه به انهيءَ جو حصو آهي. مان ٻهرين ڏي مڃي چڪو آهيان ته سيد صاحب کانپوءِ سنڌ ۾ اهڙي قيادت نه رهي جيڪا نعپ جي قيادت ڪري سگهي. جڏهن اهو مسئلو قومي اسيمبليءَ تائين پهتو ته اوهان ڏٺو هوندو ته اهم ڪردار جيڪڏهن ڪنهن ڪيو ان نگو سيشنز ۾، ته اهو مير غوث بخش بزنجي ڪيو. اهو ئي ٻنهي پارٽين جي وچ ۾ راضي نامي ڪرائڻ واسطي پيو، ته جيئن مسئلي جو ڪو حل نڪري. خود حڪومت هنکي عرض ڪيو هو ته: توهان هن مسئلي جي وچ ۾ پئو. انهيءَ وقت اسانجو مقصد اهو هو ته قتل و غارت بند ٿئي، ۽ اسيمبليءَ ۾ انهيءَ تي بحث ٿئي. ڇاڪاڻ جو آئين تيار ٿي

رهيو هو. مان اها ڳالهه مڃڻ لاءِ تيار آهيان ته انهيءَ وقت نعپ جي قيادت ايڏي مضبوط ڪونه هئي ۽ پارٽيءَ اندر انتشار هو، انهيءَ ڪري، انهيءَ معاملي ۾ ڀرپور حصو نه ورتائين. تنهن هوندي به اسان جيڪي ريزوليوشنز پارٽيءَ پاران پاس ڪيا. انهن کي ڪنهن به سنڌي اخبار ڇپلسڻي نه ڏني، اردو اخبار ۾ منهنجو بيان ڇپيو هو. اسان چار سينٽرل ۾ هئاسين. اهو مسئلو اسان سينٽرل ورڪنگ ڪميٽيءَ ۾ کڻي وياسين ۽ ريزوليوشن پاس ڪرايوسين، جتي محمودالحق عثمانيءَ واڪ آئوٽ ڪيو. انهيءَ ۾ اسان چيو هو ته: هتي چار قوميتون آهن، ۽ چار قومي زبانون آهن. اردو رابطي جي زبان آهي. سنڌ ۾ نعپ جو ايڏو زور هو ڪونه. نه ئي پارٽي آرگنائيز ٿيل هئي، ۽ جڏهن اسان آرگنائيز ڪئي ته اسانکي جيلن جا رستا ڏيکاريا ويا. اسانکي موقعو ئي نه مليو. مان اهو مڃڻ لاءِ تيار آهيان ته نعپ جو جيڪو صحيح رول هو، مجبورين ڪري، سنڌ ۾ اهو ادا نه ڪري سگهياسين.

سوال: ڀوليءَ جي هنگامن وقت سرحد ۾ نعپ ۽ جميعت جي گڏيل حڪومت هئي هنگامن ڪانپوءِ سرحد سنڌ ۾ ٿيل هنگامن جي تحقيقات لاءِ وفد موڪليو. انهن موٽي جيڪا رپورٽ ڏني، جيڪا اسان اخبارن ۾ پڙهي هئي، انهن پنهنجي رپورٽ ۾ چيو هو ته سنڌ ۾ ٿيل هنگامن جي ذميواري سنڌين تي آهي. اوهانجي پارٽيءَ انهيءَ جي خلاف نه ڪو بيان ڏنو ۽ نه ئي ڪو ائڪشن ڪنيائين.

جواب: اوهان اها رپورٽ پڙهي آهي.

سوال: مون فقط اخبارن ۾ پڙهي آهي.

جواب: رپورٽ ۾ اوهان ڏسندا ته ڪنهن تي سنڌين جي زيادتين جو ذڪر آهي، ۽ ڪن جاين تي مهاجرن جي زيادتيءَ جو. جيڪي حقيقتون انهن موڪليون آهن، خاص ڪري لا لوڪيٽ (لياقت آباد) جي ڀرسان سنڌين جي ڳوٺن ۾ ظلم جو ذڪر اهڙي نموني ڪيل آهي، هن مان پتو پوي ٿو ته مهاجرن زيادتي ڪئي آهي. جيستائين وفد جو تعلق آهي اهو نعپ نه بلڪ عثماني صاحب جي چوڻ تي آيو هو، ۽ انهيءَ لاءِ هن جمعيت علماءِ اسلام وارن کي هموار ڪيو

هو. ۽ انهيءَ جو ليڊر مولانا عبدالحڪيم هو، جيڪو هزاروي گروپ ۾ آهي ۽ اڄڪلهه گورنمينٽ بينچز تي ويٺو آهي. انهيءَ وقت عثماني صاحب نعپ جي پوشاڪ پايو ويٺو هو، جنهن چاهيو ته نعپ کي ڪهڙي طرح به نقصان رسايان. انهي شرارت ۾، مان انهيءَ کي شرارت چوندس عثمانيءَ جو هٺ هو. مون عبدالحڪيم حوذڪر ڪيو. هو سال ۾ ٻه چار دفعا ڪراچي ايندو آهي، پنهنجي مذهبي ڪمن واسطي ۽ ڪيس ڪراچيءَ مان ڪافي امداد ملندي آهي، سو عثمانيءَ صاحب جي دعوت يا شرارت تي هڪڙو وفد وٺي آيو. مان آن رڪارڊ آهيان. مون انهيءَ وقت آرڊر ڪيا ته ڪنهن به جاءِ تي نيشنل عوامي پارٽي، جنهنجي قيادت (سنڌ ۾) مان ٿو ڪريان. انهيءَ وفد کي وٺي نه ويندي، نه استقبال ڪندي ۽ نه انهن جي جلسن ۾ شامل ٿيندي. اوهان ٻڌايو ته سنڌ نيشنل عوامي پارٽي، جنهنجو سربراه عزيزالله شيخ آهي، استقبال ڪيو يا انهن جي جلسي ۾ ويس؟

سوال: نعپ سيڪيولرز جي حامي آهي. منشور ۾ به اِها ڳالهه آهي. پر هن جمعيت علماءِ اسلام سان گڏجي حڪومت ناهي، جيڪا سيڪيولرزم جي خلاف آهي، ۽ سدائين هنجي خلاف بيان ڏيندي آهي. تازو مفتي محمود چيو آهي ته: اسانجو ۽ نعپ جو اتحاد اسلامي آهي. اوهين وضاحت ڪندا.

جواب: عرض هي آهي ته پهرين سيڪيولرزم جي ڊيفينيشن وٺون ته اِهو آهي ڇا. اوهان ڪهڙي معنيٰ ۾ ٿا پڇو.

سوال: منهنجو مطلب مذهبي پابندين سان آهي، يعني ڪنهن هڪ مذهب جي پابندي نه هجي، جيئن جمعيت علماءِ اسلام چئي ٿي ته: اسلامي حڪومت هجي. ۽ سيڪيولرزم ۾ اِها پابندي نه هوندي آهي. پوءِ اوهين سيڪيولرزم جي ڳالهه ٿا ڪريو ۽ هو اسلامي نظام گهرن ٿا.

جواب: توهان سيڪيولرزم جو جيڪو ڊفائين ڪيو، مون سمجهيو، يعني ملڪ جي سياست ۾، مذهب جي بنياد تي ڪنهنکي باهر نٿو ڪيي سگهجي. ڪهڙو به مذهب هجي هو اچي سگهي ٿو. سو

نعپ اج ڏينهن تائين پنهنجي موقف تي قائم آهي. نعپ چاهي ٿي ته سيڪيولر اسٽيٽ هجي. باقي مفتي محمود صاحب جيڪو چيو آهي ته اسانجو نعپ سان اتحاد آهي. سو اهو اتحاد ٽيستائين آهي، جيستائين اسانجون حڪومتون آهن. ۽ وري جنرل اليڪشنز ٿين. باقي انهي اتحاد لاءِ اسان (هميشه) لاءِ پابند نه آهيون. باقي نعپ پنهنجي سياسي پليٽ فارم تي ڪڏهن به اهو نه چيو آهي ته اسان سيڪيولرزم کي ڇڏي ڏنو. (يا) اسين اسلام ۾ شامل ٿي وڃو....

سوال: قطع ڪلامي معاف. جيڪڏهن عام اليڪشن ۾ وري به نعپ کي اڪثريت حاصل نٿي ٿئي ۽ وري به هنکي جمعيت سان گڏجي حڪومت ٺاهڻي ٿي پوي ته اها (سيڪيولرزم) جي ڳالهه ته وري ملتوي ٿي ويندي.

جواب: پارلياماني جمهوريت ۾ جيستائين عوام کي اهڙا تربيت ۽ تعليم نه ملندي. جيستائين عوام اسانجي خيالات سان متفق نه آهي، ٽيستائين پارٽي يا پارٽيءَ جي قيادت ڪجهه ڪري ئي نٿي سگهي، پاڪستان جو عوام اسانجي پارٽيءَ جي موقف سان شامل نه ٿيندو، اسانکي ڪُل اڪثريت سان ڪامياب نه ڪندو ته اسين ڪا به تبديلي نٿا آڻي سگهون. سرحد ۾ چاڪاڻ ته اسانجي پارٽي اڪثريت ۾ نه آئي آهي، تنهنڪري انهن سان سمجهوتو ڪرڻو پيو، ڪجهه ڳالهيون هنن اسانجون مڃيون، ۽ ڪجهه اسان انهن جون مڃيون. باقي جنرل اليڪشن ۾ جمعيت پنهنجو نعرو هڻندي ۽ اسين پنهنجو پروگرام پيش ڪنداسين.

سوال: جيڪڏهن اوهانجي حڪومت آئي، ته هن ۾ ڪنهن به مذهب جو ماڻهو صدر ۽ وزير ٿي سگهي ٿو.

جواب: بلڪل.

سوال: جڏهن بلوچستان ۾ نعپ جي حڪومت هئي ته هندو باغ جو نالو مٽائي مسلمان باغ ڪيو ويو، انهيءَ جو سبب.

جواب: آئي اسان جمعيت علماءِ اسلام سان گڏجي حڪومت ٺاهي هئي. تن چيو ته انهيءَ علائقي جي جمعيت جي نمائندي مولوي شمس الدين، جيڪو هينئر قتل ٿي ويو. هن حڪومت تي زور آندو ته مون پنهنجي اليڪشن جي وقت پنهنجي حلقي وارن سان وعدو ڪيو هو ته جيڪڏهن توهان مونکي چونڊيو ته مان هندو باغ جو

Gul Hayat Institute

ٿالو مٿائي مسلم باغ ڪرائيندس. سو جيئن ته نعپ جي جمعيت سان گڏيل حڪومت هئي، تنهنڪري اِهو ٿالو نعپ نه، بلڪ جمعيت مٿايو. اوهان نعپ سان منسوب ڪيو ٿا، انهيءَ سان غلطفهمي ٿئي ٿي. مهرباني ڪري جمعيت ۽ نعپ گڏجي ڪري سوال ڪيو ته پوءِ ڳالهه ڪجهه واضح ٿي. اسان انهن سان پنجن پوائنٽس تي ناهه ڪيو آهي. اسلامي پرووينس جيڪي آهن سي جمعيت جا آهن. جيڪي اسانکي منظور ڪرڻا آهن تنهن ڪانپوءِ ئي اسان ڪو....

سوال: ٻي اليڪشن ۾ وري به جيڪڏهن اوهان وڏيڪ سيٽون نه کنيون ۽ وري به جمعيت سان ناهه ڪرڻو پيو، ۽ هي چون ته هندو يا ٻي اقليت مان وزير نٿا ڪٽي سگهو ته اوهان وري به انهن جي ڳالهه مڃيندا.

جواب: اِهو فقط قياس آهي. باقي هتي ٩٥ في صد مسلمان آهن. ڇا اهڙي صورت ۾ ڪو هندو، ڪرسچن يا يهودي ايتري مقبوليت حاصل ڪندو جو صدر ٿي سگهي.

سوال: ساڳئي وقت مونکي ڏه به چيو آهي ته ڪو وزير ٿي سگهي ٿو، جيڪڏهن سڄي پاڪستان ۾ نعپ واحد پارٽي ٿي اچي يا ڪنهن سان حڪومت گڏجي ناهي ته سنڌ ۾ ڪافي هندو آهن ڪو وزير به ٿي سگهي ٿو. پر جيڪا جماعت اوهان سان ناهه ڪري ۽ اُها هندو جي تقرر سان متفق نه ٿئي ته پوءِ؟

جواب: اِهو ٿيو عوام جو فيصلو. جيڪڏهن عوام اسانکي اڪثريت سان نٿي چونڊي ته پوءِ اهڙي وقت حڪمت عملي مان ڪم وٺڻو پوندو ۽ ڏسبو ته ڪا ڏي وٺ ڪري سگهجي ٿي يا نه. انهيءَ وقت جهڙا حالات هوندا انهيءَ مطابق فيصلو ڪري سگهبو. پر سيڪيولرزم لاءِ پارٽي جي موقف ۾ ڪا ڦير ڦار نه ٿيندي.

سوال: اسانجي نظر ۾ جماعت اسلامي هڪ نامنهاد اسلامي جماعت آهي. ورهاڱي کان اڳ نظريه پاڪستان جي خلاف هئي، هاڻي نظريه پاڪستان ۽ اسلام جو نعرو هڻي، عوام کي ڀٽڪائي رهي آهي. نعپ، جماعت سان ناهه ڪيو آهي. ڇا اوهان سمجهو ٿا ته اڳيان هلي اوهانکي انهيءَ مان ڪو فائدو رسندو؟

Gul Hayat Institute

جواب: مان اِهو سمجهڻ واسطي تيار آهيان ته نعپ کي ان مان نقصان رسندو ۽ هن وقت نقصان رسيو آهي. مان اڳ ۾ به عرض ڪري چڪو آهيان ته ڏيڍ جي هائوس ۾ نعپ جا فقط ٦ ميمبر آهن. جنوري ١٩٧٢ع ۾ اسان واضح طور تي اهو محسوس ڪيو ته اسان تي اهو، سنڌ جو مسلط ٿيل آئين اچي ٿو، مان پنجاب کي ڏوهه نه ڏيندس، انهيءَ آئين ۾ نه صوبائي خودمختياري ٿي ملي نه جمهوريت ٿي ملي نه ئي ان ۾ سيڪيولرزم نظر ٿي اچي. انهيءَ وقت صوبائي خودمختياري کان وڌيڪ جمهوريت جي ضرورت هئي. آئين مان جمهوريت جي بدران ڊڪٽيٽرشپ جي واضح بوءِ پئي آئي. اسان چيوسين ته اسانکي اهو آئين، جهڙيءَ طرح چيو وڃي ٿو. اسان قبول ڪونه ڪنداسين. جنوري آئين ۾ جڏهن لاهور ۾ پيٽي صاحب، مان ڪيس فخر ايشيا سڏيندو آهيان. ان جو ذڪر ڪندي چيو ته چند سنڌ جا ۽ پنجاب جا نوجوان انهيءَ آڪارڊ جي خلاف آهن. انهيءَ وقت اسان پنهنجي سرحد ۽ بلوچستان جي حڪومتن کي خطري ۾ وجهي جمهوريت لاءِ جدوجهد شروع ڪئي. حالانڪ اسانکي خبر پئجي چڪي هئي ته صاحب اقتدار اسانکي جيل اماڻن، ظلم و تشدد ۽ پارٽي تي پابندي کان علاوه اسان لاءِ ٻي ڪا راهه نه ڇڏي آهي. پر اسانکي منهن ڏيڻو هو. هاڻي ٻن صوبن ۾، سنڌ کي ملائي ڪئي ٽنهي صوبن ۾ اسان اقليت ۾ آهيون. هاڻي اسان پاڻکي ڪيئن بچايون. تنهنڪري اسانکي پين سان ڳاهه ڪرڻو پيو. جهڙي وقت هٽلر جي نازي آرمي زور ۾ آئي ته چرچل جهڙي هارڊ سائنڊيڊ ماڻهو به انهي وقت وچي اسٽالن سان هٿ ملايو. محض انهيءَ واسطي ته سامهون جيڪو اسانجي مقابلي ۾ آهي، اهو خطرناڪ آهي. مان هنن سان پوءِ پاڻهي ئي سيٽل ڪري وٺندس. بلڪل آها سچو پيشن نعپ واسطي هئي. جي نعپ اڪيلي هجي ها، ته عراقي اسلحي واري معاملي ۾ نه صرف پارٽي بين هجي ها، بلڪ ڏهه ٻارنهن ڄڻا به ڦاهيءَ چڙهي وڃن ها ۽ باقي اسان سڀ جيل ۾ پيا سڙون ها. جڏهن اهي خطرا ڏناسين ته جمهوريت جي جدوجهد کي زنده رکڻ لاءِ، اسان رائٽسٽ پارٽي سان ملي وياسين. اهو خالي ملڻ نه هو جو اسان هنن سان شامل ٿي وياسين.

Gul Hayat Institute

يارنهن پوائنٽس تي اسانجو ايگريمينٽ ٿيو ته جيڪا هي يو-ڊي-ايف آهي سا يارنهن پوائنٽس تي هلندي ۽ تنهن ڪانپوءِ آگسٽ ۾ بنيادي حقوقن جي تحريڪ هلي ۽ جماعت اسلامي باوجود انهيءَ جي يو-ڊي- ايف جو هڪ حصو هئي، انهيءَ ۾ شموليت نه ڪئي، تنهنڪري انهيءَ تحريڪ ۾ ايترو زور نه آيو، جيترو ٿيڻ گهربو هو. تنهنڪري يو- ڊي- ايف ۾ شامل سڀ پارٽيون نه، مسلم ليگ وغيره سڀيئي هن سان ناراض آهن. جماعت اسلامي اسان سان صحيح طريقي سان Play نه ڪيو آهي . سو مان عرض ٿو ڪيان سچ ته اهو بلڪل صحيح آهي ته باهران توهانکي نظر ايندو ته نه، بلڪل رائٽسٽ سان ملي وئي آهي. پر جهڙي وقت نام نهاد ليفٽسٽ پارٽي جيڪا پارٽي اقتدار ۾ آهي، اها جمهوريت کي جهڙي وقت ڪچلڻ تي لڳي پيئي؟ سو مان جيئن مثال توهانکي ڏنو ته اسٽالن کي به جهڪڻو پيو ۽ وڃي ڪري ڪنزرويٽو ۽ ڊيڊ ڪيپيٽلسٽ سان وڃي مليو. اسانجي سچويشن بلڪل اها آهي، انهيءَ سبب ڪري انهن جي لائيف به ايتري آهي جيستائين، يو- ڊي- ايف قائم رهندي. جڏهن ٻي ميٽنگ ٿيندي ته ڏسنداسين ته يو- ڊي- ايف کي ڪهڙيءَ طرح ايڪٽيوائيز ڪجي يا يو-ڊي-ايف جو ڇا ٿيندو. تنهنجو فيصلو بعد ۾ ٿيندو.

سوال: سائين، انهيءَ عراقي اسلحي ڪانسواءِ، يو- ڊي- ايف مان اوهانکي پيو ڪو فائدو رسيو آهي؟

جواب: يو- ڊي- ايف مان اسانکي هي فائدو رسيو آهي جو اسيمبلي اندر جيڪا ڪجهه صوبائي خود مختياري اسانکي ملي آهي اها محض يو-ڊي- ايف سان گڏجدوجهد ڪرڻ ڪري اسانکي ملي آهي، اها فقط U.D.F سان گڏ جي جدوجهد ڪرڻ ڪري. انهيءَ ڪري U.D.F جو فارم ڪونه هو، پر مخالف پارٽيون سڀئي گڏ هيون. هينئر جيڪا صوبائي مختياري آهي، انهيءَ لاءِ جستجو فقط نه ڪئي. تنهنڪري اسانکي سنڌ جي نمائندن سان شڪايت آهي ته بجاءِ نه کي سپورٽ ڪرڻ جي هر آرٽيڪل تي هنن پنهنجي پارٽيءَ کي سپورٽ ڪئي ۽ پنجاب جو مفاد اوهين سمجهو ٿا. البت اسين جيڪا مڪمل صوبائي خودمختياري گهرون ٿا، انهيءَ ڪان هيٺ لٿاسين، جيڪو ڪجهه

Gul Hayat Institute

حاصل ڪيوسين اها پارليامينٽري آهي پر افسوس ته انهيءَ (صوبائي خودمختياري) تي عمل ڪونه ٿو ٿئي. منهنجي ذاتي راءِ اها آهي ته اسانکي آئين ۾ جيڪا صوبائي خودمختياري مليل آهي سا قبول ڪانهي. ٻي اليڪشن ۾ اهو موقف ونئو پوندو ته صوبائي خود مختياريءَ کي وڌايو وڃي. صوبائي خود مختياري اها گهرجي، جيڪا نعيپ گهري ٿي.

سوال: نعيپ موجوده آئين جي خلاف هئي. پوءِ هن اهو آئين ڇو قبوليو.

جواب: اوهان بلڪل صحيح ٿا چئو. اسين اپوزيشن ۾ گهٽ ۾ گهٽ چاليهه ميمبر هئاسين. اهي سالڊ بلاڪ ڪري، اسيمبليءَ مان واڪ آئوٽ ڪري ٻاهر ويهي رهيا. هنن (حڪومت) ان جو نا جائز فائدو وٺي غير جمهوري معاملا پاس ڪرائي ويا. مولوي عبدالحق جو بيان پريس ۾ اچي چڪو آهي ته: مونکي رات جو گهر وٺي ويا. وزيراعظم منهنجي پيرن تي ڪري پيو، وزير اعظم نه صدر (پٽو صاحب) صدر منهنجي پيرن تي ڪري پيو، چيائين: خدا جي واسطي (بڌاءِ) توکي ڪهڙي گهرجي؟ هن چيو: اسلامي آئين گهرجي. پڇيائين: "سلامي آئين ۾ توکي ڇا گهرجي." هاڻ عالم ماڻهوءَ کي آئين جي ڪهڙي خبر. چيائين، "مان پنهنجي مفتي محمود کان پڇان." انهيءَ وقت حفيظ پيرزادو صاحب، هنجي ڪلهي تان صافو ڪٺي اندرويو، ۽ انهيءَ ۾ ڪجهه بڌي ڪٺي آيو ۽ آڻي هنکي ڏنائين. مولوي صاحب چيو ته: مون سمجهيو ته شايد ميٺائي آهي. مون کنئي ته مونکي ڳوري لڳي. ڏٺم ته نوٽ آهن. مون هڪدم صافو آڻي خالي ڪري، ڪلهي تي رکي ٻاهر نڪري آيس. ٻئي پاسي ڪراچيءَ جي (قومي اسيمبليءَ) نمائندي ظفر احمد انصاري جي معرفت، صدر جو نمائيندو حفيظ پيرزادو صدر جي جهاز ۾ چڙهي جماعت اسلاميءَ سان ڳالهائي، مودوديءَ سان راضي نامو ڪري آيو. فقط انهيءَ ڪري ته ٽي جيڪا پونئي ناهي آهي، انهيءَ کي ٽوڙيو وڃي. ۽ انهن (اسلامي جماعتن) جون جيڪي اسلامي گهرون هيون، سي ڏيندا سين. نعيپ جو جيڪو موقف هو، جيڪو سنڌ جو موقف هو، صوبائي خود مختياري ماڻ سنڌ جو حق آهي، انهن کي اڪيلو ڇڏي ڏنو ويو. ڏيڍ سو جي هائوس ۾ ست ڇا ٿا ڪري

Gul Hayat Institute

سگهن. جيڪڏهن صحيحون نه ڪريون، ته سڀاڻي انهيءَ آئين تحت وچي قسم کڻون، اِها به ڳالهه نٿي ٿئي. اوهان T.V تي ڏٺو هوندو جڏهن سڀ اٿي بيٺا ته ولي خان نه اٿيو. اڌ منٽ کن سسپينس رهيو ۽ جڏهن بزنجي ڪيس ڇيو سڀ پيا ڪلن تڏهن هو اٿيو. انهيءَ وقت هو پٺاڻن جي حقن واسطي نه پيو اٿي، (بلڪ) سنڌين جي حقن واسطي پيو اٿي. قسمت جي مجبوري آهي.

سوال: اهو بهتر نه هو ته نعپ قسم ئي نه کڻي ها. پل سيٽس هلبون وڃن ها. گهٽ ۾ گهٽ اها دعوا ته نه ڪري سگهجي ها ته نعپ به اهو آئين مڃي ويئي.

جواب: هن ملڪ جي عوام ۾ ايترو احساس ڪونهي جو ڪو سيٽ ڇڏي ڏي ته انهيءَ جي حق واسطي ڪا تحريڪ شروع ٿئي. بلڪ هڪ قومي اسيمبليءَ جو ميمبر گهر ۾ قتل ٿيو. ٻيو صوبائي اسيمبليءَ جو ميمبر رستي تي قتل ٿيو. راولپنڊي شهر ۾ حڪومت جي اجازت سان جلسو ٿيو ته اتي قتل عام ٿيو. ريلوي اسٽيشن تي ٽرين وچي ٿي ته انهن کي گوليون ٿيون لڳن. ولي خان تي رستي تي حملو ٿيو، پر حياتي هئس (جو بچي ويو). عوام چاهي ٿو ته ليڊر ڪجهه ڪن ۽ حڪومت جو پريشر نه هجي ته پوءِ اسان ٻاهر نڪرون.

سوال: اوهان استعفي نه ڏنيون، ته انهيءَ جو رزلٽ ڇا نڪتو.

جواب: انهيءَ جو رزلٽ اهو نڪتو جو هن وقت حڪومت جي جيڪا مخالفت ٿئي ٿي، نعپ پنهنجو موقف ادا ڪري ٿي. حڪومت کي سڀ طرف 'يس مين' نه مليا آهن. جيتري قدر ٿي سگهي ٿو، مقابلو ڪجي ٿو.

سوال: پي - پي - پي جي ڀيٽ ۾ نعپ تمام پراڻي پارٽي آهي، پر عوام نعپ جي بدران پي - پي - پي جو ساٿ ڏنو، ڇو.

جواب: پي - پي جڏهن نهي هئي ته هنجا ليڊر گهڻا هئا، جن عوام ۾ تاثر پيدا ڪيو، ۽ هاڻ گهڻا رهجي ويا آهن؟. اها هڪ شخصي پارٽي آهي. هنيئر ته اها ڳالهه کليل آهي، ۽ اخبارون به مڃن ٿيون ته ڀٽو صاحب ڪو فيصلو ڪندو ته پارٽي ان جي خلاف فيصلو

نٿي ڪري سگهي. پنهنجو صاحب حڪومت ۾ رهيو هو، ۽ هو ملڪ جي مزاج کي، خاص ڪري پنجاب جي مزاج کي چڱيءَ طرح سڃاڻي ٿو.

سوال: اوهانجي جواب مان اهو پتو پوي ٿو ته نعپ سنڌ ۽ پنجاب جي عوام جي مزاج کي نه سڃاڻي سگهي.

جواب: منهنجي ڳالهه اجا پوري نه ٿي آهي. هڪڙو نعرو ڏنو ويو - روٽي، ڪپڙا اور مڪان. اهڙي قسم جو ڍوڪي جو نعرو نعپ نه ڏنو، ۽ ڪيتري قدر ملي چڪو آهي- روٽي، ڪپڙا اور مڪان. اوهان به ڄاڻو ٿا. باقي نعپ جو سنڌ ۾ ڪامياب نه ٿيڻ جو سبب اهو هو ته اتي نه نعپ جي تنظيم هئي، نه ئي قيادت.

سوال: نعپ هڪ سوشلسٽ پارٽي آهي ، پر جڏهن هنجي حڪومت بلوچستان ۾ ٿهي ته هن نه سرداري نظام ختم ڪيو ۽ نه ئي انهيءَ جي خلاف جدوجهد ڪيائين.

جواب: مونکي اهو چوندي شرم ٿو اچي، شايد سنڌ جي پڙهيل لکيل طبقي جو حافظو خراب آهي. سرداري نظام کي مرعات جيڪي ڏنيون وينديون آهن، سا سينٽرل گورنمينٽ ڏيندي آهي. سرداري نظام کي جيڪي ملندو آهي، ايڪئي سو، ٽي سو، چار سو، وڌ ۾ وڌ ست سو. سو سينٽرل گورنمينٽ ڏيندي آهي. بلوچستان اسيمبلي ۾ سرداري نظام خلاف اسان قرارداد پاس ڪئي ، سينٽرل گورنمينٽ کي رڪمينڊ ڪيوسين، پر ان جي مخالفت پي- پي- پي جي نمائندن، سيف الله پراچه، غوث بخش رئيساڻي ۽ ڄام غلام قادر ڪئي. اسيمبلي جا منٽس اڄ به پيا آهن. سينٽرل گورنمينٽ جي آرڊر تي پريس ٽرسٽ جي اخبارن ان کي نه ڇپيو، پبلسٽي گهٽ ملڻ ڪري اوهانکي غلطفهمي ٿي. ڏوهه سينٽرل گورنمينٽ جو آهي، پر اوهان نعپ جو ٿا سمجهو.

سوال: سنڌ ۽ سنڌين سان تمام گهڻا ناحق ٿيا آهن. اسان زماني کان احتجاج ڪري رهيا آهيون ته ڪراچي ريڊيو ۽ ٽي وي تان سنڌي پروگرام لاءِ وقت وڌايو وڃي. پر اڃتائين سنڌي پروگرام نه وڌايو ويو آهي، انهيءَ لاءِ توهان بذات خود ڪهڙي ڪوشش

ڪئي آهي؟

جواب: سنڌي واقعي حق بجانب آهن. ريڊيو ۽ ٽي وي تي سنڌي پروگرام جو وقت وڌائڻ گهرجي. جنهن حالت ۾ بوسنٽر ٻه لکو آهي ۽ سنڌ جي ڪافي حصي ۾ ٽي وي پروگرام ڏسجي ٿو. تنهنڪري ٽي وي ۽ ريڊيو کي اها جستجو ڪرڻ گهرجي ته جيڪي سنڌي نٿا سمجهن، سي سنڌي سمجهي سگهن، اهو ميڊيا ڏاڍو سٺو آهي، جيڪڏهن حڪومت نيڪ نيتيءَ سان انتي عمل ڪري ته سنڌي زبان کي ان ميڊيا جي ذريعي ڦهلائي سگهجي ٿو.

سوال: سنڌ نعپ ان لاءِ ڪهڙي ڪوشش ڪئي آهي؟

جواب: سنڌ ۾ حڪومت ڪنهنجي آهي؟

سوال: سنڌ نعپ، پارٽي ليول تي ان لاءِ ڪا جدوجهد ڪئي آهي؟

جواب: پارٽي ليول تي اسان ڪوشش ڪئي آهي . اسان ريزوليشن پاس ڪيا آهن، مان هينئر اوهانجي سامهون بيان ڏيان ٿو ته سنڌ نعپ جي صدر جي حيثيت سان سنڌين جي اها گهر بلڪل صحيح گهر آهي. انهيءَ ميڊيا جي رستي آساني سان سنڌي ڦهلائي سگهجي ٿي، سنڌي ٻڌڻ وارا وڌندا ۽ سنڌي پروگرام حد کان وڌيڪ مقبول ٿي سگهي ٿو.

سوال: پاڪستان رائٽرز گلڊ پاران اردو ادب تي هر سال هڪ لک چاليهه هزار روپين کان به مٿي رقم انعام طور ڏني ويندي آهي، پر صوبائي ٻولين کي فقط ٻه ٻه هزار رپيا ڏنا ويندا آهن. انهيءَ خلاف نعپ ڪڏهن ڪو قدم کنيو آهي؟

جواب: اسانجي سامهون اهو مسئلو هاڻي آندو ويو آهي. سينٽر ۾ حڪومت سنڌ جي آهي، اسانجي سنڌ جي نمائندن انهي واسطي ڇا ڪيو آهي؟ باقي جيترقدر نعپ جو سوال آهي، اسانجي سامهون هيل تائين ڪوبه احتجاج پيش نه ٿيو آهي، هاڻي توهان ٻڌايو آهي، آئيمده اسانجي جيڪا به ميٽنگ ٿيندي آءٌ سينٽرل ورڪنگ ڪاميٽي تائين اهو ريزوليشن پهچائيندس.

سوال: مون اهو سوال انهيءَ ڪري ڪيو ته اسين هڪ پارٽيءَ

کي آزمائي چڪا آهيون، هن وقت پيپلز پارٽي نعم البدل آهي، اسين چاهيون ٿا تہ ان کي آزمايون ۽ ان جا خيالات سنڌي عوام تائين پهچايون.

جواب: هيل تائين پشتو ۽ بلوچي کي تہ ڪجهہ ملي ڪونہ ٿو. انهن سان ساڳئي (سنڌي وارن) ويڌن آهي، پر اسانجي ورڪنگ ڪاميٽي جي سامهون اها ڳالهہ نہ آئي آهي جنهن اوهان اسانجو ڌيان ڇڪايو آهي، تنهنڪري نعم البدل اوهان سان بلڪل متفق آهي تہ سنڌي کي ايترو (انعام) ملڻ گهرجي. جيترو ٻي زبان کي ملي ٿو.

سوال: ٻي سان مقصد؟

جواب: ٻي سان مقصد چئن صوبن جون چار زبانون.

سوال: انهن کي ٻہ ٻہ هزار ڏنا آهن. اسين چاهيون ٿا تہ اردو کي هڪ لک چاليهہ هزار رپيا....

شيخ صاحب ڳالهہ کي ڪٽيندي چيو: اسانجون تہ چار قومي زبانون ۽ هڪ رابطي جي زبان آهي، اسانکي پنجن ئي زبانن کي ساڳي طرح ڊيولپ ڪرڻو آهي.

سوال: تازو سنڌ جي دوري ۾ پيرزادي صاحب سنڌو ديش جي خلاف زبردست بيان ڏنا آهن ۽ ويجهڙائي ۾ سنڌ جي اڳوڻي وڏي وزير ممتاز صاحب چيو آهي تہ: سنڌ ۾ ڪابہ سنڌو ديش لاءِ تحريڪ نہ پيئي هلي. تازو ماهوار 'سهڻي' کي انٽرويو ڏيندي، سنڌ سرڪار جي هاڻوڪي ليبر منسٽر جناب عبدالله بلوچ چيو آهي تہ: جيڪڏهن ڪا اهڙي تحريڪ آهي بہ تہ اها ايڏي وڏي تحريڪ ڪانهي. اوهانجي خيال ۾ سنڌو ديش لاءِ ڪا تحريڪ هلي رهي آهي يا نہ؟

جواب: سنڌوديش جي معنيٰ تہ ٻڌايو؟ آزاد ملڪ؟

سوال: ها. پيرو صاحب تہ اهو مطلب ڪڍي ٿو، تہ آزاد ملڪ. پيرو صاحب فرمائي ٿو تہ سنڌو ديش معنيٰ علحيدگي اختيار ڪرڻ.

جواب: صوبائي خودمختياري اسانجي پارٽي جو پروگرام آهي. ۽ سنڌو ديش لاءِ جيڪڏهن ڪا تحريڪ هلي رهي آهي تہ ان جو علم مونکي بہ ضرور هئڻ گهرجي ها. ڇو تہ انهن ماڻهن کي جڏهن گرفتار ڪن ٿا تہ عدالت ۾ مان ئي انهن جو وڪيل هوندو آهيان.

Gul Hayat Institute

جڏهن مان اُنهن جا گرائونڊس پڙهي انهن کان صلاحون وٺندو آهيان. جيڪي سنڌو ديش تي تقرير ڪرڻ جي ڪري گرفتار ٿيا آهن. انهن جا جواب پڙهي سونکي تعجب ٿيندو آهي ته انهن جي ڊمانڊ صوبائي خودمختياري هوندي آهي. انهن جي ذهن ۾ اها ڳالهه ڪڏهن نه هوندي آهي نه انهن کي آزاد سنڌ گهرجي. ڇاڪاڻ ته هو مصيبت زده آهن ۽ انهن جا حق ماريل آهن، تنهنڪري انهنکي جيڪو نعرو وڻي ٿو اهي هڻن ٿا، پر نعري جي پس پرده جيتريقدر مون سمجهيو آهي، هنن جو مقصد آهي صوبائي خودمختياري. توهانکي ياد هوندو ته جڏهن جيئي سنڌ جو نعرو لڳو هو ته سچو سال ان کي ڦيرائي گهرائي چون پيا جيئي سنڌ. ساڳيءَ طرح مان سمجهان ٿو ته سنڌو ديش کي ڦيرائي گهيرائن پيا، فقط پاڪستان جي ڪنهن خاص حصي کي ڌيڄارڻ لاءِ.

سوال: بلوچستان جي اڳوڻي وڏي وزير جناب عطاالله مينگل جو اخبارن ۾ بيان آيو هو ته: حڪومت، سنڌ ۾، سنڌوديش جي تحريڪ کي ڇو نٿي ڇڪائي. پر خود اوهان هينئر فرمايو آهي ته سنڌ ۾ سنڌوديش جي تحريڪ، پنهنجي حقن ۽ صوبائي خودمختياري لاءِ آهي، پوءِ جناب عطاالله مينگل جو اهڙو بيان....

شيخ صاحب ڳالهه ڪٽيندي چيو: پهريون ته اوهان جيڪو سوال ڪيو آهي ۽ جنهن بيان جو ذڪر ٿا ڪيو، سو مڪمل به آهي يا نه. ڇاڪاڻ جو جنهن ماڻهو جو پٽ ۽ پاڻ صوبائي خود مختياري لاءِ جيلن ۾ وڙهن ٿا، اهو ڪيئن چوندو ته صوبائي خود مختياري..

سوال: مون پاڻ اخبار ۾ اهو بيان پڙهيو آهي.

جواب: سائين قبلا، پهرين ڏسو ته اها ڪهڙي اخبار آهي ۽ هنن ڪهڙي زاويي سان اها خبر ڏني آهي. توهان سردار صاحب سان شايد نه مليا آهيو، جي توهان ملو ته توهان چوندا ته اهو بيان من گهڙت آهي. جيئن مينگلن سنڌ تي حملو ڪيو.

سوال: ڇا بلوچستان جا حالات موجوده حڪومت جي ڪنٽرول ۾ آهن؟

جواب: انهيءَ جو جواب ته بلوچستان جا نمائندا ۽ آتان جا رهندڙ

Gul Hayat Institute

ڏيئي سگهن ٿا.

سوال: اوهان سنڌ نعپ جا صدر آهيو. اوهانجا هنن سان واسطا آهن.

جواب: ويجهڙائي ۾ اسانجي ورڪنگ ڪاميٽي جي ميٽنگ نہ ٿي آهي. جيڪا بہ معلومات اخبارن ۾ اچي ٿي. اُنهيءَ جي مونکي خبر آهي. جيڪا انفارميشن پرائيويٽلي ٿي اچي اُها اٿينٽيڪيٽ ڪانهي. باقي اڪبر خان بگٽي جا بيان ڏسو. جڏهن گورنر هو تہ چئي پيو: صوبي ۾ امن امان آهي. هاڻ جڏهن گورنر ڪونهي تہ چئي ٿو: صوبي ۾ ايمرجنسي ٿي هلي.

سوال: بلوچستان متعلق جيڪا ڪميشن پٺو صاحب ويهارڻ چاهي ٿو، اوهانجي نظر ۾ اُنهيءَ جو مقصد ڇا آهي؟

جواب: ڪميشن نہ. آفيشل ڪانفرنس چئو. چار سيڪريٽري، چار وزير ۽ گورنر هوندا، آهي ڇا چوندا! جيڪو پٺوصاحب چوندو اهوئي چوندا. اهي تہ سازندا آهن، جيئن سُر وارو ڳائيندو، تيئن هو ساز وڄائيندا. اِها ڪهڙي ڪانفرنس آهي، هنن ڇيو آهي تہ ڪوبہ اپوزيشن وارو نہ ايندو. سائين، اها تہ هڪڙي ڏُن آهي جيڪا سڀ گڏجي وڄائيندا.

سوال: ڇا ايران، بلوچستان جي عوامي حقن جي خلاف آهي؟

جواب: سائين، مان ڪو چئي سگهان. مان فقط ايترو چوندس تہ حڪومت ايران کي بہ بلوچستان طرفان شايد غلط خبر ڏني وئي. تنهنڪري حڪومت ايران پنهنجا هيليڪاپٽر ۽ فوج موڪلي هئي، پر جڏهن حڪومت ايران کي صحيح خبر پيئي تہ هنن وٺيرا ڪيو. باقي مان ايترو چوندس تہ شروع ۾ هنن جا هيليڪاپٽرس، وهيڪلس ۽ سولجرز ڪوئيٽا ۾ هئا، جن جو ذڪر مرحوم مولوي شمس الدين پنهنجي بيان ۾ ڪيو هو. تنهنجي معنيٰ هنن کي، هڪڙي تصوير ڏيکاري وئي هئي، ۽ شايد هنن بي ڪا تصوير ڏني آهي، تنهن سبب پيو دفعو....

سوال: هينئر محسوس پيو ڪجي تہ ايران ۽ پاڪستان جا تعلقات اڳي جهڙا سٺا نہ آهن. اوهانجو ان بابت ڇا خيال آهي؟

جواب: ظاهر آهي هي تہ انٽرنيشنل پاليسي ـــ خان عبدالولي خان

جو انٽرويو جيڪو B B-C ڏهن تان اوهان ٻڌو هوندو، جنهن ۾ هنڪي ڳالهائڻ جو ٽائيم به نه پيا ڏين ۽ سوال ڪري هڪدم انٽريشن پيش ٿي ۽ اها خبر پاڪستان ۾ جيڪا ايماندار صحافت آهي، تنهنجي ڪري ڪنهن به اخبار نه ڇپي. هن چيو هو ته: اسلامي سمٽ ڪانفرنس سان پاڪستان پنهنجي ستاويهن سالن جي پرڏيهي پاليسي کي بدلي ڇڏيو. اڄ ڏينهن تائين اسانجا ناتا ايران ۽ ترڪي ۽ سان هئا ۽ مسلمان ملڪن ۾ اهي ٻئي اسلامي ملڪ هئا، جن اسرائيل کي تسليم ڪيو. اسان اسرائيل کي تسليم ته نه ڪيوسين، پر اسانجا آر.سي.ڊي ۽ سينٽو سان ناتا هئا ۽ اهي به (ايران - ترڪي) هئا جن جا مفاد اسرائيل سان گڏجن پيا. هينئر پهريون دفعو اسانجي حڪومت اها پاليسي بدلائي آهي، پر اسين اهڙي اسٽيج تي پهتا آهيون جو پاڪستان جو اڌ حصو اسانکان جدا ٿي ويو. هن ننڍي ڪنڊ ۾ پاڪستان هڪ ننڍي رياست آهي. نه هنجو رسوخ آهي نه ايترو اثر آهي، جو هو ڪو اِفيڪٽو ۽ ليڊرشپ جو پارٽ پلي ڪري سگهي، اوپر پاڪستان جي عليحده ٿيڻ ڪانپوءِ هندستان جي مقابلي ۾. هينئر پاڪستان وري نئون خواب پيو ڏسي ته ايراني نار واري ايريا جي ليڊرشپ تي قبضو ڪيون، تنهنڪري (عرب) شيخن سان پاڪستان پنهنجا تعلقات وڌيڪ هموار ڪرڻ گهري ٿو، پر ايران چاهي ٿو ته هندوستان ڪانپوءِ هن خطي ۾ سندس طاقت آهي، تنهنڪري هن خطي ۾ هو ليڊرشپ ڪري. تنهنڪري ظاهر ظهور پاڪستان ۽ ايران جا تعلقات ايترا خوشگوار ناهن. اهو ايران جنهن ٦٥ ۽ ٧١ جي جنگ ۾ پاڪستان کي پنهنجا جهاز ۽ بارود ڏنو ته هندستان جي خلاف استعمال ڪريو، اهوئي ايران گذريل هفتي جي ٽائيم ميگزين ۾ انٽرويو ڏيندي چوي ٿو ته: we have got very warm Relations with India. ايران جو وزير خلعت باري هندستان ۾ چوي ٿو ته: 'اسانکي هاڻي يقين ٿي ويو آهي ته هندستان پاڪستان کي ٽوڙڻ نٿو گهري، تنهنڪري اسانجا هندستان سان وڏا گهرا ناتا آهن.' هينئر هندستان ۽ ايران ليڊرشپ وٺڻ ٿا چاهين.

سوال: روس جا ڪڏهن به پاڪستان سان سٺا تعلقات نه رهيا آهن

پر نعپ کي هميشه ’روس نواز‘ سڏيو وڃي ٿو. اوهانجو ان باري ۾ ڪهڙو خيال آهي؟

جواب: اهو لقب روس نواز، ڪافي عرصي کان مشهور آهي. ڪنهن وقت روس جا ايجنٽ به چيو وڃي ٿو. مون جڏهن نعپ ۾ بهرو وٺڻ شروع ڪيو ته مونکي اهو ڏسي تعجب ٿيو ته نعپ کي جيڪي طاقتون ڪچلڻ ٿيون (روس) انهن جي حمايت ٿو ڪري. بلوچستان ۾ جيڪو ڪجهه ٿيو آهي ۽ جيڪي مجاهد اتي شهيد ٿيا آهن. روسي حڪومت جي سرڪاري پريس هڪڙو لفظ به ان لاءِ نه چيو آهي. نعپ جي پهرين لفظ تي زور ڏيو — ’نيشنل‘ اها نه روس جي ايجنٽ آهي ۽ نه آمريڪا جي ۽ نه ئي هندستان جي. هي Pure and simple National Party آهي. ۽ پروگرام به اسانجو نيشنل ڊيموڪريسي آهي.

سوال: سنڌ ۽ نعپ جا مفاد جيڪڏهن پاڻ ۾ ٽڪرائجي پون ته اوهان ڪنهنجو ساٿ ڏيندا؟

جواب: سنڌ جا مفاد ۽ نعپ جا مفاد پاڻ ۾ ڪڏهن به ٽڪرائجي نٿا سگهن، بلڪ نعپ ئي هڪڙي اهڙي پارٽي آهي جيڪا سنڌ جي مفاد کي سپورٽ ڪري سگهي ٿي. ٻي ڪنهن به پارٽي وٽ اهڙو پروگرام ئي ڪونهي.

سوال: مثال طور اينڊز اليڪشن يا ان کانپوءِ جي اليڪشن ۾ پوري پاڪستان ۾ ون پارٽي جي حيثيت سان اچو ٿا نه ظاهر آهي پنجاب جا مفاد هميشه اسانکان مخالف رهيا آهن ۽ جيڪڏهن پنجابين جو دٻاءُ نعپ تي پوي ته پوءِ اوهان ڪنهنکي سپورٽ ڪندا؟

جواب: جنهن وقت پنجاب نعپ کي چونڊيندو ته پنجاب خود چوندو ته اسانکي صوبائي خودمختياري گهرجي، سينٽر کي اهڙا اختيار نه ملن، سيڪيولر اسٽيٽ هجي ۽ ملڪ ۾ جمهوريت هجي. جيڪڏهن پنجاب جو عوام نعپ کي چونڊي ته هن ملڪ ۾ ڪڏهن به سنڌي پنجابي، سنڌي، مهاجر جي ٽڪر ٿيڻ جو سوال ئي پيدا نه ٿيندو.

سوال: پٽي صاحب، جي-ايم سيد لاءِ چيو آهي ته عوام هنکي ٺڪرائي ڇڏيو آهي. اوهانجو اِن باري ۾ ڪهڙو خيال آهي؟

جواب: مونکي ته تعجب ٿو ٿئي ٿو ته ڪنهن عمر رسيده ماڻهو کي جيل ۾ رکجي، جنهنکي هڪ طرف چاچا، چاچا چئجي ٿو. مان اوهانکي ٻڌايان ٿو ته جيئن رڪارڊ تي اچي ته جنهن وقت نعپ، پي- پي- پي- سان راضي نامو پيئي ڪري ته مارشل لا هڪدم هٽايو ته انهيءَ وقت پيٽي صاحب جي- ايم- سيد کي گهرايو ته: توکي ولي خان چاچو ٿو چوي تون منهنجو به چاچو آهين، ولي خان کي سمجهاءِ ته مارشل لا کي ڪجهه وقت ڇڏي ته مان ڪم ڪري سگهان. ولي خان واسطي جي- ايم سيد کي گهرايو ويو ۽ انهيءَ شخصيت کي، جنهن سنڌ واسطي ايڏيون قربانيون ڏنيون انهيءَ تي هن عمر ۾ ايڏيون سختيون ڪيون وڃن.

سوال: ماهوار 'سهڻي' کي تازو انٽرويو ڏيندي صوبائي محنت کاتي جي وزير جناب عبدالله بلوچ چيو آهي ته شاهه صاحب هاڻي پوڙهو ٿي ويو آهي اسين چاهيون ٿا ته هاڻي پاڻ آرام سان ويٺو رهي.

جواب: مونکي پاڻ تي ۽ ان نوجوانن تي شرم ايندو آهي، خير بلوچ صاحب ته ڪاليج ۾ منهنجو شاگرد رهي چڪو آهي ۽ مان پاڻ سياست ۾ نو وارد آهيان. اسانجي منهن تي اها ڳالهه نٿي ٺهي ته اسين جيڪي ڪلهه سياست ۾ آيا آهيون. انهنکي، جن سڄي عمر سياست لاءِ قرباني ڏني آهي، انهن لاءِ چئون ته اهي پوڙها ٿي ويا آهن، رٽائر ٿي ويا آهن. مونکي ته اڄ به شيخ عبدالمجيد سنڌي ڪا سياسي صلاح ڏيندو ته مونکي ان لاءِ بيحد احترام ٿيندو. ڇاڪاڻ ته اهي بزرگ آهن.

Gul Hayat Institute

سوال: ساڳئي انٽرويو ۾ بلوچ صاحب سيد جي ڪتاب 'جيئن ڏٺو آهي مون' تي سخت تنقيد ڪندي چيو ته: اهو ڪتاب مسلمانن لاءِ ڏاڍو نقصانڪار آهي. ڇا اوهان اهو ڪتاب پڙهيو آهي.

جواب: مون اهو ڪتاب پڙهيو آهي، بلڪ سيد صاحب اهو ڪتاب مونکي تحفي طور ڏنو هو. مون ڪيس چيو هو ته شاهه عبداللطيف، سچل ۽ ٻين، سنڌ جي شاعريءَ کي مالا مال ڪيو آهي. پر نثر ۾ اهانوت ڪجهه ڪونهي. اهو خال سيد صاحب فلسفي ۾ پورو ڪيو آهي. شاهه صاحب کي خدا وڏي حياتي ڏي ته نه فقط سياسي ليڊر جي

حيثيت سان، بلڪ سنڌي رائٽر جي حيثيت سان به تمام وڏو رول ادا ڪيو آهي. خاص ڪري فلاسافي، تاريخ يا ڪانٽيمپرري هسٽري ۾. 'جيئڻ ڏنو آهي مون' ۾ هن جهڙيءَ ريت ريلجيس فلاسافيز ڪي يعني اسلام، ڪرسچئنٽي، جوڊازم، هندوازم، ٻڌازم، تنهن سان گڏ گريڪ فلاسفي، رومن .... ايتري نندي ڪتاب ۾، سليس زبان ۾ سنڌي نوجوانن واسطي پيش ڪرڻ، مان سمجهان ٿو ته وڏي خدمت ڪئي آهي.

سوال: شيخ اياز موجوده وقت ۾، سنڌ جو سڀ کان وڏو شاعر آهي ۽ نوجوان نسل ۾ سجاڳي سندس شعر ڻ آندي آهي. پر سهڻيءَ کي انٽرويو ڏيندي مير علي احمد خان ٽالپر چيو آهي ته: شيخ اياز متوسط طبقي جي نمائندگي ڪري ٿو. اوهانجو انهيءَ باري ۾ ڇا خيال آهي.

جواب: شيخ اياز صاحب منهنجو هم عصر وڪيل آهي. هاسٽل ۾ ۾ به اسين گڏ هوندا هئاسين. مان شيخ اياز کي وڪيل جي حيثيت ۾ سڃاڻان ٿو. مان توهانجي سامهون تسليم ٿو ڪريان ته مونکي ادب سان ايتري دلچسپي نه رهي آهي، نه انگريزي، نه اردو، نه ئي سنڌي ادب سان. هيئنر جيڪي نثر ۾ لکجي رهيو آهي اهو مان سمجهي سگهان ٿو ۽ انهيءَ کي اپريشئيٽو ڪري سگهان ٿو. انهيءَ ڪري هن سوال تي مان ايترو ڪامپيٽنٽ نه آهيان جو توهانکي راءِ ڏئي سگهان.

سوال: اوهين موجوده سنڌي ادب باقاعده پڙهو ٿا.

جواب: بلڪل، البت شاعريءَ ڏانهن رجحان ڪونه اٿم، نثر ڪافي پڙهيو اٿم.

سوال: موجوده سنڌي ادب متعلق اوهانجو رايو ڇا آهي.

جواب: سنڌي ادب تيزيءَ سان ترقي ڪري رهيو آهي. ورهاڱي کان اڳ سنڌي ادب کي هندن ترقي وٺرائي هئي. مسلمان گهٽ هئا، هندو سنڌي، باحشاءِ ثقافتي ميلا ڪرائيندا هئا. انهن جي سنڌي اهڙي نه هئي، جهڙي اوهين ڳالهايو ٿا، انهن جي سنڌيءَ ۾ پنجهتر سيڪڙو هندي ۽ سنسڪرت هوندي هئي، جيئن هيئنر پنجهتر سيڪڙو فارسي ۽ عربي ....

Gul Hayat Institute

سوال: قطع ڪلامي معاف. اسين، جيڪا نوجوان ٽهي آهي، اسين انهيءَ ڳالهه جا حامي آهيون ته سنڌي زبان کي نج رکجي، نه عربي-فارسي گڏجي نه ئي هندي ۽ سنسڪرت

جواب: ڪجهه اديب اهڙا آهن، جيڪي نيٺ زبان استعمال ڪن ٿا. اڪثر جيڪي آهن، اهي پنهنجي لکڻين کي فارسي ۽ عربيءَ جي لفظن سان چمڪائين ٿا. حقيقت ۾ جيڪا ٻولي ٻين ٻولين جي لفظن کي قبول ڪري ٿي، اها زنده ٻولي آهي. مون هينئر سنڌيءَ ۾ هڪ نثر پڙهيو هو، جنهن ۾ هن لکيو آهي- ' موٽر کي ٽاپ گيئر ۾ وجهي.' هاڻ عام سنڌي ٽاپ گيئر سمجهن ٿا، معنيٰ ته اها زنده زبان آهي. مان چوندس ته (سنڌي) ادب ڪافي ترقي ڪئي آهي. مونکي خوشي آهي، فخر آهي ته سنڌي زبان، ايڏو جلدي ترقي ڪري رهي آهي. ۽ جيڪي انهيءَ ۾ حصو وٺي رهيا آهن، اهي مبارڪ جا مستحق آهن.

سوال: اوهان هينئر فرمايو ته اوهين سنڌي نثر پڙهندا آهيو، اوهين ٻڌائيندا ته ڪهڙي نثر نويس اوهانکي متاثر ڪيو آهي.

جواب: سڀنيءَ ۾ جيڪي امر جليل... امر جليل ڪاليج ۾ منهنجو شاگرد رهي چڪو آهي. مونکي خبر نه هئي ته ڪهاڻيڪار به آهي. تڏهن مونکي فقط اها خبر هئي ته ڪرڪيٽ کيڏندو آهي، ۽ قاضي عبدالغني صاحب جو پٽ آهي. مونکي سندس ڪهاڻيون پڙهي تعجب ٿيو ۽ هن مونکي ڪافي متاثر ڪيو.

سوال: اوهان ڪهڙا سنڌي رسالا وٺندا آهيو.

جواب: ادا، جيڪي به ملندا اٿم، هڪ دفعي ته الائي ڇٽيهه يا پنجيهه رپين جا (سنڌي) رسالا ورتم. سڀنيءَ جا پراڻا نمبر ۽ ٻيا سنڌي رسالا.

سوال: سنڌي ادب جو آئيندو اوهانجي نظر ۾ ڇا آهي، اهڙي حالت ۾، جڏهن ته حڪومت جي طرفان ڪا به مدد نٿي ملي.

جواب: ڀرين ته مان اوهانکي مبارڪ ڏيندس ته اوهين هن رسالي کي هلائي رهيا آهيو. سنڌي ادب جي اوهان وڏي خدمت ڪئي آهي. اهڙن ڪمن ۾ حڪومتون تيستائين سات نه ڏينديون آهن،

Gul Hayat Institute

جيستائين انهن جو پنهنجو مفاد نه هوندو آهي. تنهنڪري اوهانکي ٿي جدوجهد ڪرڻي پوندي. خدا ڪري اوهانجو پيغام سنڌ جي هر طبقي ۾ پهچي، ته جيئن سڀئي پڙهن. ۽ اها وڏيڪ بهتر ڳالهه آهي انهيءَ جي پٺ ۾ ته حڪومت اوهانکي پنج يا ڏهه هزار رپيا گرانٽ ڏي. يا ڪجهه اشتهار.

سوال: اردو ادب لاءِ مختلف بينڪون ۽ ڪمپنيون ادبي انعام ڏينديون آهن. اوهانانجو بينڪن ۾ ذاتي اڪائونٽ هوندو، اوهان پنهنجي بينڪن کي ڪڏهن لکيو آهي ته سنڌي ادب سان زيادتي پئي ٿئي، اوهين سنڌي ادب لاءِ به انعام ڏيو.

جواب: مان عرض ڪري چڪو آهيان ته انهيءَ مسئلي کي اسانجو اڌو اڳ ۾ ڪنهن به نه آندو آهي. پر هاڻ بينڪون (ذاتي) آهن ئي ڪونهن. هاڻي سنڌ جي نمائيندي ۽ سنڌ جي حڪومت جون آهن. مهرباني ڪري انهن کي چئو، ڇو ته بينڪن جا مالڪ هاڻ اهي آهن.

سوال: سنڌ يونيورسٽيءَ جي انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي، هر سال سنڌي ادب تي انعام ڏيندي آهي. ڇا اهو نٿو ٿي سگهي ته اوهان به پنهنجي طرفان ڪجهه رقم سنڌالاجي کي هر سال ڏيو، ته جيئن سنڌي ادب تي وڏيڪ انعام ڏئي سگهجي.

جواب: مونکي اڄ ڏينهن تائين ڪنهن به شخص ڪونه چيو آهي ته سنڌ لاجي واسطي ڊونيشن ڏيو. بيو ته اوهانجي نظر ۾ مان صاحب حيثيت هوندس، پر آهيان متوسط طبقي مان. بيو ته جڏهن کان سنڌ گورنمنٽ آئي آهي، سٺ سيڪڙو ڪيس مفت ڪٽيا پيا اٿم. پر انهيءَ ڪان اڳ ڪنهن (مدد) گهري به ڪونهي. نه ته مان جيڪر ذاتي طور تي...

سوال: قطع ڪلامي معاف، مان امداد گهرڻ ڪونه آيو آهيان.

جواب: نه، اوهين ڪونه ٿا گهرو. پر مان چوان ٿو ته اڄ تائين مونکان امداد ڪونه گهري وئي آهي. پر جيڪڏهن گهرندا ته وس آهر مان هروقت حاضر آهيان.

سوال: سائين، وري ڪجها سياست ڏانهن اچون ٿا.

جواب: وري سياست ڏانهن!

سوال: ها سائين. سنڌ ۾ ڪا خالص سنڌ سطح تي پارٽي آهي.

Gul Hayat Institute

جواب: ١٩٦٩ع ۾ ايوب خان گول ميز ڪانفرنس سڏائي هئي. انهيءَ وقت مان سيد صاحب سان گڏ اينٽي ون يونٽ فرنٽ ۾ هوس، اِها لوزفارم ۾ هئي. سيد صاحب جو خيال هو ته گول ميز ڪانفرنس ۾ سنڌ کي نمائندگي ملڻ گهرجي. انهيءَ خيال سان سيد صاحب مونکي خط ڪيو ته تون هل. عبدالمجيد سنڌي ۽ غلام مصطفيٰ ڀرڳڙي به هئا، اسين لاهور وياسين. پر خير اهو ڪم نه ٿيو. اتي لاهور ۾ ئي فيصلو ٿيو ته واپس هلي اينٽي ون يونٽ فرنٽ کي فارم جي شڪل ڏينداسين. تنهن ڪانپوءِ هالا ۾ مخدوم جي گهر تي ميٽنگ ٿي ۽ اتي اهو فيصلو ٿيو. منهنجي حياتيءَ ۾ اهڙي ميٽنگ نه ٿي آهي، جنهن ۾ سنڌ جا پروفيسر، اديب، شاگرد، زميندار ۽ وڏيرو طبقو سڀئي اچي گڏ ٿيا هئا. اتي شاهه صاحب فرمايو هو ته: مان يا منهنجو اولاد عملي طرح ڪڏهن به سياست ۾ حصو نه وٺندو، مون تي زور رکيو ويو آهي ته مان اينٽي ون يونٽ فرنٽ جي قيادت قبول ڪيان ۽ مان اها مجبوريءَ تحت قبول ڪريان ٿو. شاهه صاحب ايترو به چيو ته: مان خدا کي حاضر ناظر ڄاڻي چوان ٿو ته، مان سياست ۾ حصو ڪونه وٺندس. تنهن سان گڏ فيصلو ٿيو ته پنج ڀليڪن کي هن فرنٽ ۾ اچڻ نه ڏبو يعني پيرعلي محمد راشدي قاضي فضل الله، قاضي اڪبر، غلام نبي ميمڻ ۽ کهڙو. پر مهيني اندر آهي پنج ئي شاهه صاحب جي ارد گرد هجن ۽ اسين ٻاهر هجون. نتيجو اهو نڪتو ته ميٽنگ ۾ کوڙو لان ۾ ويٺوهو ۽ پيرزادو عبدالستار اندر ۽ اسين ڪڏهن شاهه صاحب وٽ ويهون، ڪڏهن پيرزادي صاحب وٽ. پيرزادي مونکي چيو ته: اها تحريڪ ائين نه هلڻ گهرجي. مون به چيو ته: اسان هڪڙي تحريڪ ۾ شامل ٿياسين، جيستائين اسين انهيءَ تحريڪ جي مقصد کي حاصل نه ڪنداسين.... پر شاهه صاحب جي غلطي آهي، هو نٿو مڃي. تحريڪ سندس قيادت ۾ نهي آهي، اسين انهيءَ ۾ بي اعتمادي نه آڻينداسين. نتيجو اِهو وڃي نڪتو ته غلام نبي آغا اينٽي ون يونٽ فرنٽ جو سيڪريٽري هو، پر جڏهن شيخ مجيب الرحمان آيو ته اختلاف هئڻ ڪري، هنکي هٽائي مونکي سيڪريٽري ڪيو ويو. ۽ جڏهن شيخ مجيب الرحمان ون يونٽ جي

Gul Hayat Institute

ٽوڙڻ جو اعلان ڪيو ته انهيءَ ڪانپوءِ جماعت اسلامي ۽ ڪائونسل مسلم ليگ به اهڙو اعلان ڪيو. انهيءَ دوران راشدي صاحب، سيد صاحب کي مشورو ڏنو ته: اوهانجي ليڊرشپ جيئن ته ڪامياب ويئي آهي ۽ (وڏيڪ) ڪامياب ٿيندي، جيڪڏهن اوهان سنڌ لاءِ جدا سياسي پارٽي ٺاهيو. جڏهن شاهه صاحب مون سان اهو ذڪر ڪيو ته منهنجي ذهن ۾ اها ڳالهه آئي ته: جيڪڏهن پاڪستان کي هڪ رهڻو آهي ته انهيءَ پارٽيءَ ۾ شامل ٿجي جيڪا سڄي پاڪستان جي هجي. جيڪڏهن پاڪستان مان نڪرڻو آهي ته پوءِ صوبائي پارٽي ٺاهجي. منهنجو ٿيورٽيڪل ڪنسيپشن هو ته فيڊريشن ۾ جيستائين فيڊرل پارٽي نه هوندي، اها فيڊرل اسٽيٽ نٿي رهي سگهي. مان تڏهن سياست کان ڪناره ڪش ٿي ويس ۽ هاڻي وري مان سياست ۾ اچي شامل ٿيو آهيان. ۽ شاهه صاحب جي تجربي مان اوهان ڏٺو ته ڪڏهن به شاهه صاحب ڊپازٽ ضبط نه ڪرائي آهي، پر هن اليڪشن ۾ شاهه صاحب ڊپازٽ ضبط ڪرائي، اهو سنڌ تي وڏو بدنما داغ آهي، جنهنکي اڳتي هلي اوهانکي صاف ڪرڻو پوندو.

سوال: سياست جا سوال ختم ٿيا، هاڻ ڪجهه ذاتي قسم جا سوال پڇان ٿو. اوهانجي زندگيءَ ۾ اهو ڪهڙو ڏينهن هو جڏهن اوهان ڏاڍي خوشي محسوس ڪئي.

جواب: سڄي زندگيءَ ۾ خوشيءَ جا ڏهاڙا چند رهيا آهن ۽ سيئي هڪ جهڙا برابر.

سوال: اوهانجي زندگيءَ جو سڀ کان خراب ڏينهن، جنهنکي اوهين وساري نه سگهيا هجو.

جواب: هڪڙو ڏينهن نه، باڪ ڪجهه عرصو چئي سگهان ٿو. مان انگلنڊ پڙهڻ ويو هوس، مان يتيم هوس، مونکي ڏاڍي جدوجهد ڪرڻي پئي. هتي مزوري ڪري گذر ڪرڻو پوندو هو. شام جو جڏهن ڊنر اٽينڊ ڪرڻي پوندي هئي ۽ جنهن وقت ذوالفقار علي ڀٽي ۽ ممتاز ڀٽي جا سوٽ ڏسندو هوس، ته انهيءَ وقت مونکي خدا تي ڏاڍي ڪاوڙ ايندي هئي.

سوال: اوهانجي زندگيءَ ۾ ڪو اهڙو واقعو ٿي گذريو آهي، جنهنکي اوهين ڪڏهن وساري نه سگهو.

Gul Hayat Institute

جواب: انهيءَ ڳالهه تي مونکي سوچڻو پوندو.

پوءِ شيخ چيو ته ڪجهه دير لاءِ ٽيپ رڪارڊر بند ڪريو.

۽ پوءِ ڪافي دير تائين شيخ صاحب ماضيءَ ۾ اهڙي واقعي کي ڳوليندو رهيو. ۽ پوءِ چيائين: انگلنڊ ۾، نومبر ۾ هڪڙو ڏينهن ملهائيندا آهن. 'ايميمبرنس ڊي' سينٽ آف پارلياينٽ جي سامهون، هڪ يادگار آهي، انهن ماڻهن جو، جيڪي ٻنهي جنگن ۾ مئا آهن. اتي سڄو شاهي خاندان، پارليامينٽ جا ميمبر، سرڪاري ۽ غير سرڪاري ماڻهو اتي ايندا آهن. ۽ ڳاڙها گل اتي رکندا آهن. مان به سوير اتي وڃي بيٺس ته ملڪ کي چڱيءَ طرح ڏسي سگهان. ٻن ٽن ڪلاڪن کانپوءِ لکن ماڻهن جو ميڙ ٿي ويو. جنهن وقت 'بِگ بين' گهڙيال ٽڪ هڻندو آهي ته ٻن منٽن لاءِ مڪمل خاموشي ٿي ويندي آهي. گهڙيال ٽڪ هنيو. لکا ماڻهو بلڪل خاموش ٿي ويا. انهيءَ وقت، منهنجي پرسان هڪ ماڻهو زور سان چيو: "هيل هٽلر، هيل هٽلر." انهي وقت مون ڏٺو ته هڪڙو سادي لباس ۾ پوليس وارو آيو، هنجي وات تي هٿ رکي هنکي ٻاهر ڇڪي ويو. پر لکن ماڻهن مان ڪنهن به چُرپُر نه ڪئي. مان انهيءَ قوم جي اها تاريخ ٿو سمجهان.

سوال: آخري سوال، سنڌ جي نوجوان نسل لاءِ ڪو پيغام ڏيڻ چاهيو ٿا.

جواب: سنڌ جي نوجوانن کي اهو چوندا ته وڏا خوشنصيب آهيو جو تاريخ جي هن دور ۾ پيدا ٿيا آهيو، جنهن وقت هن ملڪ جي تاريخ جو اهم حصو تيار ٿي رهيو آهي. ۽ اوهين انهيءَ ۾ حصو وٺي رهيا آهيو. جذبات کان پاسو ڪريو. جيڪي مسئلا آهن، انهن کي اڳو رکي جدوجهد ڪريو. ننڍن مسئلن کي ڪٺي، وڏن مسئلن کي نظرانداز نه ڪريو، سڀ کان وڌيڪ سنڌ جي نوجوانن رت واهايو آهي، قربانيون ڏنيون آهن، جيل ڀوڳيا اٿن. خدا جي واسطي انهن قربانين کي ڪنهن سٺي مقصد واسطي استعمال ڪريو. مقصد اهو هجي ته اسانجي صوبي ۾ امن رهي. اسانکي صوبائي خودمختياري ملي. سنڌ خوش ٿئي. سنڌ

خوش رهندي ته پاڪستان به خوش رهندو. اسين هن دنيا جا انسان آهيون، اسانجون نيڪ تمنائون سڄي دنيا لاءِ هئڻ گهرجن. اسين پنهنجو ڪردار ۽ عمل اهڙو رکون جنهن سان ڪنهنجو به استحصال نه ٿئي. اهڙا جرئتمند ۽ آئيڊيل نوجوان سنڌ ۾ پيدا ٿين، جو پيا اسانکان سبق سکن. سنڌي نوجوانن جيڪي قربانيون ڏنيون آهن، مان چوندس ته اهي سونهري لفظن ۾ لکيون وينديون. جن نوجوانن کي سياست سان دلچسپي آهي، اهي اسانجي پارٽيءَ جي موقف کي سمجهڻ جي ڪوشش ڪن، منهنجو ساٿ ڏين. انهن جيڪي قربانيون ڏنيون آهن، اسين کين انهيءَ جو فائدو وٺي ڏئي سگهنداسين.

جميل الدين عاليءَ جو دوهو.

جسے یہ چھولیں بنے وہ سونا آپ یہ خالي ہاتھ
’عالی جي‘ کا نام پڑا ہے مرزا پارس ناتھ.

▲ واقعي عالي صاحب، جڏهن کان اوهين نيشنل بينڪ آف پاڪستان جا وڏا آفيسر ٿيا آهيو، جنهن به اخبار يا رسالي کي ڇُهو ٿا، اُهو نيشنل بينڪ جي اشتهارن ذريعي ’سونو‘ بڻجيو وڃي. پر نه ڄاڻ ڇو، اها سعادت گهڻي ڀاڱي فقط اردو رسالن ۽ اخبارن کي حاصل ٿئي ٿي!

تنقيد ۽ رايا

سان اوهانجي هن حق لاءِ سدائين وڙهندس،
تہ اوهين مون سان اختلاف راءِ ڪري سگهو.

—— والٽيئر

■ مٺي جو پرچو پڙهيوسين. تمام گهڻو پسند آيو. ادا، توهانجي ساٿين تمام سٺي نموني رسالو ڪڍيو، ڪنهن بہ ڳالهہ جي ڪمي محسوس ڪرڻ نہ ڏني. ادا، ڪمي هئي تہ فقط توهانجي، جو توهان ان ۾ ڪونہ هئا، ائين پيو لڳي جڻ ڪتاب ٻئي خالي آهي. تمام افسوس جهڙي ڳالهہ آ تہ هن عوامي حڪومت ۾ اسانجي اديبن تي ڊي-پي-آر آ. پر ڊي-پي-آر هڻڻ وارا اڳ ۾ اهو بہ سوچي وٺن تہ ان جو انجام ڇا ٿيندو. نيٺ تہ اسين سجاڳ ٿينداسين. نيٺ تہ اسانکي بہ هوش ايندو؟ هڪ ڏينهن اسان سڀ هڪ پليٽ فارم تي گڏ ٿينداسين. پر اهو ڏينهن الائي ڪڏهن ايندو. الائي ڪڏهن اسان سجاڳ ٿينداسين، اسان پاڻ ئي هڪ ٻئي جا دشمن آهيون، ادا، اديبن جا نالا پڙهي تمام گهڻو افسوس ٿيو تہ اهي تہ اديب هئا ئي ڪونہ جنجو اڄ ڪلهہ هر زبان تي نالو آ، جنجو ڏاڍو چرچو آ، جيڪي پاڪي باغي ٿا سڏائين، جنجا توهان نمبر ٿا ڪڍيو، هڪڙن جا ڪڍيا انوَ ۽ ٻين جون تياريون پيا ڪيو. جنکي مقبول ڪرڻ ۾ توهانجو هٿ هو، اڄ اهي خاموش آهن. جليل، نسيم، سليم، اياز وغيره، ڇا انهن سڀني وقت سان نام ڪري ڇڏيو آهي؟ يا توهانجا دشمن آهن. خبر ئي نٿي پوي تہ آخر ڳالهہ ڇا آهي، پڙهندڙؤ توهان ذرا غور ڪيو تہ جليل حڪومت جي اخبار ۾ ڪالم شروع ڪيا آهن ۽ سهڻيءَ لاءِ ڪهاڻيون بند ڪيون اٿس، ٿورو توهان ان تي غور ڪيو تہ توهانکي سڀ ڪجهہ معلوم ٿي ويندو تہ جليل هاڻي امر رهيو آ يا نہ. ڇا اهڙا انسان بہ آمر رهندا آهن؟ ادا، اسانکي تمام گهڻو افسوس ٿيو، انهن اديبن تي، جن

Gul Hayat Institute

اسانکي مستقبل جا حسين خواب ڏيکاريا هئا، اڄ اهي وقت سان ناهه ڪيو ويٺا آهن، اسانجي خوابن کي چڪنا چور ڪري ڇڏيو اٿن. انهن ڪهاڻيون لکي، ڪهاڻين ۾ نعري بازي ڪري، پنهنجي قوم سان فراڊ ڪيو اٿن. اسانکي هاڻي سوچڻ گهرجي ته اهو سڀ فراڊ هو. اڄ انهن جا ضمير مري ويا آهن. توهان سڀ طارق جا دوست هئا، جليل کي ته طارق پنهنجو ڀاءُ سڏيندو هو، اڄ ڀائر به خاموش آهن، نوڪرين بچائڻ لاءِ يا پئسا ڪمائڻ لاءِ؟

— نسرين جتوئي، صنوبر جتوئي. حيدرآباد، سنڌ

■ سهڻي ئي واحد رسالو آهي، جيڪو سنڌين جي حقن لاءِ پاڻ پتوڙي رهيو آهي. ڪاميابي يا ناڪاميابي اها ٻي ڳالهه آهي، پر گهٽ ۾ گهٽ حقيقتون ته بروقت آئيني وانگر سامهون آڻي ٿو. جيڪي ڪجهه رسالو لکي ٿو سؤ سيڪڙو سچ تي مبني آهي، هاڻي اچو ته توهانکي ايسوفرٽيلائيزر جو سير ڪرايان. هتي ٽوٽل ورڪر ٣٠٠ آهن، جن مان فقط ٥٠ کن لوڪل آهن، باقي پٺيوالي ڪان وٺي آپريٽر تائين ٻئي صوبي ڪان آيل آهن ۽ اڃا تائين ايندا رهن ٿا. پٺيوالا، پورن ڀرڻ وارا Non-skilled ورڪر، ڪلارڪ، اسٽينو، لئباريٽري ٽيڪنيشن، هيلپر سڀ ٻئي صوبي ڪان Import ٿيل آهن. ڇا سنڌ ۾ مزدور يا ڪلارڪ به ڪونه آهن؟ جيئن ته فيڪٽري ۾ پنجاب جا آفيسر آهن، ان ڪري اهي پنهنجن ڀائرن، سوٽن، ماسانن ۽ ٻين عزيزن کي ڳوٺائي ڪمپني ۾ ملازم ڪرائين ٿا. سنڌي يا ڪراچي جا باشندا جيئن ته لاوارث آهن، انڪري انهنکي ڪو به حق ناهي ته هن فئڪٽري ۾ ملازم ٿي سگهن. ها البت جڏهن فئڪٽري خراب ٿي پوندي آهي ۽ تمام مشڪل ڪم ٿي پوندو آهي ۽ آفيسر پنهنجي عزيزن کي تڪليف ڏيڻ نه چاهيندا آهن، تڏهن البت روزانو ويجز تي سنڌي پائيپ فٽر وغيره ڪمپني ڪٺندي آهي. ۽ پوءِ جيئن ڪم پورو ٿيندو آهي ته انهن کي جواب ملندو آهي ته جائو اب همارے پاس جگه نهين هے. ان مان توهان خود اندازو لڳايو ته جڏهن فئڪٽريءَ جي خراب ٿيڻ وقت ڏاڍيا

مشڪل ڪم لوڪل ماڻهو ڪري سگهن ٿا، تڏهن نارمل وقت ۾ ته هو آسانيءَ سان ڪم ڪري سگهن ٿا. پر ڪمپني پنهنجو ڪم ڪڍي هنن کي رخصت ڪري ڇڏي ٿي ۽ پنهنجا ماڻهو گهرائي انهن کي ڪم سيکاري پڪو رکي ٿي. آهي ڪو انصاف؟ انگريز انصاف ڪري ويا خدا انهنکي خوش رکي. اڄ شرط ٦٠ ماڻهو لوڪل ڀرتي ڪري ڪراچي موڪليون. جيڪي ٽريننگ ختم ڪري شانه بشانه ڪمپني ۾ ڪم ڪرڻ لڳا. پر جيئن ئي انگريز واپس پنهنجي وطن وريا ته پاڻ وارن مسلمان ڀائرن جي بادشاهي ٿي. بادشاهي ملڻ شرط پنهنجا ماڻهو آڻڻ شروع ڪيائون. نتيجو اهو نڪتو جو جيڪي ٦٠ ڪن ماڻهو هئا، اهي دلشڪسته ٿي پيا جو نااهل رنگروٽ انهن مٿان حڪومت ڪرڻ لڳا. نتيجو اهو نڪتو جو ڪجهه ڪمپني، ڇڏي ٻاهر ملڪن ۾ هليا ويا. ڪجهه پنهنجو ذاتي ڪاروبار ڪرڻ لڳا ۽ باقي ڪي ڏمه ڪن رهيا آهن، پر انهن جو مستقبل تاريڪ آهي، ان ڪري اهي به ٻاهرين ملڪن ڏي اسرڻ جي ڪوشش ۾ آهن، ڇو جو انهن کي پتو آهي ته ڪوبه پروموشن ڪونه ملندو تنهنڪري گهٽو رهي وقت وڃائيندا. ■ تازو ليبارٽريءَ ۾ ٻه ٽيڪنيشن جون جڳهون خالي ٿيون. پر ٻنهي جڳهن تي لاهور جا ماڻهو ڀرتي ٿي ويا. حالانڪ ڪراچيءَ ڪان ٻه ٻه ٽي ماڻهو جيڪي لاهور وارن ڪان وڌيڪ ڪئاليفائيڊ هئا، سي انٽرويو ۾ گهرايا ويا، پر ترجيح لاهور وارن کي ملي ۽ ٻئي ماڻهو لاهور وارا اپائنٽ ٿي ويا. ڪجهه عرصي ڪانپوءِ هڪ لاهور وارو استعيفي ڏئي ويو، تڏهن مس هڪ ڪراچيءَ جو جيڪو M. S C هو انکي اپائنٽ ڪيو ويو. پر پگهار جيڪو لاهور واري کي، جيڪو فقط انٽر آهي، ان جي برابر ڏنو ويو. ■ ٻه اسٽينو سيڪريٽري جون جڳهون خالي ٿيون، حالانڪ ڪمپنيءَ ۾ ٦ سالن ڪان وٺي ڪئاليفائيڊ سيڪريٽري فقط ڪلارڪي ڪري رهيا هئا ۽ انهن ٻنهي جڳهن تي سندن حق هو، پر حق کي ڪير ٿو پڇي، ٻه ماڻهو هڪ ملتان ڪان ۽ هڪ لاهور ڪان گهرائي انهن کي فتافٽ پروموشن ڏئي، مئنيجمينٽ ۾ کنيو ويو. لوڪل اسٽينوگرافر

Gul Hayat Institute

واچون پٽي بٽي هٿ منهن تي هنيون رويو پيا روئن، ڪجهه ڪونه ٿين. ■ رڳو ايترو به بس ناهي، ڇو جو آفيسرن جا ڪي عزيز ڪمپني ۾ نندي عهدي تي ڪم ڪرڻ لاءِ راضي ناهن ته انهن لاءِ وري ٺيڪا حاضر آهن. هڪ ماڻهو جيڪو ڏهرڪي شهر ۾ شربت ۽ بوتلون وڪڻندو هو، ان کي سندس عزيز فئڪٽري جي ڪئنٽين جو ٺيڪو وٺي ڏنو ۽ ان طرح ڪمپني کيس ٠٠٧، ١ رپيا مهنو امداد ڏئي ٿي، جڏهن ته گئس، بجلي، ڪراڪري وغيره سڀ مفت آهن ۽ ڪئنٽن جا اگهه به شهر جي هوٽلن جيترا آهن. اهڙو ڪو انڊير پيو آهي ڪو پڇڻ وارو. ون يونٽ ته فقط ڪاغذي ڪارروائيءَ ۾ ٽٽل آهي، پر حقيقت ۾ اڃان تائين ون يونٽ آهي. ■ هاڻي وري آفيسر ڏسو، سڀ ٨٠ کن آفيسر آهن، پر سڀ پنجاب جا، ڪي چند ڪراچيءَ جا آهن ۽ فقط هڪ سنڌي ننڍو آفيسر آهي، تازو اپرينٽس انجنيرز جون تقريرون ٿيون، پر ڪو به سنڌي ڪونهي يعني سنڌ يونيورسٽي يا سنڌيءَ جو نالو نشان ڪونه ملندو. توهان وزير محنت کان سوال ڪرڻ بدران اسان کان پڇو، وزير بادشاهه کي ڪهڙو پتو، وزير وغير هتي ايندا آهن، پر ڪلب وغيره گهمي ۽ فئڪٽري جو هوائي چڪر لڳائي واپس ويندا آهن. هن خط شايع ڪرڻ سان وزير صحت کي صحيح طرح سان اندازو ٿي ويندو ته ون يونٽ فقط ڪاغذي ڪاروائي هئي، حقيقت ۾ اسان اڃان ون يونٽ ۾ آهيون. ■ اسان اميد ٿا ڪريون ته هن ڏس ۾ جتوئي صاحب ضرور ڪو قدم کڻندو ۽ پارٽيءَ جي منشور مطابق هي بنيادي مسئلو ضرور حل ڪندو ۽ فئڪٽريءَ وارن کي تنبيهه ڪندو ته سنڌين کي جائز حق ڏين ۽ ٻاهران ماڻهو گهرائڻ بند ڪن، آخر برداشت جي به ڪا حد ٿيندي آهي. ڇا آهي ماڻهو جيڪي ڪمپنيءَ جي شروع کان وٺي ڪم ڪندا رهن ٿا، انهن کي پڪي ٿيڻ جو حق ناهي؟

— او. ڪي. خان، ايسو فئڪٽري، ڏهرڪي.

■ سچو ارشاد حسين قاضي، جيٺي سنڌ. ڪجهه وقت اڳ مون ٻڌو هو ته طارق اشرف D-P-R تحت گرفتار ڪيو ويو آهي. اعتبار ئي نه پئي آيو انهيءَ ڳالهه تي، پر مٽي جي مهٽي پڙهڻ سان گڏ

Gul Hayat Institute

شدت سان افسوس ٿيو ته واقعي سنڌ حڪومت، سنڌين سان ڀلائي ڪندي رهي آهي ۽ ڪنديَ رهندي. ■ جيڪي اديب ۽ شاعر، ڪهاڻين ۽ شعرن ۾ سنڌ واسطي سوريءَ تي چڙهڻ ۽ سنڌ خاطر نثار ٿيڻ جون ڏاڙون هڻندا رهيا آهن. انهن اديبن پيٽ ڏانهن گوڏا سوريا آهن. انهن جي ضمير ۽ غيرت جو ڀهاڙ ڪري پيو آهي. ڪٿي آهي امرجليل؟ خود مطلب انسان پنهنجي مطلب لاءِ ڪيترو نه ڀاڙڪي ۽ پنهنجي ضمير کي پوڙهن ٿا. پر طارق اشرف جي گرفتاريءَ تي جيترو افسوس ڪجي، اهو گهٽ آهي. ■ هن پرچي کي سنڀالڻ لاءِ اوهانجو ٿورائتو آهيان. پر هن پرچي ۾ هڪ وڏو خال هو، جنهنجو مطلب اوهين سمجهو ٿا. عبدالحليم جي مزاحيه ۽ نجم عباسيءَ جي ڪهاڻي 'ديسي سيڻ ڪجن' تمام سٺيون ڪهاڻيون آهن. انور جو نظم سٺو هو.

— سومرو غلام علي ڪامل، ميان جو ڳوٺ.

■ ڀاءُ طارق جي ڊفينس آف پاڪستان رولز هيٺ گرفتاري نهايت افسوسناڪ آهي ۽ اختياري وارن لاءِ بيحد شرمناڪ. هنگامي حالتن هيٺ بنيادي حقوق ۽ شهري آزاديون ضرور پابند هونديون آهن، مگر انساني عالمي حقن سان هرون پرون اگرائي ڪري، هٿ چراند ڪرڻ ڪان هرڪو حاڪم شرمائيندو ۽ لهرائيندو آهي، پر اهڙا به سائين جا سنواريا صاحبان لوح قلم هوندا آهن. جيڪي صبر ۽ ڌيرج کي پنهنجي بي عزتي ۽ ڪمزوري ۽ ابهري انتقام يا اگرائيءَ کي عزت ۽ دليري جو بنياد سمجهندا آهن. ابهرن، اتاولن ۽ نازڪ مزاج شاهن جو هي ڪارنامو آهي، مون تاريخ ١١ مئي تي هڪ ٽيليگرام ذريعي ڪجهه ڪليل لفظن ۾ انهيءَ گرفتاري جي مذمت ڪئي هئي، پر اسانجي موجوده صحافت .... يار نه چو اچڪلهه اها اسان سڀني سنڌين جي بي عزتي آهي. آفتاب انهي پريس پڌرائي کي لائق ئي نه سمجهو. وري به شاباس آهي عبرت کي جنهن تاريخ ١٣-٥-٦٤ تي جي اشاعت صفحه ٻي تي ڪالم ٨ ۾ هڪ ننڍي ڪنڊائتي خبر پنهنجي نمائندي جي حوالي سان ڏني آهي، حالانڪ مونکي اها به خبر ڪانهي ته لاڙڪاڻي ۾ 'عبرت' جو نمائندو ڪير بزرگ آهي.

Gul Hayat Institute

بهرحال نمائنده جي حوالي سان خبر به اچي وئي، پر ان ۾ منهنجي پريس ٽيليگرام جو نه ڪو حوالو ڪونه هو، بلڪ منجهس نه اهو ساهه هو ۽ نه اهو سرير. آخر جذبات ۽ تمنائن جو اظهار ڪجي ته ڪيئن! ■ چا هن ملڪ ۾ جذبن جو اظهار ئي سڀ کان وڏو گناهه ۽ مصلحت پسندي، چمچاگيري، خوشامد ۽ سياسي منافقي ئي سڀ کان وڏو ثواب آهي؟ پر وري به 'عبرت' کي شاباس آهي 'آفتاب' وارڻ ته ڪنگهيو به ڪونه. اسانجي صحافي برادري اسانجي گرفتاري تي احتجاجي بيانن کي ايتري جڳهه ۽ اهميت به نه ٿي ڏيئي سگهي جيتري ڊڳي جي چوريءَ جي خبر تي. هن موقعي تي اردو جو هڪ شعر ياد اچي ٿو:

جسني لکهي تمام عمر کاغذون کي ڍير،
چهوٽي سي اک خبر هي صرف انتقال پر.

— ذوالفقار راشدي، وڪيل

■ مٺيءَ جي سهٽيءَ ۾ انٽرويو ته نهيو، پر ايڊيٽوريل به ڪونه هو، جنهن ڪري ڪو خاص تاثر ڪونه چڏيائين. البت نجم عباسي جي ڪهاڻي، بشير موريائي جو مضمون سٺا ۽ سانڍڻ جهڙا آهن. ■ اوهان طارق کي اسان پڙهندڙن پاران گذارش ڪيو ته جيل مان به ايڊيٽوريل لکي، ڇو ته اوهانکي سچ ته هميشه لکڻو ئي پوندو ۽ چاهي اهو جيل جي ڪال ڪوٺڙين مان لکجي يا ڦاهي جي تختي تان. ادا، طارق کي چوندا ته اوهان مايوس نه ٿيندا. اسان سنڌي سهٽيءَ کي گهر گهر ڪئي به پهچائي ايندا سين ۽ پويان سهٽيءَ کي نقصان نه پهچڻ ڏيندا سين، پر سوال آهي ته اوهان ايڊيٽوريل ضرور لکو. ■ ادا ارشاد، جيڪڏهن طارق اشرف جيل اندران نه لکي ته پوءِ اوهان ضرور لکو، جئين اهاڪوٺ پوري ٿئي ۾ حڪومت کي به خبر پئي ته اڃان رج مان رڙ اچي ٿي متان ائين سمجهن مٺا مور سارا. ■ باقي انٽرويو پل پاڻ آزاد ٿين ته پوءِ وٺو، ڇو ته طارق جهڙو انٽرويو وٺندڙ شايد ڏکيو لڀي.

— سچڻ سنڌي، دباهه

Gul Hayat Institute

هن پرچي جا ليکڪ

ناصر مورائي، پورو نالو سيد ناصر علي شاهه ٥٧-١٩٥٨ع کان ڪهاڻيون لکي رهيو آهي. سندس ڪهاڻيون ’روح رهاڻ‘، ’نئين زندگي‘، ’انسان‘ کان علاوه ’سهڻيءَ‘ ۾ به ڇپيون آهن، ڪجهه سال اڳ سندس ناولٽ ’راتيون جاڳڻ جي‘ پڻ ڇپيو هو. سپرنٽنڊنٽ جيل جو امتحان پاس ڪرڻ کانپوءِ به نوڪري نه مليس، اڄڪلهه ڪراچي ريڊيو ۽ ٽي-ويءَ تي ڪم ڪندو آهي.

نجم عباسي، پورو نالو نجم الدين، ذات عباسي، پيشو ڊاڪٽر. رهائش حيدرآباد ۾. ١٩٤٦ع کان ڪهاڻيون لکي رهيو آهي. سندس ڪهاڻين جا مجموعا ’طوفان جي تمنا‘ ۽ ’پٿر تي ليڪو‘ شايع ٿي چڪا آهن گهڻي ڀاڱي سنڌيءَ جي سڀني رسالن ۾ سندس ڪهاڻيون شايع ٿي چڪيون آهن.

ٻيدل مسرور بدوي، سنڌيءَ ۾ ايم.اي ڪيل اٿس. شڪارپور ۾ رهي ٿو. سندس ڪهاڻيون مختلف رسالن ۽ ڪتابن ۾ شايع ٿيون آهن. سهڻيءَ ۾ سندس هيءَ ٻي ڪهاڻي آهي.

Gul Hayat Institute

الطاف شيخ، موجوده وقت جي مشهور ليکڪن ۾ سندس شمار ٿئي ٿو. کيس شهرت سندس سفرنامن جي ڪري ملي آهي. ’منهنجو ساگر، منهنجو ساحل‘، ’پيار جي ڳُهٽ‘ ’سمونڊ جي ساٿيهه‘ ’سمونڊ جي سوين‘ ۽ ’وايون وڏجارن جون...‘ سندس مشهور ڪتاب آهن. نيشنل شپنگ ڪارپوريشن ۾ انجنيئر آهي.

سنڌيءَ جي برک ليکڪ

الطاف شيخ

جي نون سفرنامن جو نئون مجموعو

وايون وڏڄارن جون....

- هانگ ڪانگ جي پراسرار راتين جا رنگين داستان
- پوڙهين جوانين جون رنگين ڪهاڻيون
- هانگ ڪانگ ۾ سنڌي ثقافت
- هانگ ڪانگ ايشيا ۾ انگريزن جي آخري ڪالوني

الطاف شيخ جي پهرين سفرنامن کان وڌيڪ دلچسپ ۽ وڻندڙ
ٻه سؤ کان مٿي صفحا، ڇهن رنگن ۾ تمام سهڻو ٽائيٽل.

قيمت: ٥ رپيا، اڇي ڪاپي: ١٠ رپيا

سنڌ جي هر بڪ اسٽال تان خريد ڪري سگهو ٿا.

Gul Hayat Institute

يا

گهرائڻ لاءِ لکو:

محمد عبدالڪريم
نيوز پيپر ايجنٽ
٤ — گهٽي پڪو قلعو
حيدرآباد، سنڌ

سهڻي پبليڪيشن
الهندو ڪڇو
حيدرآباد، سنڌ

NE 1974 MONTHLY **SOHNI** HYDERABAD, Vl-5, NO.6
IONE- 26195 Reg. NO.S-2860

هن سال شاندار نموني سان

ماهوار

سُهڻي

جي پاران شايع ٿي رهيو آهي

نسيم کرل نمبر

- نسيم احمد کرل جو شمار موجوده وقت جي مشهور ڪهاڻيڪارن ۾ ٿئي ٿو.

- نسيم احمد کرل سنڌي زبان کي بهترين ڪهاڻيون ڏنيون آهن. سندس ادبي خدمتن کي خراج عقيدت پيش ڪرڻ لاءِ سهڻيءَ پاران ’نسيم کرل نمبر‘ پيش ڪري رهيا آهيون.

Gul Hayat Institute

هن نمبر ۾

- پير حسام الدين راشدي، ڊاڪٽر غلام علي الانا، تنوير عباسي، آغا سليم، قمر شهباز، غلام نبي مغل، نجم عباسي، تاج بلوچ، شمشيرالحيدري، اِمداد حسيني، پيربخش پياسي ۽ ناصر مورائي کان علاوه ٻين وڏن توڙي ننڍن اديبن جا نسيم جي شخصيت ۽ فن تي لکيل مضمون. تنهن کان علاوه

- نسيم جون چاراڻ ڇپيل ڪهاڻيون. ڏهه چونڊ ڇپيل ڪهاڻيون، سندس لکيل مضمون، سندس لکڻين جي مڪمل فهرست طويل انٽرويو، ۽ سندس مختلف وقتن جون تصويرون